

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ.: «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία-Λαογραφία»
Κατεύθυνση: Λαογραφία

“Αναπαραστάσεις και μνήμες γυναικών στον 20^ο αιώνα από τον οικισμό του Κάστρου Ιωαννίνων”

Αντιγόνη Βαγενά

Ιωάννινα

Ιούνιος 2024

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ.: «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία-Λαογραφία»

Κατεύθυνση: Λαογραφία

**“Αναπαραστάσεις και μνήμες γυναικών στον 20^ο αιώνα από τον οικισμό του
Κάστρου Ιωαννίνων”**

Αντιγόνη Βαγενά

Ιωάννινα

Ιούνιος 2024

Εξεταστική επιτροπή:

Βασίλειος Νιτσιάκος, Καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο
Ιωαννίνων (επόπτης)

Ασπασία (Σίσσυ) Θεοδοσίου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Μουσικών
Σπουδών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (μέλος)

Λάμπρος Φλιτούρης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (μέλος)

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος	4
Ευχαριστίες	5
Περίληψη	6
Abstract	7
Θεωρητικό πλαίσιο	8
Εισαγωγή	8
Η ανθρωπολογία του φύλου	9
Η ανθρωπολογική έρευνα στην Ελλάδα	12
Δημόσια Ιστορία	13
Προφορική Ιστορία	18
Μνήμη	22
Χώρος, χρόνος και συγκρότηση συλλογικών ταυτοτήτων	26
Τα μνημεία	31
Το ερευνητικό πεδίο	32
Ιστορία του Κάστρου και της πόλης των Ιωαννίνων	33
Τα μνημεία του Κάστρου	35
Ιστορικά στοιχεία για την εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού του οικισμού του Κάστρου	37
Ο οικισμός του Κάστρου	39
Μεθοδολογία έρευνας	43
Ερευνητικά ερωτήματα	46
Το εθνογραφικό υλικό: ανάλυση και ερευνητική προσέγγιση των μαρτύρων	48
Συμπεράσματα	77
Παράρτημα	85
Βιβλιογραφία	134

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να εστιάσει στις μαρτυρίες και εμπειρίες των γυναικών του Κάστρου Ιωαννίνων, καθώς και στα έμφυλα νοήματα που προσδίδουν στα καθημερινά τους καθήκοντα, με σημείο αναφοράς τα εθνογραφικά ευρήματα για τις επιτελέσεις του φύλου σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια και τους τρόπους διαπραγμάτευσης των κοινωνικών επιταγών της γυναίκας στον οικιακό και εξω-οικιακό χώρο. Εξετάζεται, επίσης, ο ρόλος του Κάστρου Ιωαννίνων ως τόπου μνημονικού, η ιστορικότητα του οποίου συνετέλεσε στη διαμόρφωση των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων των γυναικών του οικισμού του, που ανιχνεύονται μέσα από τις μαρτυρίες και τις εμπειρίες τους.

Αντικείμενό μας είναι η διερεύνηση των εμπειριών και βιωμάτων των γυναικών κατοίκων του Κάστρου Ιωαννίνων, που είτε γεννήθηκαν και παρέμειναν εκεί είτε μετοίκησαν εκεί και έζησαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους. Συγκεκριμένα μελετούμε τον τρόπο ζωής τους, τις εμπειρίες από τα παιδικά και νεανικά τους χρόνια, τις σχέσεις με το κοινωνικό περιβάλλον και την οικογένειά τους και πώς αυτά αποτυπώνουν μια ευρύτερη εικόνα του Κάστρου και της ζωής σε αυτό, στο πέρασμα των χρόνων.

Οι αφηγήσεις ξετυλίγονται μέσα από ένα σύνολο απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων που έλαβαν χώρα στα σπίτια των αφηγητών αλλά και σε δημόσιους χώρους, κυρίως σε ομαδικές συναντήσεις, όπως η αίθουσα ΚΑΠΗ και η Πλατεία Μάτσα στο Κάστρο Ιωαννίνων.

Μέσω της παρούσας εργασίας, αναζητούμε εικόνες και μνήμες του 20^{ου} αιώνα, στο Κάστρο των Ιωαννίνων, όπως αυτές αναπαρίστανται μέσα από τις αφηγήσεις γυναικών που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στο συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο. Μέσα από τις συνεντεύξεις που διεξήχθησαν κατά την διάρκεια της έρευνας αυτής, πραγματευόμαστε την ατομική και συλλογική μνήμη των υποκειμένων και τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκαν οι δυναμικές και οι σχέσεις των μελών της κοινότητας που μελετούμε.

Ευχαριστίες

Στο πλαίσιο της διεξαγωγής των συνεντεύξεων με τους κατοίκους του Κάστρου, είχα την ευκαιρία να γνωρίσω ανθρώπους που τις περισσότερες φορές μου μίλησαν με θετική διάθεση, εμπιστοσύνη και εκτίμηση και τους ευχαριστώ θερμά. Ειλικρινή ευγνωμοσύνη χρωστώ στις γυναίκες που μου εμπιστεύτηκαν προσωπικές και συλλογικές μνήμες και άνοιξαν τα σπίτια και τις ψυχές τους, σε καιρούς πανδημίας, πάντα με προθυμία και θετική διάθεση. Παράλληλα, ευχαριστώ όσους ανθρώπους μεσολάβησαν, προκειμένου να προσεγγίσω τις γυναίκες αυτές, και ιδιαίτερα την καστρινή, κυρία Ελευθερία Δήμου-Κλητσινάρη, που αποτέλεσε βασικό συνεργάτη μου στην παρούσα έρευνα.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον Καθηγητή και Επόπτη μου στην διπλωματική εργασία, κύριο Βασίλη Νιτσιάκο, για τη στήριξη, την κατανόηση και την ευγενική στάση του, καθ' όλη την διάρκεια της συνεργασίας μας, καθώς και τα αξιότιμα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής κ.κ Ασπασία Θεοδοσίου και Λάμπρο Φλιτούρη.

Κλείνοντας, ευχαριστώ την οικογένειά μου, και κυρίως τους γονείς μου, για την υποστήριξη και την εμπύχωση, και φυσικά τον σύζυγο και τα παιδιά μου για την κατανόηση και την υπομονή.

Περίληψη

Στο πλαίσιο της εργασίας αυτής θα προσεγγίσουμε τη σχέση της μνήμης με τον χώρο, σε συνάρτηση με τις εμπειρίες και τα βιώματα των κατοίκων ενός συγκεκριμένου τόπου, που συνιστά στο πέρασμα των αιώνων σημείο αρχαιολογικού και ιστορικού ενδιαφέροντος. Αρχικά, η έννοια της μνήμης θα εξεταστεί ως προς τα υποκείμενα και τους τρόπους ανάκλησής της, καθώς αποτελεί για τα υποκείμενα αυτά, αναπόσπαστο εργαλείο για τη συγκρότηση ταυτότητας και αυτοεικόνας.

Τόσο σε ατομικό επίπεδο, όσο και ως συλλογικές οντότητες και μέλη μιας κοινότητας, οι άνθρωποι κάθε χωροχρόνου συνηθίζουν να κατασκευάζουν το παρελθόν, ανάλογα με τις ανάγκες του παρόντος και τα οράματα του μέλλοντος. Μέσα σε αυτή τη διαδικασία, η επιστήμη δεν μπορεί να αναφέρεται σε μια και μόνο «συλλογική μνήμη», παρά να εκτιμήσει και να προσδιορίσει τα αφηγήματα των επιμέρους κοινοτήτων μνήμης.

Στην εργασία μας θα προσεγγίσουμε, θα αναλύσουμε έναν συγκεκριμένο ιστορικό τόπο της πόλης των Ιωαννίνων, σε συνάρτηση με τις αντιλήψεις και τις μνήμες των σημερινών κατοίκων του, επιχειρώντας μια ανάκληση της συλλογικής μνήμης, όπως αυτή διαμορφώνεται στη σκιά των βυζαντινών και οθωμανικών στρωμάτων του τείχους της Καστροπολιτείας.

Παραδεχόμενη την υποκειμενικότητα των οπτικών που θα διερευνήσουμε, θα προβούμε παράλληλα, στην προσέγγιση του χώρου αυτού ως τόπου μνήμης που επιβιώνει, αναδύεται, μεταβάλλεται και επαναπροσδιορίζεται συνεχώς. Ωστόσο, στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί μια πρώτη διαφοροποίηση μεταξύ του καθαυτού αρχαιολογικού χώρου, αφενός, με τις διαδικασίες συντήρησης, ανάδειξης και προβολής των μνημείων του, ο οποίος αποτελεί αναμφίβολα, ένα προϊόν σύγχρονης πολιτισμικής και επιστημονικής κατανάλωσης, και αφετέρου, των εκτός αρχαιολογικού χώρου αλλά εντός των τειχών βιωμάτων και ζωντανών μνημών των κατοίκων του, με τις ζυμώσεις και τις ετερότητες που το πέρασμα των αιώνων διαμόρφωσε. Μάλιστα, κατά την μελέτη και ανάλυση των δυναμικών που εκφράζουν οι μνήμες των κατοίκων και η στάση της τοπικής κοινωνίας αλλά και των αρμοδίων φορέων προστασίας και ανάδειξης του χώρου, διαπιστώθηκε πως κάτοικοι και φορείς προστασίας δεν υπήρξαν πάντοτε συνοδοιπόροι.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, με τις υποενότητες τους. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος, προσεγγίζεται βιβλιογραφικά το ζήτημα της ανθρωπολογίας του φύλου και ακολουθούν σύντομες αναλύσεις και προσεγγίσεις των εννοιών της Δημόσιας και Προφορικής Ιστορίας, καθώς και της Μνήμης, Λήθης αλλά και του Χώρου ως μέσου συγκρότησης μνήμης και ταυτότητας. Ακολουθεί μια ενότητα που παρουσιάζει ιστορικές, αρχαιολογικές και εθνολογικές πληροφορίες σχετικά με το πεδίο της παρούσας έρευνας, δηλαδή το Κάστρο Ιωαννίνων. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει την ανάλυση της ερευνητικής μεθόδου, καθώς και την πραγμάτευση των πληροφοριών που προέκυψαν από τις αφηγήσεις των γυναικών, με την εξαγωγή των σχετικών συμπερασμάτων. Ακολουθεί το παράρτημα με τις απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις των αφηγήσεων που τελικά επιλέχθηκαν να συμπεριληφθούν στην παρούσα εργασία.

Abstract

In the context of this work, we will approach the relationship of memory with space, in relation to the experiences of the inhabitants of a specific place, which constitutes a point of archaeological and historical interest over the centuries. Initially, the concept of memory will be examined in terms of subjects and ways of recalling it, as it is for these subjects, an integral tool for the construction of identity and self-image.

We will examine a specific historical site of the city of Ioannina, in relation to the perceptions and memories of its current inhabitants, attempting a recall of the collective memory, as it is formed in the shadow of the Byzantine and Ottoman layers of the wall of the Kastropolis.

The work is divided into two parts, with their subsections. More specifically, in the first part, the issue of the anthropology of gender is approached bibliographically, followed by brief analysis and approaches of the concepts of Public and Oral History, as well as Memory, Oblivion and Space as a means of constructing memory and identity. This is followed by a section that presents historical, archaeological and ethnological information about the field of the present research, i.e. the Castle of Ioannina.

The second part includes the analysis of the research method, as well as the treatment of the information obtained from the women's narratives, with the

extraction of the relevant conclusions. The following is the appendix with the transcribed interviews of the narratives that were finally selected to be included in this work.

A) Θεωρητικό πλαίσιο

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία θέτει, ανάμεσα στους στόχους της, τη διερεύνηση των επιτελέσεων του γυναικείου φύλου σε έναν ιστορικό οικισμό της πόλης των Ιωαννίνων από τον προηγούμενο αιώνα μέχρι και σήμερα. Αντικείμενο της έρευνας είναι οι μνήμες και εμπειρίες των γυναικών που κατοικούν στα όρια της γιαννιώτικης καστροπολιτείας, η οποία με την ιστορικότητά της καθόρισε τη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους. Εξετάζονται, λοιπόν, μέσα από τις μαρτυρίες τους, τα προσωπικά τους βιώματα αλλά και οι μνήμες που προέρχονται από αφηγήσεις και εικόνες των προγόνων τους που έζησαν μέσα στον ιστορικό οικισμό.

Για την διεξαγωγή της έρευνας επιλέχτηκε ένας σημαντικός αριθμός γυναικών-αφηγητριών ενός ευρύτατου ηλικιακού φάσματος από 40 έως 90 έτη. Η εργασιακή μου εμπειρία ως αρχαιολόγου στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων αλλά και η κοινωνική συναναστροφή μου με κατοίκους του Κάστρου συνέβαλαν στην επιλογή του τόπου αυτού, καθώς μου επέτρεψαν μια ευκολότερη σχετικά πρόσβαση στα σπίτια, τις αυλές και τα σημεία συνάντησης των γυναικών αυτών.

Οι πρώτες συνεντεύξεις και επαφές μου δεν περιορίστηκαν στις γυναίκες, αλλά περιλάμβαναν αφηγήσεις και των δύο φύλων. Ωστόσο, σταδιακά και κυρίως κατά την διάρκεια μιας πρώτης επεξεργασίας του υλικού μου, αποφάσισα να στρέψω την έρευνά μου στη γυναίκα, για λόγους που θα αναλυθούν εκτενέστερα στη συνέχεια.

Στο πλαίσιο αυτό είναι σημαντικό να παρουσιαστεί αρχικά μία σύντομη αναδρομή στην ιστορία της ανθρωπολογίας που οδήγησε στην καθιέρωση του όρου της ανθρωπολογίας του φύλου, ενώ στη συνέχεια, γίνεται λόγος για την εθνογραφική έρευνα που έχει ως αντικείμενο μελέτης την ελληνική κοινωνία.

Η ανθρωπολογία του φύλου¹

Σταθμός στην εξέλιξη επιστήμη της ανθρωπολογίας υπήρξε η κριτική που δέχτηκε, ήδη από τη δεκαετία του 1960, από τη φεμινιστική θεωρία, η οποία στράφηκε στη μελέτη των γυναικών και του φύλου, θέτοντας νέες παραμέτρους στην ανθρωπολογική θεωρία και μεθοδολογία.

Το διάστημα έως και τη δεκαετία του 1980 καταγράφεται η προσπάθεια κάποιων εθνογραφιών να ερμηνεύσουν τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία, εντοπίζοντας το πρόβλημα στην πολυδιάστατη ανδρική προκατάληψη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να κάνει την εμφάνισή της η "νέα ανθρωπολογία" των γυναικών που έχει ως στόχο να στρέψει την έρευνά της στις γυναίκες, μελετώντας τη θέση και τους ρόλους τους.

Στο πλαίσιο αυτό ξεκινάει ένας διάλογος σχετικά με την οικουμενικότητα της γυναικείας υποτέλειας. Αυτή η άποψη υποστηρίζεται στον συλλογικό τόμο *Women, Culture and Society* (1974) με επιμελήτριες τις M. Rosaldo και L. Lamphere, μέσω της σύνδεσης της θέσης της γυναίκας με την ιδιότητα και τη συμβολική αξία που της προσδίδει η μητρότητα και η ιδιότητα της τροφού (Μπακαλάκη, 1994, σ.213-214). Από την άλλη πλευρά, εμφανίζεται η θέση που αντλεί τη θεωρητική βάση της από τη νεοεξελικτική μαρξιστική παράδοση, συνδέοντας άμεσα τη γυναικεία υποτέλεια με τις ιστορικές συνθήκες που την παράγουν.

Ταυτόχρονα επιχειρείται η ερμηνεία του φαινομένου αυτού με άξονα τη συμβολική αντιθετική σχέση της ιδιωτικής και της δημόσιας ζωής. Η πρώτη θεωρείται συμβολικά κατώτερη και συνδέεται με τη γυναίκα, ενώ η δεύτερη, συμβολικά ανώτερη, ταυτίζεται με τον άντρα. Πιο συγκεκριμένα, η Rosaldo υποστηρίζει ότι η ασυμμετρία των έμφυλων σχέσεων είναι οικουμενική και οδηγεί στην γυναικεία υποτέλεια, η οποία οφείλεται στον διαφορετικό βαθμό εμπλοκής των γυναικών και των ανδρών στον οικιακό/ιδιωτικό χώρο και στον δημόσιο. Ο δημόσιος χώρος κυριαρχείται από την ανδρική δραστηριότητα και υπερβαίνει τον οικιακό, καθώς χαρακτηρίζεται από εξωστρέφεια και απολαμβάνει κοινωνική αναγνώριση.

¹ Για την ενότητα βλ. Αστρινάκη, Ο. *Γυναίκες και φύλα: Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Ανάκτηση: <http://www1.aegean.gr/genderpostgraduate/Documents/%CE%9A%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF%20%CE%91%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BD%CE%AC%CE%BA%CE%B7.pdf>, όπου παρουσιάζεται αναλυτικά η σχετική βιβλιογραφία.

Επιπλέον, υπογραμμίζεται ότι η ασυμμετρία των φύλων δεν αποτελεί απόρροια βιολογικών δεδομένων, αλλά πηγάζει από την κατηγοριοποίηση, την αξιολόγηση και ερμηνεία των κοινωνιών προς το γεγονός ότι οι γυναίκες γεννούν και θηλάζουν και επομένως ταξινομούνται ως σύζυγοι και μητέρες. Η Ortner από την μεριά της εξηγεί την οικουμενικότητα της γυναικείας υποτέλειας ως απόρροια της ρητής ή ακόμα και συμβολικής υποβάθμισης των γυναικείων δραστηριοτήτων ως μη αξιόλογων, σε αντίθεση με τις δραστηριότητες των ανδρών, οι οποίες αποφέρουν κύρος και συνδέονται με τον πολιτισμό. Θεωρεί ότι οι γυναίκες είναι «δέσμιες της βιολογίας τους» που τις συνδέει με την αναπαραγωγή, την ιδιωτική σφαίρα και την μερικότητα. Ωστόσο, διαμεσολαβούν ανάμεσα στην φύση και στον πολιτισμό (μέσω της ανατροφής των παιδιών και της μαγειρικής) γεγονός από το οποίο απορρέει ο κοινωνικός έλεγχος που υφίστανται (Μπακαλάκη, 1994α, σ.18-23).

Ωστόσο, η θέση αυτή θα επανεκτιμηθεί από την ίδια τη Rosaldo, ως ανεπαρκής για την ερμηνεία της γυναικείας υποτέλειας, και τα αίτια τα αναζητηθούν στις κοινωνικές σχέσεις.

Παράλληλα, υποστηρίζεται από την S. Ortner η άποψη που συσχετίζει τους άνδρες με τον πολιτισμό και τις γυναίκες με τη φύση, αναγνωρίζοντας την ανωτερότητα του πρώτου και δικαιολογώντας έτσι την υποτίμηση που εισπράττουν οι γυναίκες στις γνωστές κοινωνίες. Στη συνέχεια, το 1975, η G. Rubin θα μιλήσει για διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, εισάγοντας τη θεωρία του sex - gender συστήματος.

Όλη η συμβολική προσέγγιση του ζητήματος της οικουμενικότητας της γυναικείας υποτέλειας που αναφέρθηκε παραπάνω γνώρισε αυστηρή κριτική· σύμφωνα με τις C. MacCornak και M. Strathern, η θεωρία αυτή γενικεύει και απλοποιεί πολιτισμικές έννοιες, καθώς η αντιθετική σχέση φύσης και πολιτισμού δεν είναι δεδομένη και δεν αφορά όλες τις κοινωνίες.

Στην άλλη πλευρά βρίσκεται η άποψη που υποστηρίζεται στον συλλογικό τόμο *Toward an anthropology of women* (Reiter 1975), και που αφορά την κοινωνιολογική ερμηνεία της γυναικείας υποτέλειας, η οποία δεν είναι οικουμενική αλλά προϊόν ιστορικών συνθηκών, συνδεόμενων με τον έλεγχο των μέσω παραγωγής.

Ο παραπάνω διάλογος είχε ως ζητούμενο να προβάλει τη γυναικεία φωνή και να την καταστήσει αντικείμενο και στόχο της κοινωνικής ανάλυσης, πάντα με

γνώμονα την αποδοχή της οικουμενικότητας της κατηγορίας "γυναίκα" και την επιθυμία για την αλλαγή του πεπρωμένου της. Ωστόσο, αυτή η ανθρωπολογία των γυναικών αντιμετώπισε προβλήματα που σχετίζονται κυρίως με το γεγονός ότι δεν έλαβε υπ' όψιν της τον διαφορετικό παράγοντα που προκύπτει από θέματα φυλής και εθνοκεντρισμού, τόσο ποικίλα και διαχρονικά ώστε να μην προκύπτει ο διαχωρισμός ανδρών και γυναικών σε ξεχωριστές κατηγορίες.

Αυτό συνετέλεσε στην αντικατάσταση του όρου "ανθρωπολογία των γυναικών" από τον όρο "ανθρωπολογία του φύλου", όπου η έννοια του κοινωνικού φύλου σχετίζεται πια με μία διαπολιτισμική ποικιλότητα και αποσυνδέεται από την αποκλειστική σύνδεσή του με τις γυναίκες (Μπακαλάκη 2018). Έτσι αμφισβητήθηκε η βεβαιότητα της οικουμενικότητας και αντίθεσης των γνωρισμάτων του ανδρισμού και της θηλυκότητας, ενώ κλονίστηκε και αντίστιξη μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου στο πλαίσιο των εθνογραφικών δεδομένων. Γίνεται πια αποδεκτό ότι *"...το φύλο δεν είναι της φύσης αλλά του πολιτισμού. Το φύλο δεν αποτελεί βιολογικό δεδομένο ούτε είναι τοποθετημένο έξω από τον χώρο και τον χρόνο. Αντίθετα υπόκειται στη διαπλαστική επίδραση της ανθρώπινης δράσης, είναι συμβολικά εκφρασμένο και κοινωνικά θεσμοθετημένο, αποτελεί αντικείμενο επιλογής όσο και μάθησης και άρα μπορεί να αλλάζει"* (Παπαταξιάρχης 1997, σ. 201). Το φύλο δε θεωρείται δεδομένο από τη φύση, αλλά διαμορφώνεται ως κοινωνική σχέση με ιεραρχικό περιεχόμενο και αναδεικνύεται ως πολιτισμικό σύμβολο. Έτσι το φύλο χρησιμοποιείται ως αναλυτικό εργαλείο, προσδίδοντας το ανάλογο περιεχόμενο στην θηλυκότητα και στον ανδρισμό, συνθέτοντας παράλληλα και τις νοηματοδοτήσεις που αναδύονται.

Στην παραδοχή αυτή στηρίζεται και η *θεωρία της κατασκευής του φύλου* που παραπέμπει στην έννοια του πολιτισμού, καθιστώντας το πολιτισμικό σύμβολο και πολιτισμική κατηγορία, στοιχείο συγκρότησης ταυτότητας των δρώντων υποκειμένων (Παπαταξιάρχης 1997, σ. 205).

Κάτω από το πρίσμα αυτό η ταυτότητα μεταβάλλεται συνεχώς, από τη στιγμή που δέχεται επιρροές από τα στοιχεία μιας κοινωνικοπολιτισμικής κοινότητας στη ροή του χρόνου. Υποβάλλεται δηλαδή σε μία διαρκή αναθεώρηση και αναδιαμόρφωση που δημιουργεί ιστορία θέτοντας βάσεις για το μέλλον. Η έννοια της ταυτότητας, ως προς την επιστήμη της Ψυχολογίας, σχετίζεται με την ανάγκη του

ανθρώπου να ανήκει σε κάποια ομάδα, να ενταχθεί σε κάποιο πλαίσιο που θα τον αυτοπροσδιορίσει και θα τον διαχωρίσει από τους άλλους. Πρόκειται για μία κοινωνική πρόσληψη που αφορά κυρίως τον πολιτισμικό καθορισμό του ατόμου, μέσα από διαδικασίες ενταγμένες σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο (Wetherell 2005).

Η ανθρωπολογική έρευνα στην Ελλάδα

Η εστίαση στα πρότυπα της θηλυκότητας και του ανδρισμού έχει αποτελέσει αντικείμενο της εθνογραφικής έρευνας στην Ελλάδα, ενώ σήμερα οι θεωρητικές αναζητήσεις εστιάζουν στις έμφυλες υποκειμενικότητες δηλαδή στις όψεις του εαυτού, που αφορούν το φύλο σε συνάρτηση με άλλες όψεις του εαυτού (Μπακαλάκη 1994, σ.58-59). Οι μελέτες επικεντρώθηκαν σε ζητήματα γυναικών και αργότερα φύλου αναδεικνύοντας πώς συγκροτούνται οι έμφυλες ταυτότητες και εντοπίζοντας επιτελέσεις του ανδρισμού και της θηλυκότητας σε διάφορα κοινωνικά πεδία κοινωνικότητας, στον οικιακό χώρο, στην εργασία και σε χώρους ομόφυλης κοινωνικότητας όπως το καφενείο, το μοναστήρι κ.λπ.

Κατ' αναλογία στην ελληνική εθνογραφία τη δεκαετία του '70 κυριαρχούν οι έννοιες «θέση» και «δύναμη» των γυναικών στον οικιακό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, η διχοτόμηση του χώρου είναι έκδηλη σε πολλές αγροτικές κοινωνίες της Ελλάδας. Ο οίκος είναι το βασίλειο των γυναικών, ενώ στο δημόσιο χώρο (πλατεία, καφενείο) κυριαρχεί απόλυτα το ανδρικό στοιχείο. Οι δύο σφαίρες δεν είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους, αλλά απαιτούν μία συμπληρωματικότητα στην επιτέλεση της συζυγικής σχέσης και των έμφυλων ρόλων αντίστοιχα (Παπαταξιάρχης 1998, σ.210-215).

Η σύγχρονη ανθρωπολογία προσέγγισε τη νεοελληνική κοινωνία μέσα από το θεωρητικό παράδειγμα του φύλου, έτσι ώστε γίνεται αποδεκτό ότι "*η εθνογραφία της Ελλάδας είναι σε μεγάλο βαθμό μια ανθρωπολογία του φύλου*" (Παπαταξιάρχης 1997, σ. 202. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι αρχικά η ανθρωπολογική έρευνα μελέτησε την περίπτωση της Ελλάδας σαν μίας "άλλης κοινωνίας", στη συνέχεια την αντιμετώπισε υπό το πρίσμα του φύλου, ενώ πιο πρόσφατα ασχολήθηκε με τις εσωτερικές εθνογραφικές διαφοροποιήσεις που προέκυψαν από την μεταναστευτική κινητικότητα (Παπαταξιάρχης 2019).

Σαν μία μικρογραφία της ελληνικής πραγματικότητας, ο κόσμος των γυναικών του Κάστρου θα αποτελέσει το αντικείμενο που επιχειρεί να δια φωτίσει η παρούσα έρευνα, εστιάζοντας στις μνήμες, σκέψεις και αφηγήσεις τους από την καθημερινότητά τους στο πέρασμα των χρόνων. Παράλληλα θα εξεταστούν οι σχέσεις των γυναικών μεταξύ τους αλλά και με τους άλλους, καθώς και οι λειτουργίες των σχέσεων αυτών, αλλά και των σχέσεων με τις ολότητες που τις περιβάλλουν (Νιτσιάκος 1998, σ.7).

Δημόσια Ιστορία

Η Δημόσια Ιστορία είναι ένας νεολογισμός. Σύμφωνα με τον Thomas Cauvin, ο όρος «Δημόσια Ιστορία» έγινε δημοφιλής όταν το δημόσιο ιστορικό κίνημα εμφανίστηκε με σαφήνεια στις Ηνωμένες Πολιτείες τη δεκαετία του 1970 (Cauvin, 2016,σ.2). Πρόκειται για την περίοδο της δημιουργίας του νέου αυτού κλάδου, πατέρας του οποίου θεωρείται ο ιστορικός Robert Kelley, μέλος του τμήματος Ιστορίας του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας. Σύμφωνα με τον Kelley *«με τον όρο δημόσια ιστορία αναφερόμαστε στις εργασίες των ιστορικών και στις ιστορικές μεθόδους που χρησιμοποιούν και που λαμβάνουν χώρα έξω από τον ακαδημαϊκό χώρο: π.χ. στην κυβέρνηση, στις ιδιωτικές επιχειρήσεις, στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στις ιστορικές κοινωνίες και στα μουσεία, ακόμα και στον ιδιωτικό χώρο»* (Kelley 1978, σ. 16). Αυτό οδήγησε στην έκδοση του πρώτου περιοδικού που ασχολείται με την δημόσια ιστορία, στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1978, με τίτλο *The Public Historian* (Kelley 1978, σ. 24). Λίγα χρόνια μετά (1980) ιδρύεται το Εθνικό Συμβούλιο Δημόσιας Ιστορίας (*National Council on Public History, NCPH*) το οποίο αποτελεί τον πιο ολοκληρωμένο φορέα μελέτης και προώθησης της δημόσιας ιστορίας (National Council on Public History, «About», <https://ncph.org/about/who-we-are/> ανάκτηση: 20/09/2022). Ακολούθησε μια περίοδος ραγδαίας εξέλιξης και της Δημόσιας Ιστορίας, σε διεθνές επίπεδο ώσπου το 2019, δημιουργήθηκε η Διεθνής Ομοσπονδία της Δημόσιας Ιστορίας (*International Federation of Public History, IFPH, National Council on Public History, «Program-guide»*, <https://ncph.org/program-guide/> ανάκτηση: 20/09/2022).

Προσπαθώντας να αποδώσουμε τον ορισμό του όρου Δημόσια Ιστορία, θα ξεκινήσουμε από το ίδιο το *National Council of Public History (NCPH)*, που ορίζει ως δημόσια ιστορία την ιστορία που περιγράφει τους πολλούς και ποικίλους τρόπους

με τους οποίους η ιστορία χρησιμοποιείται σε όλον τον κόσμο. Υπό αυτή την έννοια, είναι η ιστορία που εφαρμόζεται σε ζητήματα του πραγματικού κόσμου (real – world issues), η εφαρμοσμένη ιστορία. Στην πραγματικότητα, η εφαρμοσμένη ιστορία ήταν ένας όρος που χρησιμοποιήθηκε εναλλακτικά με τον όρο δημόσια ιστορία για αρκετά χρόνια. Παρόλο που ο όρος δημόσια ιστορία έχει επικρατήσει τα τελευταία χρόνια ως προτιμώμενη ονοματολογία, ειδικά στον ακαδημαϊκό κόσμο, η εφαρμοσμένη ιστορία πιθανώς παραμένει ο πιο διαισθητικός και αυτοπροσδιοριστικός όρος (National Council on Public History, «*What is the public history*», <https://ncph.org/what-is-publichistory/about-the-field/> ανάκτηση:21/09/2022). Το περιοδικό *Public Historian* αναφέρει ότι η δημόσια ιστορία περιλαμβάνει την ιστορική έρευνα, επεξεργασία και παρουσίαση «με κάποιον βαθμό ξεκάθαρης εφαρμογής στις ανάγκες της σύγχρονης ζωής» (Ανδρέου κ.ά. 2015, σ. 89).

Πολλοί δημόσιοι ιστορικοί υποστηρίζουν πως η ιστορία δεν ταυτίζεται με το παρελθόν, αλλά αποτελεί δημιούργημα μέσα από το οποίο το παρελθόν έρχεται στην επιφάνεια προσλαμβάνοντας ερμηνείες (Kean H. - Martin P. 2013: xiv). Αυτή η διαδικασία δημιουργίας ιστορίας δεν αφορά μόνο τον ιστορικό αλλά είναι προσβάσιμη στο κοινό ως μία κοινωνική μορφή γνώσης (Kean H. - Martin P. 2013, xv, xxi).

Ενδιαφέρουσες απόψεις γύρω από το ζήτημα της Δημόσιας Ιστορίας έχουν εκφραστεί κατά καιρούς. Ο ιστορικός Serge Noiret σε συνέντευξη που παραχώρησε στον Σπύρο Κακουριώτη με θέμα τη δημόσια ιστορία τονίζει ότι αντικείμενο της δημοσίας ιστορίας είναι η ιστορία που βρίσκεται γύρω μας. Επίσης υποστηρίζει ότι η δημόσια ιστορία είναι σημαντικότερη κι από την ίδια την ακαδημαϊκή ιστορία, επειδή ερμηνεύει το παρελθόν για διαφορετικά ακροατήρια, διαφορετικές και αποκλεισμένες κοινότητες ανθρώπων, σε διάφορα επίπεδα, από το τοπικό μέχρι το παγκόσμιο, χρησιμοποιώντας ποικίλα μέσα, και ιδιαιτέρως το διαδίκτυο, από το οποίο απουσιάζουν οι ακαδημαϊκοί ιστορικοί. Τελικά είναι πολύ σημαντική για τον καθένα μας, γιατί ο καθένας μας γίνεται ιστορικός του παρελθόντος του, κατά κάποιον τρόπο (Noiret 2013).

Ο Χάρης Αθανασιάδης, τονίζει «ότι όταν ο ιστορικός επιλέγει ως μέσο κοινοποίησης της ιστορικής γνώσης τις εφημερίδες, την τηλεόραση, το διαδίκτυο ή

μορφωτικές εκδηλώσεις που απευθύνονται σε ευρύ κοινό, τότε η ίδια ιστορική γνώση τείνει να μετασχηματιστεί σε δημόσια ιστορία» (Αθανασιάδης 2017).

Ένα άλλο πεδίο προβληματισμού είναι και το θέμα του ποιος τελικά δημιουργεί δημόσια ιστορία. Ο τρόπος με τον οποίο βλέπουμε το παρελθόν συνεχώς μεταβάλλεται και επανεξετάζεται. Έτσι, δεν μπορεί να αποσιωπηθεί σε καμία περίπτωση ο ελλοχεύων κίνδυνος η ιστορία να παράγεται, όχι μόνο από έμπειρους ιστορικούς αλλά και από ανειδίκευτα άτομα που ασχολούνται με το παρελθόν στον ελεύθερο χρόνο τους (σκηνοθέτες, δασκάλους, ξεναγούς, δημοσιογράφους, εργαζόμενους σε δήμους και πολιτιστικά ιδρύματα, καλλιτέχνες, λογοτέχνες, μπλόγκερ, διερμηνείς, πολιτικούς συμβούλους, τοπικούς ιστορικούς κ.α.) (Ανδρέου κ.ά. 2015, σ. 12).

Η δράση αυτή αφορά τους τρόπους με τους οποίους η ιστορία δημιουργείται, αμφισβητείται, διαδίδεται και παρουσιάζεται σε όλους μας. Είναι ένας τρόπος άσκησης της ιστορίας, αλλά είναι επίσης και ένα πεδίο μελέτης από μόνο του, ιδιαίτερα διαδεδομένο στις μέρες μας, καθώς μας οδηγεί στο να σκεφτόμαστε τις έννοιες της εξουσίας, της τραυματικής μνήμης, τη συσχέτιση συλλογικής μνήμης και ταυτότητας της κοινωνίας και της ιστορικής αφήγησης.

Ένας ακόμη τρόπος ανάδειξης της Δημόσιας Ιστορίας, είναι μέσω της καθημερινής ζωής, με τη μορφή των προφορικών ιστοριών που ακούμε από τους μεγαλύτερους. Είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη η συμμετοχή των ιστορικών σε δημόσιες συζητήσεις για το παρελθόν μέσω της προφορικής ιστορίας και της ψηφιακής τεχνολογίας. Χάρη στα νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και το διαδίκτυο, μεταξύ άλλων, αντικρουόμενες συλλογικές μνήμες, όπως αυτές που σχετίζονται με το παρελθόν των γενοκτονιών, δικτατοριών, εμφυλίων πολέμων και βίαιων συγκρούσεων, παρουσιάζονται κατά καιρούς προωθώντας την κατανόηση του παρελθόντος.

Η Δημόσια Ιστορία, όπως αναφέραμε παραπάνω, ασχολείται με το παρελθόν και τη μνήμη ξεκινώντας από το τοπικό επίπεδο μέχρι το παγκόσμιο, με διαφορετική αντίληψη για το χρόνο, καθώς συνενώνει το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, με αναπαραστάσεις και αφηγήσεις του παρελθόντος, με πράξεις μνήμης. Δεν είναι λίγες οι φορές που η μνήμη διαφυλάττει τις μαρτυρίες καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων οι οποίες δεν έχουν πρόσβαση στην επίσημη ιστορία. Η Δημόσια Ιστορία μέσα από

τις μορφές και αναπαραστάσεις που διαμορφώνουν η λογοτεχνία, τα εικαστικά, η προφορική μνήμη, τα μνημεία, οι επέτειοι, τα ιστορικά μυθιστορήματα, ιστορικές κινηματογραφικές ταινίες, συνομιλεί με το παρελθόν και προσφέρει βήμα και χώρο σε αυτές τις κοινωνικές ομάδες. Όπως αναφέρει και ο Φλάισερ (Φλάισερ, 2008, σ.22) *«Η Δημόσια Ιστορία αποσκοπεί στην πληροφόρηση, καταγραφή της τραυματικής μνήμης, στη συσχέτιση μνήμης και ταυτότητας, στην ιστορική αφύπνιση, στην επιμόρφωση του κοινού, του «ανειδίκευτου» συνολικού πληθυσμού»*, ο οποίος μάλιστα διαφοροποιεί τη Δημόσια Ιστορία, από την ακαδημαϊκή εκδοχή της. Η Δημόσια Ιστορία οφείλει να διατηρεί την ισορροπία ανάμεσα στις ρίζες της ακαδημαϊκής ιστορίας αλλά και την αναζήτηση νέων μορφών έκφρασης μέσω της διεπιστημονικότητας. Πρέπει να θέτει νέα ερωτήματα, εφόσον *«το παρελθόν δεν παραμένει αμετάβλητο. Αλλάζει με βάση τα νέα ερωτήματα που θέτουμε, τις νέες ερμηνείες που αναζητούμε. Ας μη ξεχνάμε, που εκκινούν από το παρόν από τη σημερινή πραγματικότητα στη οποία ζούμε..... Η Δημόσια Ιστορία μας αποκαλύπτει τη διαλογική σχέση μεταξύ παρόντος και παρελθόντος»*.

Ουσιαστικά η μνήμη αποτελεί τον βασικότερο πυλώνα και έναν νέο τρόπο έκφρασης της Δημόσιας Ιστορίας. Από την μια πλευρά, υπάρχει η κρατική, επίσημη μνήμη που συντηρείται μέσω ποικίλων διαύλων επικοινωνίας των κρατικών θεσμών, όπως τα εθνικά μνημεία, το μάθημα της Ιστορίας, οι εθνικοί εορτασμοί και άλλα και η ατομική ή συλλογική μνήμη ατόμων ή ομάδων. Μάλιστα, εξετάζοντας τον ρόλο των δημόσιων ιστορικών, εντέλει ερευνούμε και τις σχέσεις ανάμεσα στην ιστορία και τις ανθρώπινες μνήμες που συχνά αλληλοσυγκρούονται. Παράλληλα, γινόμαστε κοινωνοί σε ό,τι αφορά τη θέση της επιστημονικής κοινότητας απέναντι σ' αυτές τις αντιφατικές αφηγήσεις.

Παρά το γεγονός ότι οι ακαδημαϊκές και θεωρητικές συζητήσεις σχετικά με τις σχέσεις μεταξύ ιστορίας και μνήμης τείνουν να θεωρούν τις δύο έννοιες, αντιθετικές, θα λέγαμε ότι αυτό σήμερα έχει μεταβληθεί, ακριβώς λόγω της επιρροής της δημόσιας, τοπικής και προφορικής ιστορίας. Έτσι, οι αναμνήσεις επανεξετάζονται στην προσπάθεια των ιστορικών να κατανοήσουν το παρελθόν και φυσικά δεν μπορούν να αγνοηθούν, καθώς οι ερμηνείες τους διαφοροποιούνται.

Τόσο οι μελέτες γύρω από την μνήμη, όσο και γύρω από την δημόσια ιστορία, αναδύθηκαν ταυτόχρονα στις δεκαετίες του '70 και του '80, κυρίως μέσω των

εορτασμών διαφόρων εθνικών επετείων, που έδωσαν δημόσιο λόγο σε πολλούς ιστορικούς και ερευνητές. Οι ίδιοι μάλιστα, εκφράζουν την άποψη ότι μνήμη και ιστορία συμπορεύονται και πιθανότατα αλληλοσυμπληρώνονται, μέσω των ατομικών και συλλογικών αναμνήσεων, που παράγουν ιστορικές αφηγήσεις. Η Δημόσια Ιστορία είναι ένα παράδειγμα του πώς η ιστορία και η μνήμη μπορούν να επηρεάσουν η μία την άλλη. Οι διάφορες χρήσεις του παρελθόντος είναι ιδιαίτερα προφανείς σε συγκρουόμενες κοινωνικές ομάδες εντός της κοινωνίας, όπου το παρελθόν γίνεται συστατικό μέρος ποικίλων αντιπαραθέσεων. Η παραγωγή βέβαια της δημόσιας κατανόησης του παρελθόντος είναι πιο περίπλοκη από την αντίθεση ανάμεσα στην ιστορία και τη μνήμη (Cauvin 2018, σ.421).

Οι δημόσιοι ιστορικοί γνωρίζουν ότι άτομα και ομάδες όχι μόνο ερμηνεύουν το παρελθόν διαφορετικά, αλλά το χρησιμοποιούν επίσης σύμφωνα με τις προσωπικές τους ανάγκες και εμπειρίες. Η Δημόσια Ιστορία λειτουργεί ως ισχυρό εργαλείο για την ανάλυση σύγχρονων θεμάτων και κοινωνικών ανησυχιών και ενθαρρύνει τη συμμετοχή του κοινού και συχνά βοηθά τους ανθρώπους να κατανοήσουν τις πολλαπλές έννοιες και ερμηνείες του παρελθόντος.

Συμπερασματικά, οι δημόσιοι ιστορικοί που συμμετέχουν σε αντικρουόμενες κοινωνικές ομάδες μπορούν να βοηθήσουν στη γενική επανεξέταση των δεσμών μεταξύ ιστορίας και μνήμης. Τα ερωτήματα που προκύπτουν μέσα σε αυτό το πλαίσιο είναι τα εξής: κατά πόσο οι ίδιοι οι ιστορικοί μπορούν να συμβάλουν στην εξομάλυνση των σχέσεων και τις διαφορετικές ερμηνείες του παρελθόντος; Επιπλέον, πρέπει οι ιστορικοί να οικοδομήσουν ισχυρότερους δεσμούς με τις κοινότητες και να προσπαθήσουν να παρέχουν νέους χώρους συζήτησης που πηγαινούν πέρα από το τοπικό πλαίσιο;

Αυτό που οι ιστορικοί μπορούν να κάνουν είναι να δώσουν έναν χώρο για να ερμηνεύσουν και να συζητήσουν το παρελθόν τα μέλη των κοινοτήτων, αλληλεπιδρώντας μεταξύ τους. Με αυτόν τον τρόπο, οι ιστορικοί λειτουργούν ως δημόσιοι διαμεσολαβητές, που θα συμβάλουν στην κριτική κατανόηση του παρελθόντος. Αυτό μπορεί να γίνει με την ανάκτηση των ιστορικών αφηγήσεων, μέσω της ενσωμάτωσης των τοπικών και των εθνικών αντιλήψεων σε ένα ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο και μέσω περισσότερων σύνθετων ερμηνειών των

αμφισβητούμενων στιγμών του παρελθόντος, που θα μας οδηγήσει στην κατανόηση και ερμηνεία του.

Ανακεφαλαιώνοντας και προχωρώντας την έρευνά μας, θα λέγαμε ότι η Δημόσια Ιστορία εν γένει, παράγεται για το ευρύτερο κοινό και διαχέεται προς αυτό, με ποικίλους τρόπους. Ειδικά στις μέρες μας, η εξέλιξη της τεχνολογίας και η διεύρυνση της χρήσης των ψηφιακών μέσων, σε συνδυασμό με την ευρύτατη ισχύ των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, διευκολύνει και συμβάλλει ουσιαστικά την επαφή της Δημόσιας Ιστορίας με την κοινωνία. Η ίδια αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία της ιστορικής κουλτούρας κάθε κοινωνίας και αποτελεί ζήτημα μελέτης αλλά και επιστημονικής εξειδίκευσης. Ουσιαστικά, αποτελεί το μέσο με το οποίο οι ίδιοι οι επιστήμονες προσεγγίζουν και απευθύνονται σε ένα πιο διευρυμένο ακροατήριο, θεσμοποιώντας, αποκρυσταλλώνοντας και το παρελθόν και εξοικειώνοντάς μας με αυτό.

Προφορική Ιστορία

Ανάμεσα στις μεθόδους και τα εργαλεία των σύγχρονων ερευνητών βρίσκεται η μελέτη της προφορικής ιστορίας, που ξεκίνησε ως μεθοδολογία, όμως εξελίχθηκε σε επιστημονικό κλάδο με τη διασύνδεση των επιστημών της Λαογραφίας, Κοινωνιολογίας και Ανθρωπολογίας για τη διαχείριση της μνήμης. Πρόκειται για μια ερευνητική μεθοδολογία, με επίκεντρο την βιο-ιστορία ή πιο άμεσα, την αυτοβιογραφία ή ιστορία ζωής. Η ιστορία προσεγγίζεται πλέον από τη μεριά των ίδιων των πρωταγωνιστών της, που μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις υπήρξαν αφανείς και σιωπηλοί ως σήμερα. Μέσα από τη μελέτη ηχογραφημένων ή βιντεοσκοπημένων αφηγήσεων, βιωμένων εμπειριών, εκ μέρους των ίδιων των πρωταγωνιστών, ουσιαστικά, η προφορική ιστορία αποτελεί πλέον προσωπική υπόθεση κάθε ατόμου, και λαμβάνει πλέον μια σημαντικότερη θέση στην δημόσια ιστορία και τον τρόπο που αυτή διαμορφώνεται. Ταυτόχρονα, η χρήση της ως εκπαιδευτικού εργαλείου σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες δημιουργεί νέες ανάγκες επιστημονικής εξειδίκευσης στον τομέα αυτό, προσφέροντας πολλαπλές δυνατότητες πρακτικών εφαρμογών της προφορικής ιστορίας στην κοινωνία και στη διαμόρφωση της δημόσιας ιστορίας.

Η βιογραφική μέθοδος, μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης, αποτέλεσε αναπόσπαστο κομμάτι τα μεθοδολογίας της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και σταδιακά, η προφορική ιστορία αναπτύσσεται συστηματικά, ως επιστημονικός κλάδος. Αποτελεί μάλιστα «σταυροδρόμι» στο οποίο συναντάται η Ιστορία με τις Κοινωνικές Επιστήμες, γεγονός που συνδέεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο με την ανάγκη μετακίνησης του επιστημονικού ενδιαφέροντος, από την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ιστορία γεγονότων και σπουδαίων προσώπων, στην ιστορία δομών και μαζών (Νιτσιάκος 1999, σ.9).

Στα τέλη του 1930 στην Αμερική, το *New Deal Federal Writer's Project*, ένα project που είχε ως στόχο να προσφέρει εργασία σε άνεργους καλλιτέχνες και συγγραφείς, άρχισε να συλλέγει αφηγήσεις ζωής απλών κατοίκων της χώρας χωρίς μαγνητόφωνο. Το 1940, 1950 και 1960 στις Ηνωμένες Πολιτείες, το Ηνωμένο Βασίλειο και τις Σκανδιναβικές χώρες η προφορική ιστορία αποτελούσε ένα ιδιαίτερο και περιορισμένο χώρο ακαδημαϊκής έρευνας (LynnAbrams 2014, σ.14), ενώ σήμερα το πεδίο αυτό (το οποία άλλες φορές το συναντάμε ως «έρευνα προφορικής μαρτυρίας» ή ως «έρευνα αφηγήσεων ζωής»), αποτελεί μία σημαντική μέθοδο ερευνητικής πρακτικής που έχει ενσωματωθεί στην ιστορική έρευνα, καθώς και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους όπως είναι η Λαογραφία, Εθνολογία, η Ανθρωπολογία, η Κοινωνιολογία και η Ψυχολογία. Όπως αναφέρει η L. Abrams, εκτός από τον ακαδημαϊκό χώρο, η συγκεκριμένη επιστήμη έχει χρησιμοποιηθεί και ως εργαλείο συλλογής στοιχείων στον τομέα της Δικαιοσύνης αλλά και στους τομείς της Υγείας και της Κοινωνικής Πρόνοιας.

Η προφορική ιστορία, ουσιαστικά καταπιάνεται με την αλληλεπίδραση μεταξύ επίσημης συλλογικής μνήμης και ατομικής μνήμης, έννοιες που θα αναλυθούν εκτενέστερα στη συνέχεια. Αποκαλύπτει και φέρνει στο φως φωνές και μαρτυρίες που μέχρι πρότινος δεν είχαν ακουστεί. Δεν είναι λίγες μάλιστα οι φορές που οι μαρτυρίες αυτές αμφισβήτησαν τις επίσημες ιστορικές αφηγήσεις, όπως αυτές παγιώνονταν μέσω δημοσίων θεσμών και πρακτικών και ενίσχυσαν την πολυφωνία και πολυπρισματικότητα.

Πρόκειται για μία πρακτική μέθοδο έρευνας, κατά τη διάρκεια της οποίας καταγράφονται ιστορίες διαφόρων θεμάτων και προσωπικά βιώματα ανθρώπων που έχουν να μιλήσουν για κάτι σημαντικό και ενδιαφέρον. Στην διαδικασία

συμπεριλαμβάνονται αναλύσεις αναμνήσεων από το παρελθόν (LynnAbrams 2014) ενώ ο Alessandro Portelli είχε γράψει σε μία από τις μελέτες του για την προφορική ιστορία ότι: *«μεταφέρει την αίσθηση ρευστότητας ενός χωρίς τέλος έργου σε εξέλιξη, αναπόσπαστο κομμάτι της γοητείας και των απογοητεύσεων, καθώς αιωρείται χρονικά μεταξύ του παρόντος και ενός διαρκώς μεταβαλλόμενου παρελθόντος, κατά τη διάρκεια του διαλόγου μεταξύ αυτού που δίνει και αυτού που παίρνει τη συνέντευξη, και διαλύεται και συγκεράζεται στην ουδέτερη ζώνη μεταξύ προφορικού λόγου και γραπτού κειμένου, και πάλι από την αρχή»*. Εδώ ο Portelli τονίζει το ποιητικό στοιχείο της προφορικής ιστορίας, τη διαπερατότητα της, τη δυνατότητά της να διαπερνά τα στεγανά μεταξύ επιστημών αλλά και την εφήμερη φύση της. Μπορεί οι «ιστορικές πηγές» από τον άνθρωπο να είναι υποκειμενικές, όμως μόνο μέσω αυτών μπορούμε να ανοίξουμε διάλογο και όπως ανέφερε ο Paul Thompson (2002) να: *«ξεδιαλύνουμε τα στρώματα της μνήμης, να σκάψουμε έως τα σκοτεινά της βάθι, με την ελπίδα να φτάσουμε στην κρυμμένη αλήθεια»*.

Σταδιακά κατέστη αναγκαία η υποκειμενική πρόσληψη της πραγματικότητας, ξεπερνώντας τις θετικιστικές μεθοδολογίες για αντικειμενική και μόνο πρόσληψη και καταγραφή της ιστορικής πληροφορίας. Στο πλαίσιο αυτό, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται πλέον στην καθημερινότητα, την μακρά διάρκεια, την συλλογικότητα αλλά και το ισχυρό ενδιαφέρον για την ζωή των «απλών» ανθρώπων, σε επίπεδο μονάδας και συλλογικότητας.

Αντικειμενικός και αδιαμφισβήτητος σκοπός της στροφής αυτής, είναι αφενός μια στροφή στον τρόπο πρόσληψης και πραγμάτευσης της ιστορίας, αλλά και μια προσπάθεια να κατανοήσει η επιστήμη, πώς οι άνθρωποι βιώνουν και προσλαμβάνουν τα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά δεδομένα της εποχής τους, πώς αντιλαμβάνονται το περιβάλλον και πώς αφομοιώνουν το παρελθόν και το παρόν τους. Μέσα από την βιο-αφήγηση, οι άνθρωποι καλούνται να αφηγηθούν την ιστορία της δικής τους ζωής, με την ελάχιστη δυνατή παρέμβαση του ερευνητή και με βασικό σκοπό την καταγραφή του τρόπου με τον οποίο οι ίδιοι έχουν βιώσει την πραγματικότητα που του περιβάλλει αλλά και το παρελθόν, όπως αυτό έχει αποτυπωθεί στην δική τους μνήμη. Βέβαια, η βιωμένη εμπειρία ενίοτε συγχέεται με τα συναισθήματα, τις μνήμες και τις εντυπώσεις που αυτή αφήνει, συνθήκη που απαιτεί προσεκτική διαχείριση από τον ερευνητή.

Μέσα από την καταγραφή της προφορικής ιστορίας συγκροτούνται αρχεία (Νιτσιάκος 1999, σ.12), ηχογραφημένες αφηγήσεις και συνεντεύξεις, που αποτελούν μια νέα κατηγορία υλικού, αφού μελετηθεί, με μια σειρά κανόνων και με συγκεκριμένες μεθόδους, μεταγράφεται σε κείμενο, χωρίς φυσικά να χάνει την προφορική του υπόσταση, το οποίο με την σειρά του συγκεντρώνει ενδιαφέρουσες πληροφορίες κοινωνιολογικού, ανθρωπολογικού, ιστορικού, λαογραφικού και λογοτεχνικού ενδιαφέροντος.

Πρόκειται λοιπόν για μια σοβαρότατη πηγή άντλησης μεταξύ άλλων, και λαογραφικού υλικού, κι αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η ίδια η επιστήμη της Λαογραφίας την υιοθέτησε ως αναπόσπαστο και χρήσιμο ερευνητικό υλικό. Σημαντικό βέβαια στο σημείο αυτό είναι να επισημάνουμε ότι οι το ενδιαφέρον του ερευνητή στρέφεται αποκλειστικά και μόνο στον τρόπο με τον οποίο οι αφηγητές προσλαμβάνουν και βιώνουν όσα αφηγούνται και όχι στις προσωπικές απόψεις τους. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η επιστημονική τεκμηρίωση περιλαμβάνει μόνο ελάχιστα προσωπικά στοιχεία τους, όπως η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο ή η επαγγελματική τους ασχολία και τίποτα περισσότερο.

Με τη μέθοδο της συνέντευξης και με την υποβολή ενδεδειγμένων ερωτήσεων, καλείται ο ερευνητής να αποσπάσει από τον πληροφορητή τα βιώματα του παρελθόντος, ανασύροντας από τη μνήμη του αποσπάσματα διαμορφωμένα με την υποκειμενική του ματιά, όπως αναδύονται μαζί με συναισθήματα, αγωνίες και προβληματισμούς. Πρόκειται για μία μέθοδο που προϋποθέτει σε μεγάλο βαθμό μία σχέση οικειότητας και εμπιστοσύνης ανάμεσα στους συμμετέχοντες. Η αφήγηση των στοιχείων του παρελθόντος από τα υποκείμενα αποτελεί ουσιαστικά μετατροπή της γνώσης σε προφορικότητα, είναι δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο έχουν κατανοήσει τις εμπειρίες και προσπαθούν να τις επικοινωνήσουν (Λιάκος, Α. "*Θεωρία της Ιστορίας*". Ανοιχτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα Πανεπιστημίου Αθηνών. Ανάκτηση: <https://opencourses.uoa.gr/modules/units/?course=ARCH9&id=604>).

Ο ρόλος λοιπόν της βιο-αφήγησης στην επιστήμη της Λαογραφίας είναι να ακουστεί και να καταγραφεί η φωνή του «απλού ανθρώπου» που μεταφέρει τις πληροφορίες που επιστήμη χρειάζεται, για τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος βιώνει και προσλαμβάνει το παρόν και το παρελθόν του ίδιου και της ευρύτερης ομάδας στην οποία αυτός ανήκει, αποκαλύπτοντας και αναδεικνύοντας σε κάθε περίπτωση την

ταύτιση μεταξύ ατομικού και συλλογικού μνημονικού. Μέσα από τη μέθοδο αυτή, λοιπόν, δεν ωφελείται μόνο η έρευνα που έχει ως στόχο την ιστορική γνώση, αλλά και οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές των συνεντεύξεων - κάθε ηλικίας, φύλου, κοινωνικής θέσης και μορφωτικού επιπέδου - ιδίως αυτοί που νιώθουν παραγκωνισμένοι από το κοινωνικό γίγνεσθαι (π.χ. ηλικιωμένοι), καθώς τους δίνεται η δυνατότητα έκφρασης, επικοινωνίας, συμμετοχής (Lomas 1992, σ. 38).

Ωστόσο, μέσα από την μελέτη του υλικού αυτού συχνά ανακύπτουν αντικειμενικές δυσκολίες και ίσως κάποια ζητήματα που απαιτούν ειδικό και προσεγμένο χειρισμό από την πλευρά του ερευνητή. Καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις οι αφηγήσεις περιορίζονται σε ένα συγκεκριμένο χρονολογικό φάσμα, εφόσον οι πληροφορίες που μπορούν να αντληθούν από το παρελθόν δεν ξεπερνούν τις δύο ή τρεις γενιές. Αυτό σταδιακά την καθιστά όλο και λιγότερο χρήσιμη, καθώς οι ανθρώπινες εμπειρίες συνήθως εκτείνονται στην καλύτερη των περιπτώσεων μέχρι τις μαρτυρίες των παππούδων τους και μάλιστα συχνά, χωρίς απόλυτη χρονολογική και όχι μόνο, ακρίβεια.

Παράλληλα, πρόκειται για αφηγήσεις με έντονα υποκειμενικό στοιχείο, που πολλές φορές δεν μπορεί να αποτελέσει αντιπροσωπευτικό δείγμα μιας ευρύτερης κοινότητας. Φυσικά τα ίδια ζητήματα, ενυπάρχουν σε κάθε γραπτή πηγή που αναζητούν οι ιστορικοί και που αναμφίβολα αποτελεί ένα επιπλέον σημαντικό εργαλείο έρευνας, το οποίο, συνδυαστικά με τα υπόλοιπα, διευκολύνει την κριτική και αναλυτική θεώρηση της ιστορίας.

Τα δεδομένα αυτά οδήγησαν τη Σύγχρονη Λαογραφία σε μια διαδικασία επαναπροσδιορισμού και ανατροφοδότησης, με εργαλεία της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και της Σύγχρονης Ιστορίας. Στα εργαλεία αυτά συγκαταλέγονται και τα ευρήματα της Προφορικής και Δημόσιας Ιστορίας αλλά και οι επιστημονικές τεχνικές τους

Μνήμη

Η σύγκλιση μεταξύ Λαογραφίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας αξιοποίησε μια τριπλή προσέγγιση της μνήμης, διαμορφώνοντας το επιστημονικό πεδίο που ως τώρα αναλύσαμε, την Προφορική ιστορία. Η τελευταία, ως κατάθεση

του προσωπικού βιώματος των ανθρώπων στην ανάγκη τους να κρατήσουν ζωντανό το παρελθόν τους, αποτελεί μία αφήγηση ζωής που προϋποθέτει τη μνήμη. (Αργυρακάκη 2016, σ. 48). Εδώ η μνήμη προσδιορίζεται ως εργαλείο ανάλυσης κοινωνικών και ιστορικών φαινομένων και γενικότερα εικόνων του παρελθόντος, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Με τη μνήμη ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τη ροή του χρόνου και τη μετάβαση από το παρελθόν στο μέλλον μέσα από το φίλτρο του παρόντος (Πανόπουλος κ.α., 2017, σ. 19).

Ο Paul Connerton (Paul Connerton 1989, σ.36), προκειμένου να αναγνωρίσει και να κατανοήσει τον τρόπο λειτουργίας της μνήμης, την ταξινομεί σε τρεις κατηγορίες: η πρώτη κατηγορία είναι η προσωπική ή ατομική μνήμη, στην οποία το άτομο έχει πρόσβαση στην δική του μνήμη. Η δεύτερη είναι η γνωστική μνήμη, στην οποία το άτομο πρέπει να έχει βιώσει ή συναντήσει αυτά που θυμάται, και η τρίτη είναι η εγγραφή της μνήμης στο σώμα, μέσω της συνήθειας, της οποίας ή ύπαρξη επαληθεύεται κατά το φαινόμενο μιας αμνησίας και συνδέεται με πράξεις ή συνήθειες που χάθηκαν μετά από μια τέτοια κατάσταση.

Όπως αναφέρει ο Paul Connerton, ο πρώτος κατεξοχήν θεωρητικός που αναγνώρισε τη σημασία της συλλογικής μνήμης και μελέτησε συστηματικά τους τρόπους με τους οποίους αυτή δομείται κοινωνικά, είναι ο Maurice Halbwachs (Halbwachs 1992,σ.22). Η συλλογική μνήμη είναι, σύμφωνα με τον Halbwachs, η διυποκειμενική γνώση γεγονότων και πραγμάτων μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. Κάθε ατομική μνήμη είναι πτυχή της συλλογικής και αλλάζει, καθώς αλλάζουν οι σχέσεις του ατόμου με το κοινωνικό περιβάλλον. Η ανάγκη αναστοχασμού του υποκειμένου πραγματοποιείται μέσω ενός εγκιβωτισμού, με το παρόν ως χρόνου δράσης για την ανασυγκρότηση του παρελθόντος, που βασίζεται σε σημεία αναφοράς της ζωής του ατόμου (Halbwachs1992,σ.22). Σύμφωνα με τον Halbwachs, κατά την αφήγηση η μνήμη είναι πάντα ατομική, αλλά τα άτομα ανακαλούν και ανασυνθέτουν το παρελθόν τους πάντα ως μέλη μιας κοινωνικής ομάδας (Μπούσχοτεν 1997, σ. 209). Έτσι εισάγεται η έννοια της "συλλογικής μνήμης" συνδέοντας άμεσα τη μνήμη με έναν συλλογικό σχηματισμό που ονομάζεται κοινωνία ή ομάδα. Και το άτομο και η ομάδα, προκειμένου να συνθέσουν την ταυτότητα που θα προσδιορίσει το παρόν αλλά και το μέλλον τους, είναι αναγκαίο να συσχετίσουν το παρελθόν με το παρόν. Με τη μνήμη ανακαλούν και χρησιμοποιούν τις εικόνες εκείνες που ταιριάζουν και εξυπηρετούν καλύτερα την ταυτότητα του

παρόντος (Le Goff 1998, σ. 145) και εντάσσονται στο πλαίσιο που έχει κάποιο νόημα για αυτούς (Λιάκος, Α. "Θεωρία της Ιστορίας". Ανοιχτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα Πανεπιστημίου Αθηνών. Ανάκτηση: <https://opencourses.uoa.gr/modules/units/?course=ARCH9&id=604>). Έτσι ο συλλογικός τρόπος πρόσληψης της ιστορίας θέτει το αποτύπωμά του στα προσωπικά βιώματα του αφηγητή.

Αυτή τη συλλογική μνήμη ο Halbwachs την προσδιορίζει σε σχέση με τον χρόνο και τον χώρο, που αποτελούν σημαντικά μέσα για την ανάκληση των αναμνήσεων (Halbwachs 2013). Πρόκειται για διαδικασία στην οποία καθοριστικό ρόλο κατέχει η συνείδηση ως συνδετικό στοιχείο ανάμεσα στην αντίληψη και τη μνήμη, λειτουργίες αδιαχώριστες, μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η εισαγωγή του παρελθόντος στο παρόν (Bergson 2013).

Στη συγκρότηση και ανάκληση της μνήμης τελικό στάδιο αποτελεί η εκροή ως προφορική αφήγηση, κατά την οποία η διαδικασία διαχείρισης και επιλογής των αναμνήσεων συνεχίζεται και εξελίσσεται διαρκώς. Η αφήγηση αυτή δομείται αφενός με στοιχεία που συνδέονται με καταστάσεις της σύγχρονης πραγματικότητας και σχετίζονται με την ενεργό μνήμη, και αφετέρου δε με στοιχεία που δεν αφορούν την επικαιρότητα, αλλά υφίστανται ανεξάρτητα από αυτή, ως ενισχυτικά της διαμόρφωσης της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας (Μπούσχοτεν 1997, σ. 19). Η ανάκληση συχνά προκύπτει ως αποτέλεσμα κάποιου ερεθίσματος, και μπορεί να οδηγηθεί στη ροή της αφηγηματικής διαδικασίας μέσω μίας λανθάνουσας μνήμης. Ο τρόπος που ανασυστήνεται αυτή η βιωμένη ιστορία μέσα από την αφήγηση δεν αποτελεί μία αδιαμεσολάβητη πράξη (Αργυρακάκη 2016, σ. 49), καθώς στη διαμόρφωσή του βαρύνοντα ρόλο διαδραματίζουν η διαχείριση της μνήμης μέσα από τραύματα, επιβεβλημένες ερμηνείες, ενοχές, στοιχεία που πρέπει να αξιολογούνται από τον ερευνητή κατά την επεξεργασία των δεδομένων. Γίνεται, λοιπόν, αποδεκτό ότι η μνήμη για το παρελθόν χρησιμοποιεί μία επιλεκτική λειτουργία που προκύπτει από τα αιτήματα του παρόντος (Halbwachs 2013).

Η μνήμη, λοιπόν, υπόκειται σε μια διαδικασία καθημερινής ανάπλασης, καθώς αναδιαμορφώνεται από το παρόν. Ουσιαστικά, η ατομική μνήμη συνιστά τον τρόπο με τον οποίο το άτομο προσλαμβάνει την συλλογική μνήμη, μέσα σ' ένα πλαίσιο συνεχούς αλληλεπίδρασης, με κοινό σημείο αναφοράς τον χώρο. Όπως

αναφέρει ο Paul Connerton (PaulConnerton 1989,σ.37) «οι μνήμες μας είναι τοποθετημένες μέσα στους νοητικούς και υλικούς χώρους της ομάδας». Με τον τρόπο αυτό ο Halbwachs, συνδέει την ατομική και συλλογική μνήμη, ορίζοντας τα κοινωνικά πλαίσια.

Βασική λοιπόν οριοθέτηση της ατομικής και κατ' επέκταση της συλλογικής μνήμης γίνεται μέσω του χώρου και του χρόνου. Ο Le Goff επισημαίνει ότι οι άνθρωποι μέσω της μνήμης διατηρούν πληροφορίες και αναπαριστούν εικόνες του παρελθόντος. Αυτό το βιωμένο παρελθόν των ανθρώπινων κοινωνιών θα μπορούσαμε να πούμε πως φτάνει στο παρόν διαμεσολαβημένο μέσω της μνήμης, και ουσιαστικά διαμορφώνεται και στοιχειοθετείται από τις ανάγκες και τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε κοινωνίας. Τόσο η ατομική μνήμη, που ερμηνεύει εμπειρικά τον κόσμο, όσο και η συλλογική μνήμη συντελούν ουσιαστικά στην κατασκευή και διατήρηση παρελθοντικών στοιχείων που συνδιαμορφώνουν την ταυτότητα της κοινότητας(Le Goff 1998, σ.87).

Βασικό χαρακτηριστικό της συλλογικής μνήμης είναι η διπλή της διάσταση· από τη μία πλευρά μιλάμε για την επίσημη/θεσμική μνήμη που επιβάλλει το δικό της αφήγημα, μέσω ιδεολογικών μηχανισμών, διαμορφώνεται όπως αναφέρει ο Connerton, από τα «πάνω», μεταβιβάζεται και παγιώνεται στο συλλογικό σώμα, μέσα από θεσμούς, λόγους, μνημεία και αγάλματα, επιτελεστικές μνημονικές πρακτικές. Από την άλλη πλευρά, έχουμε την ανεπίσημη συλλογική μνήμη, τη μνήμη συνόλων και κοινωνικών ομάδων που έχουν μια κοινή βιωμένη εμπειρία (Connerton 1989). Αυτή που ο Φουκώ εύστοχα ονόμασε «αντιμνήμη» (Foucault 1977) η «από κάτω μνήμη», τις οποίες, αμφότερες, οι σύγχρονοι ερευνητές χαρακτήρισαν ως πολλαπλές και αντικρουόμενες συχνά, που μάλιστα συνδιαμορφώνονται ανάλογα με τις υπάρχουσες κοινωνικές, ιδεολογικές, πολιτικές και ιστορικές συνθήκες της εκάστοτε εποχής.

Δεν είναι λίγες οι φορές που η πρακτική της δημόσιας συλλογικής λήθης έρχεται αντιμέτωπη με μια ανεπίσημη «συλλογική μνήμη» που θυμάται στήνοντας δικούς της μνημονικούς τόπους και συγκροτώντας πολλαπλές πολιτισμικές ταυτότητες στο παρόν (Μπάδα-Ματσούκη 2010, σ.7). Σε κάθε περίπτωση, ο χώρος είναι το πλαίσιο αναφοράς της κάθε μνήμης.

Στην παρούσα εργασία πραγματευόμαστε την ατομική και συλλογική μνήμη. Ωστόσο η βιβλιογραφία παραθέτει μια σειρά διαφορετικών διαστάσεων της μνήμης. Ακριβώς αυτή η ανάγκη διάδοσης και διάσωσης της μνήμης επέφερε στην ουσία τον πολιτιστικό εκδημοκρατισμό της κοινωνίας, αφού πλέον καταγράφεται από την επιστήμη η μνήμη του απλού ανθρώπου και όχι μόνο η θέση των κυρίαρχων κάθε κοινωνίας.

Στο ζήτημα βέβαια της μνήμης, ατομικής ή συλλογικής, οφείλουμε να σταθούμε και στο γεγονός ότι αυτή, ως σύγχρονο διεπιστημονικό εργαλείο έρευνας, συχνά ενέχει κινδύνους και απαιτεί προσεκτικούς χειρισμούς. Στην αντίπερα όχθη βρίσκεται η λήθη, η οποία διακρίνεται στην θεσμικά οργανωμένη λήθη και την ατομική κοινωνική λήθη (VanBoeschoten 2008,σ.13). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Baumeister και Hastings, «*Distortionsofcollectivememory: Howgroupsflatteranddeceivethemselves*», καθώς τα γεγονότα αξιολογούνται *aposteriori*, είναι αναμενόμενο οι τραυματικές ή ενοχοποιητικές εμπειρίες να αποσιωπώνται ή να ωραιοποιούνται, έτσι ώστε να διατηρηθούν ωραιοποιημένα εκείνα τα κομμάτια του παρελθόντος, που συνάδουν με τις αξίες της κάθε εποχής (Μαντόγλου 2010, σ.160). Έτσι προκύπτει ένα προδιαγεγραμμένο αφήγημα στην εκάστοτε κοινωνία που οδηγεί αναπόφευκτα στην λήθη. Η καταγραφή αυτής της σιωπής και των κενών στην αφήγηση, εξαιτίας της αδυναμίας ανάκλησης ή ακόμα και εσκεμμένης αποσιώπησης (Πασσερίνι 1998, σ. 278), αποκτά τελικά την ίδια βαρύτητα, καθώς, σύμφωνα με τον Thompson, εξίσου σημαντικό μ' αυτό που λέγεται είναι κι αυτό που δε λέγεται (Thompson 2002,σ. 224).

Ο χώρος και ο χρόνος στη συγκρότηση συλλογικών ταυτοτήτων

Ζώντας σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από ρευστότητα και από μια χωρίς όρια κινητικότητα, γίνεται εύκολα αντιληπτό πως ο χώρος, ως έννοια, αναδομείται διαρκώς. Το γεγονός αυτό καθιστά ακόμη πιο καίρια τη συνειδητοποίηση της επίδρασης που ασκεί, τόσο πάνω στην κατασκευή και στην αμφισβήτηση της επίσημης μνήμης, όσο και στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας και των κοινοτήτων μνήμης. Ο χώρος, με την υλικότητά του που επιβιώνει στον χρόνο, παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση και παγίωση της μνήμης, καθώς αποτελεί τη βάση για τον σχηματισμό και τη διαίωνιση της μνήμης μιας ομάδας ως σημείο

αναφοράς της που συνδέει το παρελθόν με το παρόν. (Μπάδα, & Ματσούκη 2007, σ. 11). Η μνήμη διαμορφώνεται χωρικά, τοποθετώντας στον χώρο νοήματα και ερμηνείες (Μπάδα 2016, σ. 230)

Επιπλέον, καθώς η μνήμη -ατομική και συλλογική- δεν μπορεί, λόγω της υποκειμενικότητάς και του συγκινησιακού της φορτίου, να διαυγάσει πάντα τα γεγονότα του παρελθόντος, η εμπειρία της χωρικότητας και της υλικότητας καθίστανται οι απαραίτητοι σύμμαχοί της. Έτσι, μέσα από τη βίωση του χώρου και των αντικειμένων, τα κοινωνικά υποκείμενα αναπτύσσουν μια διαρκή συνδιαλλαγή με το χθες (Σταυρίδης 2005, σ.13-14), διαμορφώνοντας συλλογικές ταυτότητες ή κοινότητες μνήμης.

Τόσο ο χώρος όσο και ο χρόνος, παράγονται κοινωνικά και αποτελούν προϊόντα της ιστορίας (Νιτσιάκος 2003, σ.13). Σύμφωνα με τον Νιτσιάκο, ο άνθρωπος, καθώς οικειοποιείται τον χώρο και τον χρόνο, τον μετασχηματίζει κι αυτό γίνεται με ιστορικούς όρους, δηλαδή βάσει συνθηκών παραγωγής και αναπαραγωγής υλικών και συμβολικών προϋποθέσεων της κοινωνικής ζωής, αναδεικνύοντας την βαθύτερη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον του.

Προκύπτει, λοιπόν, ότι οι κοινωνικές σχέσεις καθορίζονται σε σημαντικό βαθμό από το κατασκεύασμα του χώρου ως κοινωνικού προϊόντος, στοιχείο που οδηγεί στην παραδοχή της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στα δύο αυτά στοιχεία, και κατ' επέκταση ανάμεσα στους ανθρώπους και τα πράγματα (Miller 2002). Γι' αυτό, τελικά, τα μνημεία, ως ιστορικοί χώροι, θεωρούνται ως "δρώντα υποκείμενα", καθώς καθορίζουν συμπεριφορές. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον H. Lefebvre, " οι κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής έχουν κοινωνική ύπαρξη εφόσον υπάρχουν στον χώρο, προβάλλονται, εγγράφονται στον χώρο ενώ τον παράγουν (Lefebvre 2000, σ. 153-154).

Στο παρελθόν πολλές ήταν οι θεωρίες που υποστήριζαν την διαφοροποίηση μεταξύ φύσης και πολιτισμού, αντιμετωπίζοντάς τα ως δύο διαφορετικές αλλά αλληλοκαθοριζόμενες έννοιες. Σήμερα, η σχέση πολιτισμού και κοινωνίας προσεγγίζεται στο πλαίσιο δύο άλλων εννοιών, αυτών του χώρου και του χρόνου. Στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, που χαρακτηρίζεται από την έννοια της μετάβασης, του μετασχηματισμού και γενικότερα της κοινωνικής μεταβολής, επιβάλλεται η έννοια της ιστορικότητας ως μεθοδολογικού εργαλείου (Νιτσιάκος 2003, σ.17).

Η σχέση του χώρου με τον χρόνο στις σύγχρονες κοινωνίες παύει να είναι στατική, αλλά αντιμετωπίζεται ως συνεχώς μεταβαλλόμενη. Παράλληλα η μια έννοια συχνά αποσυνδέεται από την άλλη, και μάλιστα στην περίπτωση του χώρου διακρίνουμε επιπλέον την διάσταση του τόπου ή ακόμη αυτού που ο Νιτσιακός αναφέρει ως «μη τόπο»(Νιτσιακός 2003, σ.18).

Η έννοια του τόπου συμπεριλαμβάνεται, ως βιωμένο ή ορθότερα, σωματοποιημένο περιβάλλον (Μπακαλάκη 2006,σ.16). Ο τόπος αναφέρεται από τα δρώντα υποκειμένα ως κομμάτι των αναπαραστάσεών τους για την ζωή. Οι άνθρωποι συνηθίζουν να αναφέρουν φράσεις όπως «ο τόπος μου», ή «το χωριό μου», εννοώντας όχι μόνο τον τόπο κατοικίας τους, αλλά και τον τόπο που συγκεντρώνει τις μνήμες, εμπειρίες με τις αντίστοιχες νοηματοδοτήσεις τους. Ταυτόχρονα, αποτελεί σημαντικό εργαλείο για την εθνογραφική έρευνα, και συχνά χρησιμοποιείται για να ορίσει το ίδιο πεδίο, σημεία που πρέπει να προσέξει ο ερευνητής, πολλές φορές ακόμα και πηγές που ενδείκνυνται να μελετηθούν.

Η βάση της κοινωνικής διάστασης του χρόνου τίθεται στο πλαίσιο της αντίληψης ότι οι αναπαραστάσεις του πηγάζουν από την κοινωνία και υπαγορεύουν σ' αυτήν στάσεις και συμπεριφορές, ότι αποτυπώνουν και δημιουργούν τον χρόνο. Η προσέγγιση αυτή μας παραπέμπει στην ανάλυση του Durkheim στο έργο του «*The elementary forms of religious life*», απ' όπου προκύπτει ότι αντίστοιχα ο χρόνος, όπως και ο χώρος, αναδημιουργούνται με ιστορικούς και κοινωνικούς όρους (Νιτσιακός, 2003,σ. 20).

Στο σημείο αυτό σημαντική είναι και η αναφορά στην έννοια του χρόνου, όπως αυτή διαμορφώνεται στο πλαίσιο της κοινότητας. Η συλλογική ταυτότητα αποτελεί ένα σύνθετο ζήτημα, καθώς σε μια κοινωνία συνυπάρχουν πολλές κοινωνικές ομάδες που διαμορφώνουν τη δική τους αυτοεικόνα. Σύμφωνα με τον Halbwachs, «*Η μνήμη μιας κοινωνίας εκτείνεται ως εκεί που μπορεί, δηλαδή ως εκεί που φτάνει η μνήμη των ομάδων από τις οποίες απαρτίζεται*» (Halbwachs 2013).

Όμως, σε καμιά περίπτωση η συλλογική μνήμη δε μορφοποιείται εν κενώ· αντίθετα, βρίσκεται σε άμεση αλληλεξάρτηση με τον χώρο και τα αντικείμενα που ορίζουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο δρα και κινείται η ομάδα. Ο τόπος όμως έχει δεχθεί το αποτύπωμα της ομάδας και αντιστρόφως. Όλα λοιπόν τα διαβήματα της ομάδας μπορούν να μεταφραστούν με χωρικούς όρους και ο τόπος τον οποίο

καταλαμβάνει δεν είναι παρά η συνένωση αυτών των όρων. Κάθε πλευρά, κάθε λεπτομέρεια αυτού του χώρου έχει μία σημασία που είναι ακατάληπτη για όλους εκτός από τα μέλη της ομάδας, επειδή όλα τα μέρη του χώρου που αυτή έχει καταλάβει αντιστοιχούν σε ισάριθμες διαφορετικές όψεις της δομής και της ζωής της κοινωνίας τους, τουλάχιστον στο πιο σταθερό τμήμα της (Halbwachs 2013,σ.157). Αλλά και αντίστροφα, ο χώρος εισδύει στη συνείδηση της ομάδας, καθορίζοντας την εξέλιξή της.

Έτσι, καθώς το καθημερινό, αλλά και το εξαιρετικό, το ευχάριστο αλλά και το τραυματικό αλληλεπιδρούν με τις εικόνες του χώρου όπου ενδιαιτάται μια ομάδα, δημιουργείται στα μέλη της η έννοια του «ανήκειν». Μέσα, δηλαδή, από την καθημερινή επανάληψη και τη ρυθμικότητα της βίωσης του χώρου από την ομάδα συγκροτείται η συλλογική μνήμη της. Το ενδιαφέρον, δε, είναι πως αυτή η αλληλόδραση φαίνεται να ισχύει ακόμα και για συλλογικότητες που δείχνουν να μην εντάσσονται στον χώρο, όπως νομικές, οικονομικές ή θρησκευτικές (Halbwachs 2013,σ.157-158),

Με βάση τα παραπάνω μπορεί να διατυπωθεί η άποψη πως ακόμη κι αν τα μέλη της ομάδας αναγκαστούν να εγκαταλείψουν έναν χώρο, η ενθύμησή του θα αποτελεί πάντα έναν ισχυρό συνδετικό κρίκο ανάμεσα τους αλλά και ένα «καταφύγιο» σε ώρες δύσκολες. Γι' αυτό, όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει ο Halbwachs, κάθε απόπειρα να αλλάξουμε τη σύσταση του χώρου που έχει συνηθίσει μια ομάδα θα προσκρούσει στην αντίδρασή της (Halbwachs 2013, σ.160).

Η τοπική ιστορία, η δύναμη του διαδικτύου αλλά και τα ίδια τα μνημεία ως μνημονικοί τόποι λειτουργούν ως ενδείκτες γεγονότων ή ως μέσα σχηματοποίησης της μνήμης, αποτελώντας ένα συμβολικό τρόπο αφήγησης του παρελθόντος που αφορά συγκεκριμένες συλλογικότητες.

Γίνεται λοιπόν, αντιληπτό πως τόσο ο χώρος όσο και τα αντικείμενα εκτός του ότι αποτελούν κιβωτό της μνήμης παίζουν ουσιαστικό ρόλο στη διατήρηση της συλλογικής ταυτότητας της ομάδας. Παράλληλα, το γεγονός ότι αυτό το παρελθόν επικοινωνείται έξω από τα πλαίσια της ομάδας αποτελεί έναν παράγοντα που ενδυναμώνει τους δεσμούς που συνδέουν τα μέλη της και τα ανατροφοδοτεί, καθώς έχουν κοινά βιώματα μοιράζονται μια κοινή αντίληψη του παρελθόντος και μία κοινή αντίληψη ταυτότητας που βασίζεται σε μία μνήμη συλλογική ή κοινωνική. Παρόλο

που πρόκειται για ατομικές διεργασίες, ωστόσο δεν υφίστανται ανεξάρτητα από το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται το άτομο ως μέλος μιας ομάδας. Με τον τρόπο αυτό η ατομική μνήμη δεν μπορεί να διαχωριστεί από τη συλλογική, αλλά πολλές φορές ταυτίζεται μαζί της για να τεκμηριώσει τις αναμνήσεις, ενώ παράλληλα η συλλογική εμπεριέχει τις ατομικές μνήμες χωρίς όμως να ταυτίζεται με αυτές. Επομένως η μνήμη κατά βάση θεωρείται συλλογική / κοινωνική γιατί νοηματοδοτεί το παρόν της ομάδας και των μελών της. (Μπάδα 2016, σ. 230).

Ανατρέχοντας τώρα στη διαπίστωση του Halbwachs πως η ατομική μνήμη οφείλει την ύπαρξή της στη συλλογική μνήμη, καθώς οι ατομικές αναμνήσεις διαφοροποιούνται μέσα σε συγκεκριμένο κοινωνικό και χωρικό πλαίσιο, αντιλαμβανόμαστε ότι αυτό το νέο σώμα αναμνήσεων αποτελεί τον κύριο συνεκτικό κρίκο μέσα σε μια κοινότητα.

Με βάση τα παραπάνω, γίνεται φανερό πως οι κοινότητες μνήμης ορίζουν την ταυτότητά τους μέσα από μια συγκεκριμένη τοπικότητα αλλά και μέσα από τη διαφοροποίησή τους από άλλες ομάδες. Αυτή η τοπικότητα εμπλέκεται στη διαδικασία συνειδητοποίησης της ιδιαιτερότητας ενός συνόλου, διαμορφωμένης στο πλαίσιο κοινών δράσεων και κοινής συμμετοχής της ομάδας, η οποία προσαρμόζεται στις αλλαγές του ιστορικού και κοινωνικού γίνεσθαι. Η διαδικασία συγκρότησης της συλλογικής ταυτότητας είναι μία συνεχής πράξη, που καθορίζεται διαρκώς από συγκεκριμένες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες (Gefu - Mediana 1999, 413).

Παράλληλα, όμως, οι κοινότητες αυτές νοηματοδοτούνται μέσω της αντιπαράθεσης με τους «άλλους», συγκροτώντας το δικό τους μνημονικό αφήγημα, το οποίο σαφώς εντάσσεται στο πλαίσιο της διαλεκτικής γύρω από τη χρήση του δημόσιου χώρου (Γιαννιτσιώτης 2010, σ. 274-275).

Εν κατακλείδι, μπορεί να διατυπωθεί η άποψη πως η συγκρότηση των μνημονικών κοινοτήτων βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τα ίχνη που αυτές αφήνουν στο χώρο. Έτσι, ανατρέχοντας στον Nora (Nora 1989, σ. 7-12) διαπιστώνουμε πως οι χώροι μνήμης αποκτούν μια ιδιαίτερα μεγάλη ιδεολογική φόρτιση, καθώς καλούνται αρχικά να πάρουν τη θέση των πραγματικών περιβαλλόντων που έχουν πια χαθεί και στη συνέχεια να διασώσουν και να ενδυναμώσουν την ανάμνηση τους.

Τα μνημεία

Τεκμήρια τόσο της ατομικής όσο και της συλλογικής μνήμης αποτελούν και τα μνημεία. Ως σημαίνοντα της μνήμης γίνονται ο υλικός φορέας της και πεδίο συγκρότησής της. Σύμφωνα με τον Halbwachs, τα μνημεία "βρίσκονται γύρω μας σαν μία ακίνητη μουγγή κοινωνία. Παρότι δε μιλούν, τα καταλαβαίνουμε, διότι αποκρυπτογραφούμε με ευκολία τη σημασία τους" (Halbwachs 2013, 156). Μέσα από τη σταθερή παρουσία τους στον χώρο αποκτούν ιδιαίτερη δυναμική και μας βοηθούν να "ξαναβρίσκουμε το παρελθόν στο παρόν" (Halbwachs 2013, 185).

Εμφανίζονται σε δύο κατηγορίες, τα εμπρόθετα μνημεία ως αρχική έκφραση του όρου, σχεδιασμένα εξ αρχής, από την αρχαιότητα ακόμα, ως σήματα ενθύμησης κάποιου γεγονότος ή μιας αφήγησης. Από την άλλη πλευρά, τα μη εμπρόθετα μνημεία δεν κατασκευάστηκαν ως τέτοια, αλλά προσέλαβαν αξία σε μεταγενέστερη εποχή (Πανόπουλος κ.α., 2017, σ. 59).

Τα ιστορικά μνημεία, ως "ζώντα υποκείμενα" και ως μάρτυρες που καταγράφουν οπτικά την ιστορική μνήμη μεταβάλλονται διαρκώς. Η αξία τους αλλάζει με το πέρασμα του χρόνου, με βάση την αξιακή υποδομή της εποχής. Κι αυτό γιατί οι άνθρωποι που ζουν κοντά τους διαμορφώνουν μία ζωντανή κοινωνική σχέση, καθώς άλλοτε τα σέβονται και τα προστατεύουν, άλλοτε αδιαφορούν γι' αυτά ή ακόμα τα καταστρέφουν. Προχωρούν, λοιπόν, στην ουσία στην αμφισβήτηση του επίσημου αφηγήματος της κυρίαρχης συλλογικής μνήμης και θέτουν έναν αντίλογο.

Ιδίως τα μνημεία που είναι ενταγμένα στον αστικό οικιστικό ιστό βρίσκονται συνεχώς σε επαναδιαπραγμάτευση, από την οποία προκύπτουν διάφορες πιθανές περιπτώσεις ενεργειών, είτε διατήρησης είτε απαξίωσης είτε καταστροφής. (Πανόπουλος κ.α., 2017, σ. 61). Έτσι, αποκτούν όχι μόνο με την πατίνα της φθοράς του χρόνου αλλά και την επένδυση του αφηγήματος κάθε χρονικής περιόδου, με αποτέλεσμα να συσσωρεύουν βιωμένη εμπειρία που διαμορφώνει μία συλλογική μνήμη σε συνεχή εξέλιξη και επαναδιαπραγμάτευση. (Πανόπουλος κ.α., 2017, σ. 69, 94).

Ωστόσο, είναι γεγονός ότι σήμερα πολύ συχνά διαπιστώνεται ότι η διαχείριση της μνήμης ως τεκμηρίου μιας δεδομένης χρονικής στιγμής της αφαιρεί το στοιχείο της βιωμένης εμπειρίας, αποκόποντας τον χώρο από αυτή. Πρόκειται για την

περίπτωση όπου κύριος στόχος είναι η διατήρηση του ιστορικού χώρου μέσω της "ταρίχευσής" του, κατά την οποία αποθαρρύνεται ή και απαγορεύεται η αυτοσχέδια κατοίκηση. Τότε ο χώρος αποκόπτεται από τη βιωμένη εμπειρία και τις διαδικασίες εξέλιξης και ανάπτυξής του (Πανόπουλος κ.α., 2017, σ. 109-110).

Το ερευνητικό πεδίο

Η ανθρώπινη μνήμη είναι χωρική. Καθώς ο χώρος διαμορφώνεται, επηρεάζει και τη μνήμη και το τοπίο. Ο δρόμος, η πλατεία, οποιοσδήποτε κοινόχρηστος χώρος μπορεί να είναι ένας τόπος συλλογικής μνήμης. Αυτός ο αστικός χώρος μπορεί να λειτουργήσει διπλά, ως χώρος υποδοχής ή αποδέκτης της συλλογικής μνήμης. Μπορεί να εντοπίσει μια ομάδα, μέσω φυσικών εκδηλώσεων, όπως μνημεία και σύμβολα, αναμνηστικές τοποθεσίες, ονόματα οδών κλπ. και μπορεί να εκφράσει τη συσσώρευση μνημών, μέσω στοιχείων της καθημερινότητας.

Η συλλογική μνήμη, σύμφωνα με τον Haldwachs, εξαρτάται από το κοινωνικό περιβάλλον, όπου διαμορφώνονται ιδιαίτεροι τρόποι ανάμνησης του παρελθόντος. Μάλιστα, δεν υπάρχει συλλογική μνήμη που να μην εκτυλίσσεται σε ένα χωρικό πλαίσιο και, καθώς ο χώρος είναι κάτι που διαρκεί, μας βοηθά να ξανασυλλάβουμε το παρελθόν μας (Haldwachs 2013,σ.161). Η μνήμη είναι μια ανακατασκευή του παρελθόντος χρησιμοποιώντας δεδομένα που λαμβάνονται από το παρόν. Για να έχει βάση αυτή η προσέγγιση πρέπει οι μνήμες να έχουν γίνει σε ένα χώρο. Όπως αναφέρει ο Halbwachs, (Halbwachs 2013,σ.230)«*θα ήταν πολύ δύσκολο να περιγραφεί το γεγονός αν δεν φανταζόταν κανείς τον τόπο*». Με αυτό τον τρόπο συνδέονται οι μνήμες με τους χώρους και μεταφέρονται από γενιά σε γενιά. Η συλλογική μνήμη δε θα μπορούσε να διατηρηθεί και να μεταδοθεί από τη μία γενιά στην άλλη, αν δεν ήταν σε θέση να διαμένει σε φυσικά αντικείμενα ανάμνησης, όπως οι χώροι δημόσιας μνήμης.

Συνθέτοντας λοιπόν τον χώρο και τον χρόνο της παρούσας έρευνας, θα μπορούσαμε να ορίσουμε ως χώρο μνήμης το Κάστρο με τους επιμέρους μνημονικούς τόπους, που αποτελεί στο πέρασμα των αιώνων ένα εμβληματικό σημείο αναφοράς για τα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και ιστορικά δεδομένα της ευρύτερης περιοχής. Παράλληλα και συμπληρώνοντας τις πληροφορίες του πεδίου

της έρευνάς μας, ορίζουμε ως χρονικό πλαίσιο τις μνήμες και αναπαραστάσεις του πρόσφατου παρελθόντος, του 20^{ου} αιώνα, μέσα από τις αφηγήσεις μιας συγκεκριμένης μνημονικής κοινότητας γυναικών που γεννήθηκαν, μεγάλωσαν και ζουν ακόμη εδώ.

Προκειμένου να γίνει αντιληπτός ο ρόλος του Κάστρου ως χώρου που ενέχει τη διάσταση του ιστορικού τόπου σε διαρκή διαλεκτική σχέση με τα δρώντα υποκείμενα που ζούνε σ' αυτόν διαμορφώνοντας ατομικές και συλλογικές μνήμες, είναι απαραίτητο να παρουσιαστεί η ιστορική εξέλιξη, τα μνημεία του, η ιστορική εθνογραφική του ταυτότητα, και τέλος η ιστορία του οικισμού μέχρι σήμερα.

Ιστορία του Κάστρου και της πόλης των Ιωαννίνων²

Το Κάστρο των Ιωαννίνων αποτελεί στο πέρασμα των αιώνων ένα σημείο αναφοράς για τα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και ιστορικά δεδομένα της ευρύτερης περιοχής, καθώς αποτέλεσε τον πρώτο οικισμό της πόλης των Ιωαννίνων από την αρχαιότητα.

Πρώτη αναφορά της πόλης καταγράφεται το 879 στα Πρακτικά της Φωτίειου Συνόδου όπου σημειώνεται το όνομα του *επισκόπου Ιωαννίνης Ζαχαρία*. Το 1082 η Άννα Κομνηνή στο βιβλίο *Αλεξιάδα* αναφέρει ότι ο Νορμανδός Βοημούνδος στην ολιγόμηνη κατάληψη της πόλης, έκανε πιο ισχυρά τα τείχη της και έκτισε και άλλη ακρόπολη μέσα στο Κάστρο. Μετά το 1204 και την ίδρυση του Δεσποτάτου της Ηπείρου, τα Ιωάννινα γίνονται σημαντική πόλη, κυρίως με την άφιξη επιφανών οικογενειών από την Κωνσταντινούπολη. Αμέσως μετά, ο Μιχαήλ Α' Κομνηνός Δούκας ενισχύει τα τείχη της πόλης, η οποία τον επόμενο αιώνα, και συγκεκριμένα το 1318, ενσωματώνεται στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Με τα χρυσόβουλλα του 1319 και 1321 ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Α' Παλαιολόγος παραχωρεί πολλά προνόμια στους καστρινούς, τα οποία ανανεώνονται και επί ηγεμονίας του Ιωάννη Ορσίνι αλλά και των Σέρβων ηγεμόνων που ακολουθούν.

Το διάστημα από το 1367 έως το 1384 τη διοίκηση της πόλης αναλαμβάνει ο Σέρβος ηγεμόνας Θωμάς Πρελιούμπος ή Πρελιούμποβιτς, ο οποίος επισκευάζει και

² Βλ. Παπαδοπούλου 2009 , 2012.

ενισχύει τα τείχη και αποκρούει τις επιθέσεις Αλβανών επιδρομέων. Μετά τη δολοφονία του διοικούν κατά σειρά ο Ιζαού Μπουαντελμόντι και Κάρολος Α' και Β' Τόκκοι έως την παράδοση της πόλης στους Οθωμανούς το 1430, η οποία εξασφαλίζει στους καστρινούς τη διατήρηση των προνομίων τους. Η πόλη επεκτείνεται με τη δημιουργία νέων συνοικιών εκτός του Κάστρου.

Το 1611 σημειώνεται η αποτυχημένη εξέγερση του Διονυσίου Φιλοσόφου, η οποία έχει ως συνέπεια την εκδίωξη των χριστιανών από το Κάστρο και την καταστροφή των θρησκευτικών τους μνημείων. Το 1788 αρχίζει το διάστημα ηγεμονίας του Αλή πασά, κατά το οποίο καταγράφεται μία σημαντική οικονομική και πνευματική ανάπτυξη της πόλης. Ο Αλή πασάς πραγματοποιεί εκτεταμένα έργα επισκευής και ανακατασκευής της οχύρωσης του Κάστρου και του εσωτερικού φρουρίου του Ιτς καλέ. Κατά την πολιορκία της πόλης από τα στρατεύματα του σουλτάνου η πόλη υφίσταται μεγάλες καταστροφές, οι οποίες συνεχίζονται και μετά τη δολοφονία του Αλή το 1822, κατάσταση που οδηγεί στην παρακμή του εμπορίου και των συντεχνιών.

Μετά την πυρκαγιά του 1869 που αφανίζει σχεδόν όλη την αγορά των Ιωαννίνων, η πόλη θα ξαναχτιστεί και θα επεκταθεί. Σημαντικό σταθμό στην ιστορία της αποτελεί η απελευθέρωσή της το 1913, καθώς και το γεγονός της απομάκρυνσης των Τουρκογιαννιωτών με την ανταλλαγή των πληθυσμών, ως επακόλουθο της μικρασιατικής καταστροφής. Τα Ιωάννινα θα διαδραματίσουν ιδιαίτερο ρόλο και την περίοδο του ελληνοϊταλικού πολέμου του 1940, ενώ κατά το διάστημα της γερμανικής κατοχής θα χάσουν το μεγαλύτερο τμήμα της εβραϊκής κοινότητας εξαιτίας των ναζιστικών διώξεων. Η περίοδος της κατοχής και εμφυλίου που την ακολούθησε ήταν πολύ δύσκολη για την πόλη των Ιωαννίνων, λόγω της φτώχειας και της εξαθλίωσης που προκάλεσε. Από τη δεκαετία του 1950 η κατάσταση αντιστρέφεται και τα Ιωάννινα θα αρχίσουν να αναπτύσσονται σταδιακά (Βαδαλούκας, 2015, σ. 33).

Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα η πόλη γνώρισε σημαντική δημογραφική και οικονομική ανάπτυξη και εξελίχθηκε σε μεγάλο κέντρο των δυτικών Βαλκανίων, κυρίως μετά τον άνοιγμα των συνόρων με την Αλβανία (Βαδαλούκας, 2015, σ. 28)

Τα μνημεία του Κάστρου³

Για να γίνει αντιληπτή η εικόνα του χώρου του Κάστρου όπως έχει διαμορφωθεί στο πέρασμα του χρόνου, προχωρούμε σε μία σύντομη παρουσίαση των μνημείων του.

Από την αρχαία εποχή σώζεται μεγάλο τμήμα τείχους ελληνιστικών χρόνων που αποκαλύφθηκε κάτω από τη βυζαντινή και οθωμανική οχύρωση στο δυτικό σκέλος του Κάστρου, τεκμήριο για την αναγωγή της ίδρυσης του οικισμού στην αρχαιότητα.

Από τη βυζαντινή περίοδο δυστυχώς δε διασώζονται πολλά οικοδομικά κατάλοιπα. Διατηρούνται τμήματα της εξωτερικής οχύρωσης, ο "πύργος του Θωμά" κοντά στην κεντρική πύλη, ο κυκλικός πύργος και η πύλη στη ΒΑ ακρόπολη του Ασλάν πασά, ο "πύργος του Βοημούνδου" στην ΝΑ ακρόπολη του Ιτς καλέ, λείψανα πύργων εντός του περιδρόμου κ.α. Επίσης, τα ερείπια ενός υστεροβυζαντινού λουτρού που αποκαλύφθηκαν ανάμεσα στο Σουφαρί σεράι και το 9ο Πειραματικό Δημοτικό Σχολείο Ιωαννίνων αποτελούν τη μοναδική περίπτωση σωζόμενου δημόσιου βυζαντινού οικοδομήματος στο Κάστρο.

Από την οθωμανική περίοδο, το παλαιότερο μνημείο που σώζεται είναι το τζαμί του Ασλάν πασά⁴. Είναι χτισμένο το 1618 και δεσπόζει στη ΒΑ ακρόπολη μαζί με τον Τουρμπέ, ένα οκτάπλευρο θολοσκέπταστο ταφικό μνημείο, τον Μεντρεσέ, το ιεροδιδασκαλείο, και την Εστία (μαγειρεία). Ακριβώς έξω από την ακρόπολη βρίσκεται η Βιβλιοθήκη και το κτήριο του Οθωμανικού Λουτρού, καθώς και το Σουφαρί σεράι, η γνωστή σχολή ιππέων του Αλή πασά.

Επίσης, σημαντικό μνημείο αποτελεί η εβραϊκή Συναγωγή, η οποία, στη σημερινή της μορφή, χρονολογείται στα 1829, αν και θεωρείται ότι στη θέση της προϋπήρχε οικοδόμημα του 17ου αι.

Η οχύρωση στη σημερινή της μορφή είναι αποτέλεσμα εργασιών που έλαβαν χώρα στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, εποχή που τα Γιάννενα διοικούνταν από τον Αλή πασά. Σ' αυτόν οφείλεται και η διαμόρφωση της ΝΑ ακρόπολης του Ιτς καλέ ως αυτοτελούς φρουρίου, ενισχυμένου με τέσσερις προμαχώνες, για την προστασία της

³ Βλ. Παπαδοπούλου 2009 , 2012, 2016.

διοικητικής έδρας του Πασαλικίου Ιωαννίνων. Σήμερα, από την περίοδο εκείνη διατηρούνται τα ερείπια του σεραγιού του ηγεμόνα, το Φετιχέ τζαμί (η σημερινή μορφή του οφείλεται στις επισκευές του Αλή πασά στα τέλη του 18ου αι.), τα Μαγειρεία, η Πυριτιδαποθήκη, το "Θησαυροφυλάκιο", ο Τάφος του Αλή πασά και ένα μεγάλο διώροφο κτήριο άγνωστης χρήσης. Ο δυτικός προμαχώνας του Ιτς καλέ με το κτήριο των Μαγειρειών στεγάζουν σήμερα το Μουσείο Αργυροτεχνίας ΠΙΟΠ. Το σεράι εξακολούθησε να λειτουργεί ως διοικητικό μέγαρο έως το 1870, όταν καταστράφηκε ολοσχερώς από πυρκαγιά.

Με την απελευθέρωση της πόλης το 1913, ο χώρος παραδόθηκε στον ελληνικό στρατό, ο οποίος χρησιμοποίησε το Φετιχέ τζαμί ως αποθηκευτικό χώρο. Στο νότιο τμήμα του σεραγιού χτίστηκε το στρατιωτικό νοσοκομείο "Άγιοι Ανάργυροι", το οποίο καταστράφηκε από βομβαρδισμό κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στη θέση του ανοικοδομήθηκε το 1958 το κτήριο του Βασιλικού Περίπτερου, το οποίο στη συνέχεια παραχωρήθηκε από τον ελληνικό στρατό, μαζί με τα υπόλοιπα οθωμανικά κτήρια του Κάστρου, στο Υπουργείο Πολιτισμού το 1958. Έκτοτε στεγάζει τα γραφεία της Εφορείας Αρχαιοτήτων και το Βυζαντινό Μουσείο. Με τις εργασίες αποκατάστασης και διαμόρφωσης που πραγματοποιήθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες από το Υπουργείο Πολιτισμού, το εσωτερικό φρούριο του Ιτς καλέ αποτελεί έναν οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο, με μεγάλη επισκεψιμότητα.

Μετά το 1913 αλλάζει και ο χαρακτήρας των εξωτερικών τειχών του Κάστρου, καθώς χάνουν πλέον τον αμυντικό ρόλο τους, εξυπηρετώντας απλώς στρατιωτικές ανάγκες, ενώ τμήμα τους αξιοποιείται ως καταφύγιο. Σημαντική αλλαγή στην εικόνα του Κάστρου θα σημειωθεί με την επίχωση της τάφρου που απομόνωνε τη χερσόνησο από την υπόλοιπη πόλη, και με τη διαμόρφωση οδών. Επίσης, κατά τη δεκαετία του 1930 θα κατασκευαστεί δρόμος περιμετρικά του Κάστρου, μετά τις επιχωματώσεις της προηγούμενης δεκαετίας.

Ιστορικά στοιχεία για την εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού στον οικισμό του Κάστρου⁵

Κατά τη βυζαντινή εποχή είναι γνωστό ότι στην καστροπολιτεία των Ιωαννίνων δεν υπήρχε μεγάλη ομοιογένεια, καθώς ήταν μεγάλο το ποσοστό των ξένων, οι οποίοι, σε γενικές γραμμές ήταν ευπρόσδεκτοι, και εντάχθηκαν σχετικά ομαλά στην κοινωνία της πόλης. Ο ξένος αυτός πληθυσμός αποτελούνταν, ως επί το πλείστον, από κατοίκους των όμορων περιοχών, και ήταν κυρίως άρχοντες της σημερινής Θεσπρωτίας (Βαγενητίας) και Σέρβοι, καθώς και Βλάχοι, Αλβανοί και Φράγκοι. Επίσης, στα Γιάννενα κατέφυγαν οι οικογένειες των ευγενών προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη, μετά την άλωσή της από τους Φράγκους το 1204.

Μετά την παράδοση της πόλης στους Οθωμανούς το 1430, ο ορισμός του Σινάν πασά επέτρεπε στους παλιούς καστρινούς κατοίκους να παραμείνουν μέσα στο Κάστρο. Η κατάσταση άλλαξε άρδην με την αποτυχημένη εξέγερση του Διονυσίου Φιλοσόφου το 1611. Το κίνημά του αποτέλεσε την αφορμή για την εκδίωξη των **Χριστιανών** από τον οικισμό και την καταστροφή όλων των ναών και των μονών που υπήρχαν σ' αυτόν. Τη θέση τους πήραν μουσουλμάνοι της πόλης και Εβραίοι. Οι φτωχότεροι χριστιανοί καστρινοί θα εγκατασταθούν στις γειτονικές συνοικίες των βυρσοδεψών κοντά στη λίμνη, ενώ οι πιο εύποροι θα ιδρύσουν νέες συνοικίες, που θα επεκτείνουν τα όρια της πόλης. Η κοινότητά τους θα μειωθεί κατά τον 17ο αιώνα λόγω των αναγκαστικών εξισλαμισμών. Μετά την απελευθέρωση του 1913 και κυρίως μετά την εγκατάσταση των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, η χριστιανική κοινότητα θα γνωρίσει μεγάλη δημογραφική ανάπτυξη.

Ήδη από τη βυζαντινή εποχή αναφέρεται η ύπαρξη μίας συγκροτημένης εβραϊκής κοινότητας στα Ιωάννινα. Πρώτη βεβαιωμένη μαρτυρία αποτελεί η φράση "Ελευθερία και ανενοχλησία" για τους Εβραίους κατοίκους, που καταγράφεται ανάμεσα στα προνόμια του χρυσόβουλλου του 1319 του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου. Στα τέλη του 15ου αι. η εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων θα ενισχυθεί με την άφιξη των Εβραίων από την Ισπανία, τη Νότια Ιταλία και τη Σικελία, τους οποίους και θα αφομοιώσει σταδιακά. Μετά την αποτυχημένη εξέγερση του 1611 και την εκδίωξη των χριστιανών από το Κάστρο, οι Εβραίοι θα έχουν το δικαίωμα να παραμείνουν εντός του οχυρωμένου οικισμού. Η γειτονιά τους, που

⁵ Βλ. Παπαδοπούλου 2009, 2012 και Κορδώσης 2003.

τοποθετείται στο ΒΔ τμήμα όπου και το κτήριο της παλιάς Συναγωγής, θα επεκταθεί και θα συνδεθεί άρρηκτα με την εβραϊκή παράδοση των Ιωαννίνων. Σύμφωνα μάλιστα με κάποιες πηγές, οι Εβραίοι αποτελούσαν την πλειοψηφία των καστρινών κατοίκων στις αρχές του 19ου αι.

Μεγάλη ακμή θα γνωρίσει η κοινότητα στις αρχές του 19ου αι. με τη συμμετοχή των μελών της στη διοίκηση και στις εμπορικές κυρίως δραστηριότητες της πόλης. Ωστόσο, στις επόμενες δεκαετίες θα πληγούν κι αυτοί από την κρίση που πλήττει την οθωμανική αυτοκρατορία, που θα οδηγήσει πολλούς στη μετανάστευση. Μέχρι περίπου το 1840 οι Γιαννιώτες Εβραίοι θα εξακολουθούν να κατοικούν μέσα στο Κάστρο, ενώ στη συνέχεια θα επεκταθούν και στις γύρω συνοικίες, λόγω αύξησης του πληθυσμού τους.

Μετά την απελευθέρωση του 1913, οι θα συνεχίσουν τη δραστήρια κοινωνική ζωή τους. Κατά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και την κατάληψη των Ιωαννίνων από τους Γερμανούς, η κατάσταση για τους Εβραίους των Ιωαννίνων θα γίνει επικίνδυνη με κατάληξη τη συγκέντρωσή τους τον Μάρτιο του 1944 από τις γερμανικές δυνάμεις και τη μεταφορά τους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Με το τέλος του πολέμου μόνο 181 Εβραίοι θα επιστρέψουν στα Γιάννενα, για να βρουν λεηλατημένα σπίτια και επιχειρήσεις. Έκτοτε η εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων διατηρείται συρρικνωμένη.

Μετά την κατάληψη της πόλης από τους Οθωμανούς το 1430 οι νέοι κάτοικοι, οι κατακτητές, εγκαθίστανται έξω από τα τείχη του Κάστρου και ιδρύουν τις πρώτες μουσουλμανικές συνοικίες. Παρά το γεγονός ότι μαρτυρείται η ύπαρξη οθωμανικής φρουράς εντός του οικισμού και ενός μικρού τεμένους για τις ανάγκες της, κατά παραβίαση του Ορισμού του Σινάν πασά (Rigo 1998) η δημογραφική εικόνα της πόλης κατά τον 16ο αι. αποκαλύπτει την εξαρχής εγκατάσταση των μουσουλμάνων εκτός του Κάστρου. Ωστόσο, ήδη από τα τέλη του ίδιου αιώνα έγιναν προσπάθειες εκδίωξης των χριστιανών από τον οικισμό, η οποία θα ολοκληρωθεί μετά την αποτυχία του κινήματος του Διονυσίου Φιλοσόφου το 1611. Τότε ο μουσουλμανικός πληθυσμός του Κάστρου θα αυξηθεί και μαζί με αυτόν και η ανέγερση λατρευτικών κτηρίων (Κοτζαγεώργης 2019, 167-168, 176.) Γενικά το μουσουλμανικό στοιχείο της πόλης γνωρίζει θεαματική πληθυσμιακή αύξηση κατά τον 17 αι., λόγω των εκτεταμένων εξισλαμισμών, στοιχείο που θα συμβαδίζει με μία παράλληλη

εντυπωσιακή οικονομική ανάπτυξη και βελτίωση του βιωτικού επιπέδου του. Η κοινότητα των Τουρκογιαννιωτών θα αρχίσει να συρρικνώνεται μετά την απελευθέρωση του 1913, ενώ θα εκλείψει εντελώς μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών που ακολούθησε.

Με το άνοιγμα των συνόρων με την Αλβανία, κυρίως μετά το 1990, η πόλη θα δεχτεί μεγάλο αριθμό μεταναστών από τη γειτονική χώρα, οι οποίοι θα εγκατασταθούν και θα ενσωματωθούν σιγά -σιγά στον ντόπιο πληθυσμό.

Ο οικισμός του Κάστρου⁶

Η παρουσίαση της ιστορικής διαδρομής και εξέλιξης του οικιστικού χώρου του Κάστρου αποτελεί βασικό στοιχείο για την κατανόηση της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας που προσέλαβε στο πέρασμα του χρόνου, η οποία άφησε το αποτύπωμά της στη διαμόρφωση της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας των κατοίκων της.

Ο οικισμός αυτός επιβιώνει στο πέρασμα των αιώνων ως ένας ολοζώντανος και δυναμικός οικιστικός τόπος που φιλοξένησε κατά καιρούς, κατοίκους διαφορετικής θρησκείας και τοπικής προέλευσης

Ως οχυρωμένος οικισμός αποτέλεσε από την αρχαιότητα των οικιστικό πυρήνα της πόλης. Κατά τη βυζαντινή περίοδο, η χώρα των Ιωαννίνων σημειώνεται στο Χρονικό των Τόκκων ως η "ομορφότερη και δυνατή εξ όλες". Στο δε στο χρυσόβουλλο του 1319 το άστυ των Ιωαννίνων αναφέρεται για το μεγάλο μέγεθός του, συγκρινόμενο με άλλους οικισμούς, καθώς και για τον μεγάλο πληθυσμό του με τη χαρακτηριστική φράση "μεμέστωται οικητόρων", η οποία αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο για την πυκνότητα των σπιτιών. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι στην πόλη μετοίκησαν πολλοί έποικοι από τη Βαγενητία (Θεσπρωτία) και άλλες περιοχές μετά τα μέσα του 14ου αι., κυρίως για λόγους ασφάλειας εξαιτίας των εχθρικών επιδρομών (Κορδώσης 2003, 102).

Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, στη ΒΑ ακρόπολη, βρίσκονταν τα παλάτια των ηγεμόνων της πόλης, ενώ στη ΝΑ ακρόπολη, το θρησκευτικό κέντρο του

⁶ Κορδώσης, 2003, σ. 98-105, Παπαδοπούλου 2009, Παπαδοπούλου 2012 και Παπαδοπούλου & Δημητρακοπούλου 2012.

οικισμού, με την μητροπολιτικό ναό του ταξιάρχη Μιχαήλ, τον λαμπρό ναό του Παντοκράτορα, το επισκοπικό μέγαρο και κάποιες οικίες αρχόντων. Από τα δημόσια κτήρια σήμερα γνωρίζουμε μόνο την ύπαρξη του μεγάλου λουτρού του 13ου αι., ανάμεσα στο Σουφαρί σεράι και το 9ο Δημοτικό Σχολείο.

Δεδομένου ότι στην πόλη ζούσαν πλούσια και φτωχότερα κοινωνικά στρώματα, τα σπίτια, πιθανόν διώροφα, πρέπει να ήταν διαφόρων ειδών. Αρκετός χώρος καταλαμβάνονταν από τους είκοσι περίπου ναούς του οικισμού, με τις αντίστοιχες συνοικίες. Για τους κοινόχρηστους χώρους έχουμε ελάχιστες πληροφορίες. Από τις πηγές γνωρίζουμε την ύπαρξη πλατείας, πιθανόν στο μέσον του οικισμού, από την οποία θα περνούσε ο κεντρικός δρόμος για να καταλήξει στα δύο τειχισμένα υψώματα. Ο δρόμος αυτός θα ξεκινούσε από την κεντρική πύλη του Κάστρου, η οποία την εποχή εκείνη ανοιγόταν πιο νότια από τη σημερινή, κοντά στην κατασκευή του "πύργου του Θωμά". Εκτός από τον κεντρικό, οι υπόλοιποι δρόμοι πρέπει να ήταν πολύ στενοί, όπως παρατηρείται σε όλα τα κάστρα. Η κύρια αγορά πιθανόν βρισκόταν μέσα στον οικισμό του Κάστρου, ενώ έξω από την πύλη θα λειτουργούσε κάποια υπαίθρια αγορά.

Η κατάσταση δε θα πρέπει να μεταβλήθηκε τα πρώτα μεταβυζαντινά χρόνια. Άλλαξε όμως ριζικά μετά την επανάσταση του Διονυσίου το 1611, καθώς μετά την εκδίωξη των χριστιανών και την καταστροφή των ναών και των μονών τους ανεγείρονται τα πρώτα τζαμιά σε εξέχουσες θέσεις.

Για τη δόμηση εντός του Κάστρου κατά τον 17ο αι. αντλούμε στοιχεία από τον Τούρκο περιηγητή Εβλιά Τσελεπή (Κορδώσης 2003, σ. 101, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία, και Παπαδοπούλου 2009, σ. 25), ο οποίος αναφέρει τέσσερις μουσουλμανικές συνοικίες, 800 καλοφτιαγμένα λιθόκτιστα σπίτια, με ισόγειο και όροφο, χωρίς κήπους, προφανώς λόγω της πυκνής δόμησης. Επίσης, κάνει αναφορά και για την ύπαρξη διοικητικής έδρας εντός του Κάστρου.

Γύρω στα τέλη του 18ου αι. εντός του Κάστρου διαμορφώνονται δύο μουσουλμανικές συνοικίες με βάση τα δύο μεγάλα τζαμιά, εκείνη του Ασλάν πασά με το ομώνυμο τζαμί της ΒΑ ακρόπολης, και του Τζιαλαλή πασά με κέντρο το Φετιχέ τζαμί στη ΝΑ ακρόπολη. Η τελευταία θα αλλάξει ριζικά με τις εκτεταμένες εργασίες για την ανέγερση του σεραγιού του Αλή πασά, κατά τις οποίες θα κατεδαφιστούν σπίτια και οικοδομικά κατάλοιπα βυζαντινών κτηρίων. Έτσι ο χώρος θα αποκτήσει

τη μορφή που έχει σήμερα. Επίσης θα ενισχυθεί ο δημόσιος χαρακτήρας του βόρειου τμήματος του οικισμού με την ανέγερση της σχολής ιππέων του Σουφαρί σεραγιού, κάτω από τη ΒΑ ακρόπολη.

Η ρυμοτομία του οικισμού κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο διατηρείται αναλλοίωτη, με στοιχεία που επιβιώνουν έως σήμερα, διαμορφώνοντας μία σαφή εικόνα για τη μορφή του. Ο πληθυσμός του Κάστρου το 1820 ανέρχεται σε 1500-2000 κατοίκους, που διέμεναν σε 300 σπίτια, τα περισσότερα από τα οποία ανήκουν στην κατηγορία των "λαϊκών" σπιτιών. Πρόκειται για μικρά στενομέτωπα κτήρια, συνήθως διώροφα, με λιθόκτιστο ισόγειο, που παρατάσσονται ενωμένα διαμορφώνοντας μία συνεχόμενη οικοδομική όψη. Συχνά ο όροφος εξέχει της οικοδομικής όψης και δημιουργεί το λεγόμενο *σαχνισί*. Ο περιορισμένος χώρος του οικισμού, καθώς και η ταχεία ανάπτυξη του τμήματος της πόλης εκτός των τειχών, δε βοήθησαν την ανέγερση μεγάλων αρχοντικών στο Κάστρο. Ωστόσο, υπήρχαν και μεγάλες οικίες, όπως το "σπίτι της Κατσούμπως", αλλά και το αρχοντικό του πασά Καλού που ήταν χτισμένο πάνω στα τείχη της ΒΔ πλευράς της οχύρωσης. Οι δρόμοι μέσα στο Κάστρο ήταν λιθόστρωτοι (γκαλντερίμια), και διατρέχονταν κατά μήκος από ένα κεντρικό αυλάκι για την απορροή των υδάτων.

Η μορφή του οικισμού κατά την όσιμη τουρκοκρατία διατηρήθηκε έως και τις αρχές του 20ου αι., καθώς οι δύσκολες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες ήταν απαγορευτικές για μία ευρύτερη ανοικοδόμηση μέσα στο Κάστρο. Σήμερα, παρόλο που η ρυμοτομία του δεν παρουσιάζει μεγάλες διαφοροποιήσεις σε σχέση με τον 19ο αι., ο ίδιος ο οικισμός έχει αλλοιωθεί τόσο δραματικά, ώστε να θεωρείται παραδοσιακός υπό μία ευρεία έννοια, επειδή διατηρεί ως οικιστικό σύνολο μία εσωτερική ομοιογένεια και συνάφεια.

Οι πρώτες ενέργειες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για την προστασία του Κάστρου αφορούσαν την κήρυξή του ως προέχοντος βυζαντινού μνημείου χωρίς όμως να περιλαμβάνουν τον οικισμό. Ακολούθησε ένας στοιχειώδης οικοδομικός έλεγχος για την αποφυγή αισθητικής επιβάρυνσης σύμφωνα με τον αρχαιολογικό νόμο του 1932. Ωστόσο προτεραιότητα δόθηκε στην αντιμετώπιση προβλημάτων φθορών, καταπατήσεων και λεηλασιών των μνημείων.

Πρώτη νομοθετική ρύθμιση για τον οικοδομικό έλεγχο των έργων μέσα στο Κάστρο αποτέλεσε το ΦΕΚ 35/β/2-2-1962, οι όροι του οποίου όμως παραβιάζονταν

συστηματικά. Τη δεκαετία του 1970 η κατάσταση αυτή εντείνεται θεαματικά, με την πραγματοποίηση μεγαλύτερων οικοδομικών εργασιών, που συνεπάγονταν την κατεδάφιση παλιών σπιτιών και ανέγερση νέων. Ύστερα από σειρά διαβουλεύσεων, δημοσιεύεται το Προεδρικό Διάταγμα του 1978 που θεσπίζει σειρά ρυθμίσεων, πολύ δεσμευτικών για τους κατοίκους του Κάστρου, με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε διενέξεις με την Αρχαιολογική Υπηρεσία.

Με το νέο Προεδρικό Διάταγμα του 1989 ο οικισμός του Κάστρου, μαζί με όλο το ΒΑ τμήμα της πόλης, χαρακτηρίζεται ρητά ως παραδοσιακός (ιστορικό κέντρο), γεγονός που συμβάλλει στην καλύτερη προστασία του, χωρίς ωστόσο, να παραβλέπεται ο ανασταλτικός παράγοντας της έλλειψης θεσμοθέτησης κινήτρων για τους ιδιοκτήτες παλιών σπιτιών.

Από τη δεκαετία του 1990 σημειώνεται μία σημαντική αλλαγή που αφορά κυρίως στην νοοτροπία και τη στάση των ίδιων των κατοίκων σε σχέση με την ανάγκη διατήρησης της παραδοσιακής μορφής των οικιών και την ανάδειξη όλου του οικισμού, που αποτυπώνεται με την υποβολή για έλεγχο ποιοτικών αρχιτεκτονικών μελετών. Το στοιχείο αυτό συνδέεται άμεσα με την άνοδο του βιωτικού επιπέδου των ντόπιων κατοίκων αλλά και την ανερχόμενη τάση αγοράς παλαιών σπιτιών από εύπορους εκτός κάστρου.

Παράλληλα πραγματοποιούνται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία έργα ανάδειξης στα τείχη και σε μνημεία εντός του Κάστρου, ανάμεσα στα οποία τη διαφορά κάνει η διαμόρφωση της εσωτερικής ακρόπολης του Ίτς καλέ σε οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο.

Όλα τα παραπάνω συνετέλεσαν ώστε το Κάστρο να αποτελέσει τόπο συνάντησης για όλη την πόλη με μεγάλη επισκεψιμότητα, αποκτώντας μία νέα φυσιογνωμία. Γίνεται πια αντιληπτό ότι η διατήρηση του οικισμού έχει προσλάβει σαφή οικονομική διάσταση, η οποία αποτυπώνεται στην τάση της εποχής για μετατροπή των κατοικιών, κυρίως σε ξενώνες. Έτσι ο οικιστικός ιστός του Κάστρου με την ιστορική μνήμη που συμπυκνώνει κατέληξε να διαμορφώσει πλέον ένα νέο ήθος, με την πρόσληψη της προστιθέμενης αξίας που απέκτησε τις τελευταίες δεκαετίες.

B) Μεθοδολογία έρευνας

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την ολοκλήρωση της εργασίας μας στηρίζεται σε συνδυασμό μεθόδων και συγκεκριμένα στη βιβλιογραφική έρευνα, την επιτόπια παρατήρηση και την προφορική μαρτυρία. Το υλικό προέρχεται από την ανάλυση των προφορικών μαρτυριών και τη βιβλιογραφική προσέγγιση που προηγήθηκε.

Η πρώτη επαφή μας με τους κατοίκους ξεκίνησαν με μια σειρά ομαδικών συζητήσεων σε ανοιχτούς χώρους, όπως η πλατεία Μάτσα αλλά και σε αυλές σπιτιών, με έναν πιο αυθόρμητο και ελεύθερο χαρακτήρα, που σταδιακά εξελίχθηκε και έλαβε μια πιο εξειδικευμένη μορφή. Συνομιλήσαμε με έναν σημαντικό αριθμό ανθρώπων, κατοίκων του Κάστρου και όχι μόνο. Ωστόσο, στο τελικό στάδιο επανεξέτασης και διερεύνησης του υλικού επιλέχθηκαν οι συγκεκριμένες γυναίκες και το θέμα προσεγγίστηκε από μία ανθρωπολογική και κοινωνική σκοπιά. Μέσα από την ψηλάφηση της γυναικείας ταυτότητας, αναζητήθηκαν μνήμες και αναπαραστάσεις των γυναικών, οι οποίες με τις εμπειρίες και τις αφηγήσεις τους συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας συνολικής εικόνας για την ατμόσφαιρα και τη ζωή στο Κάστρο του τελευταίου αιώνα. Για την καθημερινότητα, τις συνήθειες, τα έθιμα, καθώς και τις σχέσεις και τις δυναμικές που αναπτύχθηκαν στο συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο και αποτυπώθηκαν στη συλλογική και ατομική μνήμη των υποκειμένων. Οι συνεντεύξεις τους παρατίθενται συνολικά στο παράρτημα της ανά χείρας εργασίας.

Η προσωπική μου επαγγελματική εμπειρία ως αρχαιολόγου στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων και συγκεκριμένα στο Τμήμα Βυζαντινών Αρχαιοτήτων που εδρεύει στο Ιτς Καλέ, αλλά και η συναναστροφή μου με κατοίκους του Κάστρου, αποτέλεσαν το βασικό κίνητρο ενασχόλησης με τους κατοίκους αυτούς και κυρίως με τις γυναίκες. Η εθνογραφική έρευνα επικεντρώθηκε στην παρατήρηση της καθημερινής κοινωνικότητας των γυναικών τόσο στο παρόν, όσο και στο παρελθόν, μέσα από τις δικές τους αφηγήσεις. Η παρατήρηση δεν αφορούσε αυστηρά τις προγραμματισμένες συνεντεύξεις που διενεργήθηκαν και δεν εστίαζε αποκλειστικά στην οργανωμένη συζήτηση αλλά και στις πιο χαλαρές συναντήσεις, κατά την διάρκεια επισκέψεων στα σπίτια τους. Το ενδιαφέρον μου στράφηκε στο να ακούσω και καταγράψω τις μνήμες και τις σκέψεις αυτών των γυναικών, που έπειτα θα με οδηγούσαν στη διερεύνηση των έμφυλων διαφοροποιήσεων στην καθημερινότητά

τους και θα με οδηγούσαν σταδιακά σε μια προσπάθεια ανασύνθεσης και στιγμών και σκηνών της γιαννιώτικης καστροπολιτείας, στο πέρασμα των χρόνων.

Οι πρώτες επισκέψεις μου στον χώρο και οι πρώτες επαφές με ανθρώπους έγιναν το καλοκαίρι του 2019 και αρχικά αφορούσαν συνομιλίες με άνδρες και γυναίκες, κατοίκους του Κάστρου, αλλά και ανθρώπους της πόλης γενικότερα, που θα μπορούσαν να μας δώσουν χρήσιμες και κατατοπιστικές πληροφορίες και να μας παραπέμψουν σε άλλους πληροφοριοδότες. Ακολούθησε η περίοδος της πανδημίας και των περιορισμών στις μετακινήσεις αλλά και στις επαφές μας. Η συνθήκη αυτή δυσκόλεψε αρκετά την διεξαγωγή συνεντεύξεων, καθώς οι αφηγητές μας ήταν κατά κύριο λόγο άνθρωποι μεγαλύτερων ηλικιών και πολύ λογικά, αρκετά επιφυλακτικοί και φοβισμένοι, ειδικά τον πρώτο καιρό. Χρειάστηκε να περάσει το πρώτο κύμα για να επανέλθω το επόμενο καλοκαίρι, του 2020, στις κατ' ιδίαν συζητήσεις και επαφές. Ομολογώ στο σημείο αυτό ότι τίποτα δεν ήταν εύκολο, καθώς χρειάστηκε να επιστρατεύσω γνωριμίες, πολλές παρακλήσεις και αρκετά τηλεφωνήματα, για να καταφέρω να συντονίσω κάποιες επαφές, καθώς οι άνθρωποι παρέμεναν διστακτικοί και φοβισμένοι από την πανδημία.

Η εθνογραφική παρατήρηση του πεδίου διήρκησε περίπου δύο χρόνια, με αρκετά κενά, τόσο λόγω των συνθηκών της πανδημίας, όσο και εξαιτίας προσωπικών οικογενειακών υποχρεώσεών μου. Στο διάστημα αυτό συναντούσα συνεχώς ανθρώπους από το Κάστρο, συνομιλούσα μαζί τους και άκουγα με προσοχή τις αφηγήσεις και τις ιστορίες τους, έμπαινα στα σπίτια τους, έβλεπα κειμήλια και φωτογραφίες που οι ίδιοι επέλεγαν να μου δείξουν, παρακολουθούσα με ενδιαφέρον τις ιδιοκτησιακές ιστορίες των σπιτιών τους αλλά και τις μνήμες που ξετυλίγονταν μέσα σε αυτά, αλλά κι έξω από αυτά... στις αυλές, στα πεζούλια και στα διάφορα σημεία συνάντησης.

Η θέση μου ως ερευνήτριας και παράλληλα ως γυναίκας αμφιταλαντευόταν συνεχώς στο όριο της εμπιστοσύνης από την μια, που συχνά με εξέπληττε ευχάριστα, και στην επιφυλακτικότητα και τον δισταγμό από την άλλη. Στο διάστημα αυτό μου δόθηκε η ευκαιρία να γνωρίσω σπουδαίους ανθρώπους, γυναίκες κυρίως, και να αποσπάσω στιγμές της ζωής τους που διαμόρφωσαν την προσωπική τους ιστορία και απεικόνισαν τις συνθήκες και τις συνιστώσες της γυναικείας παρουσίας στο Κάστρο.

Κατά την διάρκεια της έρευνάς μου, επέλεξα είτε την αυτούσια καταγραφή των μαρτυριών, με την χρήση μαγνητοφώνου, ή του κινητού μου τηλεφώνου. Ωστόσο δεν ήταν λίγες οι φορές που κατέφυγα στην καταγραφή σημειώσεων σε δικό μου ημερολόγιο, με μια μορφή κωδικοποιημένη και σύντομη, που έπειτα θα με βοηθούσε να ανατρέξω σε όσες πληροφορίες χρειαζόμουν. Ομολογώ πως πέραν των πρακτικών δυσκολιών (πανδημία, περιορισμοί κλπ) δεν ήταν λίγοι οι άνθρωποι που σθεναρά αρνούσαν μια συζήτηση μαζί μου. Σίγουρα όμως αυτές οι περιπτώσεις δεν επισκιάζουν την πλειονότητα των ανθρώπων που μου άνοιξαν τα σπίτια και την καρδιά τους.

«Η αφήγηση της προσωπικής ιστορίας είναι ταυτόχρονα μια πολιτισμική και ιστορική μαρτυρία, αλλά και μια κατάθεση ψυχής. Κάθε αφήγηση ζωής είναι μοναδική και η εμπιστοσύνη που έδειξαν οι άνθρωποι να καταθέσουν την προσωπική μαρτυρία τους, τον πόνο τους και την χαρά τους ... αποτελεί ιδιαίτερη τιμή, ενώ ταυτόχρονα μας δημιουργεί και αισθήματα ευθύνης, όσον αφορά την προστασία των προσωπικών τους δεδομένων αλλά και την έγκυρη και σοβαρή ερευνητική αξιοποίηση των αφηγήσεών τους» (Κακάμπουρα-Τίλη Ρ. 2008, σ. 25).

Η βιωμένη εμπειρία, μέσα από τις αφηγήσεις ζωής ή βιο-αφηγήσεις, δίνει στον ερευνητή την υποκειμενική αλήθεια, την αλήθεια του συνομιλητή, όπως την βίωσε και την εισέπραξε ο ίδιος. Η προφορική αφήγηση είναι μια κατασκευή της μνήμης και στόχος της δικής μας έρευνας είναι η αναζήτηση της συλλογικής εμπειρίας και ο τρόπος μετουσίωσής της στην συλλογική μνήμη, μέσα σε ένα συγκεκριμένο τοπικό και χρονικό πλαίσιο.

Ζώντας και δρώντας μέσα στον ιστορικό οικισμό του Κάστρου, η ζωή των κατοίκων είναι συνυφασμένη με τον περιβάλλοντα χώρο και στο πέρασμα του χρόνου οι δυναμικές προσαρμόζονται και αλληλεπιδρούν τόσο με την ιστορικότητα του χώρου, όσο και με τις εκάστοτε οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες.

Σύμφωνα με τις Θανοπούλου – Πετρονώτη (Θανοπούλου – Πετρονώτη 1987), η προφορική ιστορία, μέσω των βιογραφικών και προσωπικών μαρτυριών, επιζητεί να εμπλουτίσει τις πηγές της, να συνδέσει τις εμπειρίες συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων με την ιστορία της συνολικότερης κοινωνίας και να αναζητήσει ερμηνείες κοινωνιολογικού τύπου. Αναδεικνύει ήρωες από το ανώνυμο πλήθος. Είναι ένα μέσο ριζικής μεταμόρφωσης της κοινωνικής σημασίας της ιστορίας (Thompson 2002,

σ.53). Οι αφηγήσεις αυτές αποτελούν, στην ουσία, υλικό της δημόσιας ιστορίας και έναν τρόπο ανάδειξής της, καθώς αποκαλύπτουν την καθημερινή ζωή μέσα από τη διασύνδεση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Με την ανάκτηση των προφορικών ιστοριών ξεδιπλώνονται οι τοπικές και εθνικές αντιλήψεις που εντάσσονται σε ένα ιστορικό πλαίσιο και οι οποίες θα συμβάλουν στην κατανόηση του παρελθόντος.

Ερευνητικά ερωτήματα

Τα βασικά ερωτήματα της έρευνά μας επικεντρώνονται γύρω από την συγκρότηση του χώρου, της κοινότητας και την προφορική-κοινωνική μνήμη. Αυτά τα ζητήματα όρισαν την μεθοδολογία της έρευνάς μας, αλλά και την μορφή των δεδομένων-συμπερασμάτων που εξήχθησαν.

Ακολουθήθηκε η ποιοτική, εμπειρική μέθοδος που επιδιώκει τη θεμελίωση των θεωρητικών προσανατολισμών στα ίδια τα δεδομένα που προκύπτουν από την έρευνα και στοχεύουν στην κατανόηση του εντόπιου πολιτισμικού συστήματος (Γκέφου-Μαδιανού 1992, σ.272). Παράλληλα, στοχεύουν στη διατύπωση ή αναδιατύπωση υποθέσεων και θεωρητικών θέσεων για το κοινωνικό γίνεσθαι και τη διακρίβωση κοινωνικών σχέσεων, θέσεων και ρόλων (Ιωσηφίδης 2003,β).

Η προσωπική μου συμμετοχική παρατήρηση στο πεδίο διευκόλυσε τη δημιουργία ενός κλίματος αποδοχής και αμοιβαίας εμπιστοσύνης, και με βοήθησε να κατανοήσω εις βάθος τις δυναμικές και τις κοινωνικές διαδικασίες που διαμορφώθηκαν στο υπό διερεύνηση χωροχρονικό πλαίσιο.

Μέσα από την βιογραφική προσέγγιση 10 γυναικών, κατοίκων του Κάστρου Ιωαννίνων, επιχειρείται η μετατροπή της γυναίκας από αντικείμενο της ιστορίας σε υποκείμενο (Βοσνιάδου 2002, σ.100). Τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τις αφηγήσεις ζωής συναποτελούν μια πρώτη ύλη προφορικής ιστορίας, καθώς συνιστούν ερευνητική μονάδα και όχι τυχαία συσσώρευση γεγονότων, πράξεων και συναισθημάτων, διατηρώντας έναν υψηλό βαθμό συνολικότητας (Κυριακίδου – Νέστορος, 1989, σ.256).

Ο τρόπος βίωσης των γεγονότων και της κοινωνικής πραγματικότητας, από τις αφηγήτριές μας, ο τρόπος νοηματοδότησης της δράσης τους και ο τρόπος

κατανόησης του κοινωνικού περιβάλλοντος από αυτές είναι το θέμα που απασχολεί την παρούσα έρευνα. Μέσα από τις βιο-αφηγήσεις τους αντλούμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την καθημερινότητα, τον τρόπο ζωής, τις κοινωνικές και οικογενειακές συνθήκες, που μας βοηθούν να διαμορφώσουμε μια συνολική εικόνα για τις δυναμικές της καστρινής κοινωνίας, κατά τον προηγούμενο αιώνα και μέχρι τις μέρες μας.

Ποιος είναι ο τρόπος με τον οποίο οι γυναίκες κάτοικοι του Κάστρου βίωναν την καθημερινότητά τους στο πλαίσιο της οικογένειας αλλά και της κοινωνικής θέσης τους μέσα στην κοινότητα; Ποιες μνήμες διατηρούνται και πώς αναπαρίστανται εικόνες της καθημερινότητάς τους από τα παιδικά τους χρόνια, την γειτονιά, το σχολείο; Ποιες ήταν οι σχέσεις των κατοίκων και κυρίως οι σχέσεις μεταξύ των γυναικών του Κάστρου, τόσο σε επίπεδο καθημερινότητας, όσο και σε ένα ευρύτερο κοινωνικό και θρησκευτικό πλαίσιο, μέσω των πολιτιστικών δράσεων, θρησκευτικών εορτών, επιτέλεσης ηθών και εθίμων; Ποιες ήταν οι δυναμικές που αναπτύσσονταν στον οικονομικό και επαγγελματικό τομέα και πώς αυτές επηρέασαν τη ζωή και την καθημερινότητά τους;

Γ) Το εθνογραφικό υλικό: ανάλυση και ερευνητική προσέγγιση των μαρτυριών

Το Κάστρο Ιωαννίνων αποτέλεσε πεδίο της έρευνάς μας και τόπο συλλογικής μνήμης των αφηγητών μας. Οι περισσότεροι από τους κατοίκους του Ιωαννίνων κατά τον περασμένο αιώνα γεννήθηκαν και μεγάλωσαν εδώ, διατηρώντας τις περιουσίες των προγόνων τους. Τα σπίτια τους, σε συντριπτική πλειονότητα, αποτελούν εβραϊκές ιδιοκτησίες, οι οποίες πουλήθηκαν σε Γιαννιώτες κυρίως από το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Σε κάποιες περιπτώσεις τα σπίτια αυτά διατηρήθηκαν στην αρχική τους μορφή, ενώ σε άλλες ακολούθησαν εργασίες αποκατάστασης ή και ριζικής ανανέωσης.

Υπάρχουν φυσικά και οι περιπτώσεις εκείνων που είχαν στην κυριότητά τους κάποιο οικόπεδο και έχτισαν το σπίτι τους σε αυτό, είτε ακόμη καινούρια σπίτια που αγοράστηκαν εξαρχής από Γιαννιώτες. Πρόκειται για σπίτια απλά, χαμηλά, πετρόκτιστα, με δύο δωμάτια, κουζίνα και βοηθητικούς χώρους εξωτερικά (τουαλέτες, αποθήκες κλπ). Υπήρχαν αυλές, με πηγάδι σε πολλές περιπτώσεις, τις οποίες οι νοικοκυρές καλλώπιζαν με φυτά και καρποφόρα δέντρα.

«... κατά πλειονότητα τώρα, τα 2/3 των σπιτιών στο Κάστρο, είναι τούρκικα, είναι εβραϊκά, συγγνώμη, τα οποία βέβαια αγόρασαν μεταγενέστερα και Γιαννιώτες χριστιανοί, τα οποία έχουνε τη μορφή, τη σημερινή. Αλλά τα παλιά τα σπίτια και αυτά στα οποία μένουμε κι εγώ προσωπικά εδώ, ήταν εβραϊκό και το πατρικό μου εβραϊκό, το οποίο είναι στη Μάνθου Οικονόμου. Τα 'χτίσαν οι Εβραίοι το 1660. Μετά μπορεί ξανά να τα ξαναανέωσαν, διότι δεν μπορούσαν από 400 χρόνια να είναι τα σπίτια αυτά...»

« Εγώ μεγάλωσα σε σπίτια της εβραϊκής κοινότητας... ήταν πολύ ακριβά τα σπίτια στο Κάστρο. Υπήρχαν και οικόπεδα γύρω στην πόλη, παντού, αλλά η μάνα μου ήθελε να μείνει στο Κάστρο, να μην φύγει από εδώ, όταν γνώρισε τον πατέρα μου.

«.... Σπίτια μικρά, με δύο δωμάτια και κουζίνα, κατά μήκος της αυλής, από 'δω κι από κει και στο βάθος της, υπήρχε ένα πηγάδι, που εκεί η προγιαγιά μου, το καλοκαίρι, κατέβαζε μ' έναν κουβά, δεμένο με τριχιά, καρπούζια και πεπόνια, για δροσιά. Τα σπίτια αυτά δεν είχανε εξωτερικές τουαλέτες. Η τουαλέτα, ο καμπινές όπως τον έχουμε συνηθίσει να τον λέμε εμείς, βρισκόταν στο πιο απομακρυσμένο σημείο της αυλής. Ήτανε δύο τουαλέτες, τούρκικες όπως τις λέγαμε, τις οποίες ασβέστωναν και καθάριζαν

με χλωρίνες οι γυναίκες της αυλής και ερχότανε κάθε μήνα, τουλάχιστον μια φορά, κάποιος απ' το Δήμο, απ' το Υγειονομικό, με μια ψεκαστήρα στην πλάτη και τις απολύμανε, όχι μόνο αυτές, ακόμα και τις σχάρες απ' τα όμβρια, στο δρόμο, έξω. Το καλοκαίρι νομίζω πιο συχνά. Τα σπίτια τα θερμαίναμε, ή με τζάκια, τα οποία εγώ, στη δεκαετία του '70, δεν πρόλαβα να τα δουλεύουν οι δικοί μου, γιατί είχανε πάει ή στις ξυλόσομπες ή στις σόμπες που έκαιγαν πριονίδι...»

Στις περιπτώσεις μάλιστα που τα σπίτια μεταβιβάστηκαν από τους γονείς στα παιδιά, η διαδικασία συνοδευόταν από τη συμβουλή οι κόρες να διατηρήσουν την πατρική περιουσία, τον πατρογονικό οίκο και ό,τι αυτό συνεπάγεται, και να παραμείνουν με τις οικογένειές τους στο Κάστρο. Οι μητέρες μεταβιβάζουν στις κόρες την πεποίθησή τους ότι το Κάστρο αποτελεί αναμφίβολα το κέντρο της οικονομικής, εμπορικής και κοινωνικής δραστηριότητας των κατοίκων την εποχή εκείνη και τις ωθούν να παραμείνουν εκεί, διασφαλίζοντας με έναν τρόπο την επαφή τους με την πατρογονική εστία αλλά και την διατήρηση ενός ενεργού κοινωνικά ρόλου από αυτές. Εκείνες, από την πλευρά τους, στις περισσότερες περιπτώσεις εφάρμοσαν την πατρική συμβουλή και παρέμειναν στο Κάστρο και μάλιστα στα πατρικά τους σπίτια.

«Και μετά όταν ήμουν κοπέλα για παντρεία εγώ, οι μάνα μου το Κάστρο δεν το άλλαζε με τίποτα και μου 'λεγε πάντα, κοπέλα μου θα μείνεις εδώ... μέσα στο Κάστρο, να τα έχεις όλα...»

«...Το έβγαλε σε πλειστηριασμό η εβραϊκή κοινότητα κι έτυχε να το αγοράσουμε. Και μου έλεγε πάντα «μη φύγεις ποτέ απ' το Κάστρο, διότι, εδώ είναι το κέντρο των Εβραίων, το Κουρμανιό»

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, πολλά από τα σπίτια του Κάστρου νοικιάζονταν σε στρατιωτικό και ιατρικό προσωπικό που εργάζονταν στο στρατιωτικό νοσοκομείο που λειτουργούσε τότε στο Ιτς Καλέ, και έπειτα, τη δεκαετία του '40, μεταφέρθηκε στη σημερινή Ακαδημία, στο κέντρο της πόλης των Ιωαννίνων. Την δεκαετία του '50 το κτίριο στο Ιτς Καλέ εγκαταλείπεται και η ερήμωση αυτή σχετίζεται με τις εικόνες που οι αφηγήτριες μας περιγράφουν την περίοδο λίγο πριν την ανέγερση του βασιλικού περίπτερου, μέχρι την δεκαετία του '70 οπότε παραδίδεται στην επίβλεψη του Υπουργείου Πολιτισμού. Την εποχή εκείνη, αλλά ήδη από τα μεταπολεμικά

χρόνια, υπήρξε μια ανεξέλεγκτη δόμηση και πολλές αυθαιρεσίες, γεγονός που μαρτυρείται από τις αφηγήσεις των γυναικών και καταδεικνύει την ασθενή διοικητική και κρατική μηχανή της εποχής για τον έλεγχο των επεμβάσεων στα σπίτια του οικισμού. Σε δεύτερο όμως επίπεδο, υποδηλώνεται ουσιαστικά η αμφισβήτηση της επίσημης εκδοχής αφήγησης για παρελθόν, όπως αυτή επιβάλλεται μέσω των όρων της εφορείας αρχαιοτήτων για μία αρχαιολογική τοποθέτηση του χώρου, που όμως τον αποκόβει από τις ιστορικές καταβολές του και τον απομονώνει από τον τοπικό πληθυσμό (Καυτατζόγλου 2001, σ. 95-96). Σ' αυτό το πλαίσιο η εκδήλωση απειθαρχίας στους περιορισμούς της παράγει ένα είδος "αντιμνήμης", σύμφωνα με τον όρο του Foucault, που υπονομεύει όχι μόνο την χωρική ευταξία αλλά και την ίδια την επίσημη εκδοχή για το παρελθόν. Πρόκειται για μία δυναμική που αποκαλύπτεται μέσα από αντιπαραθέσεις με τους φορείς εξουσίας, είτε είναι η εφορεία αρχαιοτήτων που θέτει τους όρους ζωής στο Κάστρο, είτε άλλες αρχές που επιβάλλουν την διαμόρφωση του ιδιωτικού και δημόσιου χώρου.

«μαθαίνει ο πατέρας μου ότι πλέον το Κάστρο υπάγεται στην Αρχαιολογία και παίρνει από καιρό τα τσιμεντότουβλα και, μέσα σε δευτερόλεπτα το πρωί, πήρε και το συνεργείο το πρωί και έχτισε τον τοίχο εδώ και το κάναμε κήπο. Βέβαια, ο γείτονάς μας, ο συνιδιοκτήτης εδώ, δυστυχώς, δεν ήταν συνεργάσιμος και πήγε και μας πρόδωσε. Κλείσαμε ευτυχώς τους μαστόρους, για να μην περάσουμε αυτόφωρο. Παρέμεινε, τον πλήρωσε όμως ο πατέρας μου, 60.000, το 1975, πήγαν στον συμβολαιογράφο...»

«Μέχρι το '70, το Κάστρο υπαγότανε στο Δήμο. Μετά όμως υπήχθη στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. ... θα κοβόταν και όλα τα σπίτια παρακάτω, διότι το Βυζαντινό Μουσείο, στο οποίο δουλέψατε εσείς, προοριζόταν για το Παλάτι του Βασιλιά, ο οποίοςς εφιλοξενείτο 21 Φλεβάρη που ερχόταν πάντα στα Γιάννενα κι έκαναν...»

«Τότε δεν υπήρχα μηχανικοί και τέτοια, ήτανε εμπειροτέχνες. Ούτε σχέδια, ούτε τίποτα. Ό, τι ήξερε ο εμπειροτέχνης έφτιαχνε...»

«..Και η κυρία τι έκανε; Έσκαβε χαμηλά για να ανοίξει πόρτες, σε δύο σημεία έσκαβε, να ανοίξει πόρτες, να βγει στην Ανδρονίκου, δεν της έκανε να βγαίνουν από πίσω, ήθελε να βγει εδώ...»

«Και μετά... Όχι, τι κλέψιμο έγινε μετά, τι έκλεψαν... πόμολα και τουαλέτες και πράγματα ωραία και νεροχύτες... πλιάτσικο, μεγάλο πλιάτσικο. Το πήρε η αρχαιολογία, το αξιοποίησε κι έγινε ένα πολύ ωραίο πράγμα, επισκέψιμο κι είχανε σκοπό επειδή θα περνάγανε οι λιμουζίνες του Βασιλιά, να κοπούν όλα τα σπίτια αυτά»

Τις τελευταίες, όμως, δεκαετίες καταγράφεται μια αλλαγή στη νοοτροπία των κατοίκων του Κάστρου, οι οποίοι περισσότερο από ποτέ συμμορφώνονται στους περιορισμούς και τη νομοθεσία, πραγματοποιώντας ριζικές και υποδειγματικές αναστηλώσεις των οικιών τους. Φυσικά αυτό σχετίζεται και με την προστιθέμενη αξία που έχει πια αποκτήσει ο οικισμός λόγω της ανάδειξής του σε ιστορικό παραδοσιακό χώρο, παράγοντας ο οποίος σταδιακά αναγνωρίστηκε από τους κατοίκους και άλλαξε τη στάση τους απέναντι στη διατήρηση της ομοιογένειας του αρχιτεκτονικού ύφους των οικοδομημάτων τους. Παράλληλα τους οδήγησε και στην επιδίωξη μίας επιχειρηματικότητας σχετικής με την τουριστική ανάπτυξη του χώρου. Έτσι, παρά το γεγονός ότι η περιοχή εντός του Κάστρου αποτελεί ένα κατεξοχήν οικιστικό περιβάλλον, έχουν σήμερα εμφανιστεί ελάχιστα καταστήματα (καφετέριες, μπαρ, εστιατόρια) και πολλές, μικρές ξενοδοχειακές μονάδες.

«Το Κάστρο, αναβαθμίστηκε θα λέγαμε κάπως την δεκαετία του '70...

«Και φυσικά από το '75 και μετά που το Κάστρο ανήκε πλέον στην Αρχαιολογία κι εκεί μπήκαν κάποιοι περιορισμοί στη δόμηση και στην εξωτερική εικόνα των σπιτιών και σωστά το έκανε».

«Από το '80 και μετά θυμάμαι, που δόθηκε ξανά αξία στο Κάστρο, η νοοτροπία δεν άλλαξε. Ακόμη κι εμείς οι ίδιοι δεν σεβόμαστε το Κάστρο. Πάντα ερχόταν τουρίστες να επισκεφθούν τον χώρο του Κάστρου. Αποτελεί τα 2/3 των αξιοθέατων των Ιωαννίνων, αλλά ποτέ κανένας από τον Δήμο δεν ενδιαφέρθηκε πραγματικά για το Κάστρο. Μόνο οι ιδιώτες που είχαν τα ξενοδοχεία και τώρα είναι πολλά, πιο πολλά από παλιά. Αυτοί νοιάζονταν μόνο για την καθαριότητα και γενικά για την εικόνα του Κάστρου»

«Σήμερα, πρέπει να δοθεί και μια άλλη ώθηση στο Κάστρο, πέρα από τα ξενοδοχεία. Δηλαδή κι από τους ελεύθερους επαγγελματίες.»

Ανέκαθεν η ιστορικότητα του χώρου, ήταν συνυφασμένη με τη ζωή των κατοίκων και άλλοτε λαμβανόταν ως στοιχείο της καθημερινότητας, άλλοτε πάλι, κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες, διαμόρφωνε την εικόνα ενός τόπου σημαντικού και ιστορικού που συμβαδίζει με την επισκεψιμότητα και συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των τουριστών.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η μαρτυρία μιας γυναίκας που μεγάλωσε μέσα στο Κάστρο και περιγράφει την αίσθηση που αποπνέει η συνύπαρξη του αρχαίου με το νέου και πώς αυτή η συνύπαρξη γίνεται αντιληπτή από τους κατοίκους σήμερα.

Το Κάστρο των Ιωαννίνων, δεν είναι ένα απλό μνημείο, είναι ένα ζωντανό κύτταρο της πόλης. Είναι μια συνοικία της πόλης. Περνώντας λοιπόν κάποιος την κεντρική πύλη, είναι σα να μπαίνει στο παρελθόν, με τους σύγχρονους ανθρώπους, με τα σύγχρονα σπίτια, με τον σύγχρονο τρόπο ζωής και εκεί πέρα ξεδιπλώνονται όλες οι αυτές οι εικόνες στα μάτια σου και προσπαθείς να δεις που είναι το παρελθόν και που το παρόν. Σε κάποιους κατοίκους, τα λείψανα της ιστορίας είναι δίπλα από τα σπίτια τους ή ακόμα βαθύτερα, είναι μέσα στις αυλές τους. Και σε κάποιες περιπτώσεις, επειδή δεν υπήρχαν κανόνες δόμησης πριν από 50-60 χρόνια και οι άνθρωποι ακουμπούσαν τα σπίτια τους στον περίβολο του Κάστρου, καθώς το τείχος ενσωματωνόταν σε ιδιωτικές αυλές.

«χαιρόμασταν να μιλάμε με ξένους , τουρίστες, να τους δίνουμε οδηγίες για το πώς θα παν στα τζαμιά. Τότε ήταν μόνο τα τζαμιά, ούτε βυζαντινά μουσεία, ούτε ο χώρος ήταν και πολύ περιποιημένος. Μπορούσες να ανεβείς όπου θες, παντού, γύρω στα τείχη του Κάστρο...»

«Μπορείς να δεις στα θεμέλια την κλασική αρχαιότητα, στη συνέχεια το Βυζάντιο, πιο πάνω στις επισκευές της περιόδου των Οθωμανών και στην κορυφή επισκευές ακόμη και του ελληνικού στρατού ή βόμβες από τους βομβαρδισμούς των Ιταλών του '40...»

Παράλληλα όμως ο ίδιος ο χώρος βιώνεται και ως τόπος καθημερινότητας, όπου λανθάνει η σαφής αίσθηση του ιστορικού και μνημειακού χαρακτήρα του. Σ' αυτή την περίπτωση πρόκειται για την αντίληψη του λεγόμενου κοινωνικοποιημένου χώρου - σε αντίθεση με τον μνημειοποιημένο χώρο - δηλαδή την αντίληψη του βιωμένου κοινωνικού χώρου όπου τα μέλη μιας ομάδας κατασκευάζουν τους δικούς τους τόπους,

νοηματοδοτώντας τους διαφορετικά από την επίσημη κουλτούρα, φτάνοντας στο σημείο να μετατρέψουν ακόμα και έναν μνημειοποιημένο χώρο σε "οικείο μνημονικό τοπίο, σε πεδίο και πλαίσιο συγκρότησης και παγίωσης της δικής τους ανεπίσημης συλλογικής μνήμης" (Μπάδα 2007, σ. 11-12, υποσημ.). Στην περίπτωση αυτή, τα μνημεία θεωρούνται δεδομένα, αποτελούν μέρος της καθημερινότητας των κατοίκων του οικισμού και της επαναλαμβανόμενης δομής της σύμφωνα με τον Lefebvre (Lefebvre, 1987, σ. 11). Το στοιχείο αυτό απενεργοποιεί την αρχαιολογική διάσταση και τη μνημειακότητά τους, καθιστώντας τα οικεία και απόλυτα συνδεδεμένα με τις καθημερινές δραστηριότητες των κατοίκων.

«...πώς έπαιζαν ως παιδιά, μπροστά στα αρχαία. Γνωρίζοντας ότι, έλεγαν ας πούμε ότι εδώ ήταν η θέση του βασιλιά κι εμείς παίζαμε ή κάναμε την τζαμάλα της Αποκριάς... πώς ανέβαιναν στους μιναρέδες ή στα τείχη και θυμόντουσαν ότι εκεί ανέβαιναν και οι στρατιώτες, για να προστατεύσουν την πόλη... ...»

«...μας έπαιρνε με τη βέσπα του και πηγαίναμε πάνω στο Ίτς Καλέ και παίζαμε, ανεβαίναμε στα κανόνια, χαζεύαμε τη λίμνη τριγύρω...»

Ταυτόχρονα καταγράφεται και η πρόσληψη του οικισμού ως τόπου περικλειστού, που οριοθετεί τη ζωή των κατοίκων και τη σχέση τους με τον έξω κόσμο.

«Το ψωμί δεν ήταν καλό στο φούρνο του κάστρου, έτσι πηγαίναμε όλοι απέξω να πάρουμε ψωμί»

"Εδώ υπήρχε ζωή. Μέσα στο Κάστρο έμεναν πολλοί και γενικά ήταν ζωντανή πόλη. Είχε αγορά, είχε μικροπωλητές εδώ απ' έξω στην Πύλη"

Για τον λόγο αυτό συχνά στη μνήμη έχουν αποτυπωθεί δραστηριότητες έξω από το Κάστρο, κυρίως αυτές που αφορούσαν τον παρακείμενο χώρο της αγοράς, τόπο συγκέντρωσης όλης της πόλης. Επίσης, γίνεται λόγος και για τις συνοικίες της τελευταίας. Πάντως συχνά η ιδιαιτερότητα της ζωής εντός των τειχών καταγράφεται στις αφηγήσεις ως προνόμιο που αξίζει κανείς να διατηρήσει.

«Το Κάστρο ήταν το κέντρο της πόλης και παραμένει.»

«...Υπήρχαν και οικόπεδα γύρω στην πόλη, παντού, αλλά η μάνα μου ήθελε να μείνει στο Κάστρο, να μην φύγει από εδώ, όταν γνώρισε τον πατέρα μου. Και μετά όταν ήμουν κοπέλα για παντρεία εγώ, οι μάνα μου το Κάστρο δεν το άλλαξε με τίποτα και μου 'λεγε πάντα, κοπέλα μου θα μείνεις εδώ... μέσα στο Κάστρο, να τα έχεις όλα...»

«...Τότε η μάνα μου,... μου έλεγε πάντα, «μη φύγεις ποτέ απ' το Κάστρο, διότι, εδώ είναι το κέντρο των Εβραίων, το Κουρμανιό»

«Δεν είχαμε κανένα πρόβλημα μεταξύ μας. και τότε δεν ήταν όπως τώρα. Ξενοδοχεία και τουρίστες και φασαρίες. Ήταν η πιο ήσυχα γειτονιά, παρά το ότι όλη η αγορά βρισκόταν απ' έξω απ' το Κάστρο. Εδώ ήταν πως το λέμε ... η πόλη. Αβέρωφ, Ανεξαρτησίας... δεν υπήρχε παραπάνω τόση ζωή, όπως εδώ.»

Παρέχονται επίσης σημαντικά στοιχεία για την εικόνα του χώρου έξω από το Κάστρο, πριν γίνουν οι εργασίες επιχωμάτωσης της τάφρου και του τμήματος περιμετρικά των τειχών οι οποίες άλλαξαν σε πολύ μεγάλο βαθμό την εικόνα της περιοχής.

«Η λίμνη δεν είναι όπως είναι τώρα. Η λίμνη έφτανε μέχρι παρακάτω απ' τα τείχη του Κάστρου. Βλυχάδα... »

«Δεν υπήρχε παραλίμνιος δρόμος, ήτανε βλυχάδα. Πώς είναι η θάλασσα... Σαν αμμουδιά, Πώς ήταν η θάλασσα....»

«...Εδώ παρά πέρα, είναι μια συνοικία. Όπως μπαίνεις απ' το Κάστρο, ..., που έγινε αυτή η γέφυρα η σιδερένια για να πάνε γύρω γύρω στο Κάστρο»

Παράλληλα, αναφερόμενες σε στιγμές και εικόνες της πρόσφατης ιστορίας, οι αφηγήτριες παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τις σχέσεις των κατοίκων του Κάστρου με την εκτός Κάστρου πόλη και τους κατοίκους των γύρω περιοχών και των χωριών, ενώ δίνουν στοιχεία και για τις εκτός Κάστρου συνοικίες της εποχής.

«Είχαμε μαγαζί λαϊκής τέχνης στην Αβέρωφ και ήταν ανοιχτό από τις 9 το πρωί, μέχρι τις 12 το βράδυ, κυρίως τα καλοκαίρια»

«Πανηγύρι σωστό δηλαδή γίνονταν και η δε πολυκοσμία, τότε τα χωριά δεν είχαν ούτε ένα μπακαλάκι, δεν είχαν τίποτε. Κι έρχονταν το Σάββατο ας πούμε στα Γιάννενα γίνονταν μεγάλο παζάρι ας πούμε, κόσμος τώρα... η πολιτεία είναι σαν νεκρή πολιτεία εδώ πέρα την ημέρα, το βράδυ καλά, είναι οι φοιτηταί τώρα και διασκεδάζουν. Αλλά τότε ήταν τι να σου πω, καθημερινό πανηγύρι, με τον κόσμο όλο που συσσωρεύονταν αυτού στις αγορές ας πούμε, είχαν και λαϊκή και έκαναν καλή δουλειά»

«Είχαμε μαγαζί λαϊκής τέχνης στην Αβέρωφ και ήταν ανοιχτό από τις 9 το πρωί, μέχρι τις 12 το βράδυ, κυρίως τα καλοκαίρια»

«... Είχε στο Μπεζεστέν τσαρουχάδικο με 20 καρφάδες, αλλά με την κατάσταση των χρημάτων του Γεωργίου Σταύρου και με τους εμπόρους, που τους εκμεταλλευόταν... διότι, έβαζαν τα δέρματα στο νερό, για να φουσκώσουν και να πάρουν πιο πολλά λεφτά και τα 'διναν με το ζύγι. Ο άνθρωπος δεν άντεξε κι έκλεισε αυτό τα τσαρουχάδικο που είχε εδώ στο Μπεζεστέν, που είναι οι καφετέριες και απομονώθηκε στη Γεωργίου Σταύρου, σε ένα μικρό τσαρουχάδικο»

«Οι συνοικίες ήταν Καραβατιά, Ντετερούτς, Λακώματα και Κάστρο. Αυτές ήταν οι αυθεντικές και η Καλούτσια. Η οποία βέβαια είχε χαρακτηριστεί ότι είχε γύφτους, δεν είμαστε ρατσιστές Ήταν άνθρωποι που ήταν γιαννιώτες, παλιοί και ξέρεις τι λέγεται Καλούτσια, βρύση αίματος έτσι; Ξέρεις πως πήρε το όνομα»

«Ήταν το κέντρο της πόλης και παραμένει. Μετά επεκτάθηκε η αγορά. Η Χαριλάου Τρικούπη, άγνωστη σε μας οδός. Ε... Δωδώνης... Δωδώνης ονομάστηκε και λόγω του θεάτρου της Δωδώνης, αλλά έμειναν και πολλοί από τα Δωδωνοχώρια, αγόρασαν. Γιατί οι άνθρωποι, χωριάτες κατά τους γιαννιώτες... Εγώ χωριάτη θεωρώ τον άξεστο, όχι τον άνθρωπο του χωριού, αλλά δεν ξέρω, οι γιαννιώτες τους έλεγαν, χωριάτης αυτός, χωριάτισσα αυτή. Είχαν πολλή ιδέα για τον εαυτό τους, ενώ αυτοί

τακτοποιήθηκαν ανώτερα απ' τους Γιαννιώτες, αυτοί έδωσαν την αξία στην πόλη, διότι ήταν μετανάστες, είτε μετά ήρθαν από τα χωριά τους»

■

«Επεκτάθηκε η πόλη. Η πόλη έφτανε, καμάρι μου, πώς ήταν το πατρικό της γιαγιάς μου, πού είναι η Στρατολογία, απέναντι ήταν ένας... λεγόταν Λούτσα εκεί η περιοχή, διότι εκεί ήταν μια βρύση που έτρεχε συνέχεια νερό και γίνονταν Λούτσα. Λούτσα είναι η περιοχή τώρα προς τα πέρα, αλλά εκεί είναι που ήταν το πατρικό της γιαγιάς μου κι ήταν όλο χαμόσπιτα. Από κει και πέρα πήρε αξία ο τόπος, που αγόρασαν αυτοί και μετά η πολυκατοικία παρουσιάστηκε μετά το '63, που χάριν του Μυλωνά, που οι Γιαννιώτες, οι αγάριστοι, έχουν δώσει μια οδό μόνο 50 μέτρα. Ο Γιώργος Μυλωνάς ήταν υπουργός Προεδρίας, επί Γέρου της Δημοκρατίας. Χάριν αυτουνού είναι το Πανεπιστήμιο εδώ»

■

«Όλα τότε ... ολόκληρη η πόλη ήταν εδώ, πώς να στο πω. Παλιότερα η αγορά ήταν μόνο στο Κουρμανιό, δεν υπήρχε τίποτα παραπάνω. Ήταν η Ανεξαρτησίας, τώρα είναι νυχτερινά μπαράκια εκεί. Ήταν η Αβέρωφ, η οποία απ' τη μέση και κάτω ήταν τα μεσιτικά γραφεία κι από κει και πάνω ήταν τα χρυσοχοεία. Η αγορά της Αβέρωφ έκλεινε στις οκτώ το απόγευμα και μετά ήταν τα μεσιτικά γραφεία, τα οπωροκηπευτικά, τα οποία άνοιγαν 4 το πρωί και μέχρι το μεσημέρι ήταν τελειωμένα. Εδώ ήταν οι χαμάλες, στην Εθνικής Αντιστάσεως, οι οποίοι αυτοί με τις χαμάλες πήραν άδεια για φορτοταξί μετά. Οι χαμάλες ήταν ένα άλογο με καρότσι, που μετέφεραν την πραμάτεια τους. Ο πατέρας μου που ήταν έμπορος τις χρησιμοποιούσε για να μεταφερθούν τα εμπορεύματα από μαγαζί σε μαγαζί. Και μετά σε αυτούς τους ανθρώπους είχαν δώσει άδεια για φορτοταξί»

«Η Καλάρη ήταν εμπορική οδός, ήταν γεμάτη μαγαζιά. Εδώ ήταν όλη η αγορά.»

Οι κάτοικοι του Κάστρου κατά την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα αλλά και παλαιότερα ποικίλουν σε εθνότητες και θρησκευματα. Από τις αφηγήσεις διαφαίνεται έκδηλα η κινητικότητα νέων πληθυσμιακών ομάδων αλλά και της επικοινωνίας με την πόλη εκτός της οχύρωσης. Επρόκειτο για ανθρώπους απλούς, εργατικούς, με οικογένειες και δουλειές που σχετιζόταν είτε με το εμπόριο, καθώς η αγορά της πόλης εκτεινόταν περιμετρικά του Κάστρου, στις οδούς Αβέρωφ, Κάλαρη,

Ανεξαρτησίας κλπ. είτε εργάτες. Η ποικιλομορφία αυτή δημιούργησε μια σειρά αλληλεπιδράσεων και στις περισσότερες περιπτώσεις υπήρξε αρμονική και ειρηνική, χωρίς εντάσεις και προβλήματα. Αυτό μαρτυρείται από τις περισσότερες αφηγήτριες, που θυμούνται διηγήσεις των προγόνων τους αλλά και προσωπικά τους βιώματα, από τις θρησκευτικές και φυλετικές ζυμώσεις στο Κάστρο.

«Ουσιαστικά όλα είναι μπλεγμένα σαν ένα κουβάρι, δεν μπορείς να ξεχωρίσεις το παρόν, το παρελθόν και μάλλον και το μέλλον, γιατί έτσι θα συνεχίσει...»

Από τις αφηγήσεις αυτές, μπορούμε να εξαγάγουμε μια συνολική εικόνα για τις κοινωνικές και θρησκευτικές-πολιτιστικές δυναμικές που συνδιαμορφώνουν την καθημερινότητα των κατοίκων εντός του οικιστικού πυρήνα του Κάστρου και αφορούν στην συνύπαρξη ποικίλων ταυτοτήτων και ετεροτήτων. Σε ορισμένες από τις περιπτώσεις, η συνύπαρξη αυτή υπήρξε ειρηνική και αρμονική. Στη μνήμη κάποιων η παρουσία φυλετικών ετεροτήτων αποτέλεσε σημαντικό στοιχείο για την υποβάθμιση του οικισμού αλλά και έναυσμα για δυναμικές ρατσισμού και επιφυλακτικότητας από την πλευρά των καστρινών.

«...Αυτά που πουλήθηκαν, τα πήραν άνθρωποι από το Περιστέρι, το Μέτσοβο, την Κράψη»

«...Διότι οι περισσότεροι απ' τους Λογγάδες και από τη Βασιλική, νοίκιαζαν στο Κάστρο»

«Εν τω μεταξύ, ήρθανε και πολλοί, εγκαταστάθηκαν πολλοί Μετσοβίτες στη συνέχεια, πολλοί βλάχοι και πολλοί Ζαγορίσιοι εδώ στο Κάστρο και πολλοί πρόσφυγες»

«...μιλούσαν αρβανίτικα οι άνθρωποι και μάλιστα συγκεκριμένα, πολλές γυναίκες είχανε με τατουάζ, το σταυρό στο μέτωπο, διότι είχανε διαφοροποιηθεί στη θρησκεία. Ήρθαν αυτοί, ενσωματώθηκαν κι αυτοί εδώ...»

«Ήταν και κάποιοι κατώτεροι βέβαια, κι Αλβανοί και γύφτοι και κακός κόσμος... αλλά οι περισσότεροι ήταν νοικοκυραίοι, καθαροί... κοίταγαν τις δουλειές τους, τα σπιτικά τους, τα νοικοκυριά τους. Ήταν ειρηνικός κόσμος και όλοι μαζί γειτονιά εδώ.. και

χριστιανοί και εβραίοι πολλοί ήταν. Θυμάμαι και στη γειτονιά οικογένειες εβραϊκές και στο σχολειό θυμάμαι.»

«Η απόφια έμεινε η περιοχή εδώ. Κοίταζε, εδώ ήμασταν πάντα υποβαθμισμένοι... Την θεωρούσαν την περιοχή του Κάστρου, παρακατιανή... Ήταν παρακατιανή. Ήρθαν πολλοί από την Αλβανία τότε, με την ανταλλαγή των πληθυσμών, που άλλοι δικοί μας κάθισαν μέσα και άλλοι ήρθαν εδώ. Δηλαδή, Αρβανίτες, Αρβανίτες, δεν είμαι ρατσίστρια, μιλούσαν αρβανίτικα οι άνθρωποι και μάλιστα συγκεκριμένα, πολλές γυναίκες είχαν με τατουάζ, το σταυρό στο μέτωπο, διότι είχαν διαφοροποιηθεί στη θρησκεία. Ήρθαν αυτοί, ενσωματώθηκαν κι αυτοί εδώ. Εμείς προσωπικά, ίσως η οικογένειά μου, δεν είχε διενέξεις κι εγώ τους θεωρούσα όλους καλούς γειτόνους. Δεν λέγαμε, αυτοί είναι Αρβανίτισσα και δεν την κάναμε παρέα, απλά δεν ευκαιρούσαν οι γονείς μου για να ζανοιχτούν σε πολλές παρέες και μετά είχαμε και κάποια θέματα επιλογής»

Για κάποιους άλλους, η διαδικασία αποδοχής και ενσωμάτωσης υπήρξε ευκολότερη και αυτό συνήθως ήταν συνυφασμένο με την επαγγελματική δράση και την κοινωνικά αποδεκτή θέση τους, μέσα στο συγκεκριμένο οικιστικό περιβάλλον. Στις επιμέρους μνήμες των κατοίκων υπήρξε μια αρνητική αντίληψη στην κοινωνία της εποχής, σχετικά με τις πολιτισμικές και κοινωνικές ζυμώσεις στον οικισμό του Κάστρου, που επηρέαζε αρνητικά και χαρακτήριζε το σύνολο του οικισμού, υποβαθμίζοντας την αξία και την κοινωνική αποδοχή του.

«υπήρχαν ας πούμε και γύφτοι μέσα στο Κάστρο, αλλά ενσωματώθηκαν κι ήταν πολύ καλές οικογένειες και δεν είχαμε ρατσισμό απ' τους δικούς μας... ήτανε οργανοπαίκτης. Γιατί τότε οι καλλιτέχνες ήταν γύφτοι. Όμως, ήτανε καλές οικογένειες. Πάρα πολύ καλές οικογένειες.»

«... Αυτοί λοιπόν, ήταν τα ήθη τους πολύ οξυμένα. Υπήρχε μια αντίληψη, στο Κάστρο κάθεσαι; Είσαι του πεταματού. Εγώ το βίωσα στην ηλικία αυτή. Εμένα δεν με πείραζε διότι η μανούλα μου εγκαταστάθηκε εδώ όταν ήταν 5 χρονών και το Κάστρο δεν το άλλαζε με τίποτα»

«Λοιπόν... ήταν υποβαθμισμένη η περιοχή πάρα πολύ. Οι Αλβανοί λοιπόν που είχαν εγκατασταθεί εδώ δεν είχαν την σωστή συμπεριφορά»

« Είχε έρθει πολύς υπόκοσμος εδώ, πέρα απ' τους... τώρα τι να σου πω εγώ, για του δικούς μου νοικοκυραίους, όχι, γενικά ήτανε νοικοκυραίοι, αλλά ήταν και κάποιοι που μας φύλαγαν οι γονείς μας»

Κάποιες από τις παραπάνω αναφορές σχετίζονται με την εγκατάσταση των Αλβανών μεταναστών που πήρε πολύ μεγάλες διαστάσεις από τη δεκαετία του 1990 και μετά, και συνδέονται με τη σπασμοδική και αμήχανη αντίδραση της ελληνικής κοινωνίας, η οποία δεν ήταν προετοιμασμένη να αντιμετωπίσει ένα τέτοιο φαινόμενο (Νιτσιάκος 2003, 15).

Από τη μαρτυρία μίας αφηγήτριας που βρέθηκε στο Κάστρο ως νύφη, τονίζεται το χαρακτηριστικό της κλειστής κοινωνίας, που δεν αποδέχεται τους ξένους στο σώμα της.

«...Εμείς επάνω στη Μακεδονία είμαστε άνθρωποι ανοιχτοί, χαρούμενοι και κοινωνικοί. Δεν είστε έτσι εδώ. Είστε καλοί άνθρωποι ,αλλά δύσκολα ανοίγεστε σε ξένο και δεν ξέρω γιατί , αφού πάντα υπήρχαν στα Γιάννενα ξένοι.»

Από την άλλη πλευρά, γίνεται άμεσα προσπάθεια αποκατάστασης της εικόνας και της θέσης του οικισμού και των κατοίκων, αναφέροντας πως εδώ κατοικούσαν επίσης σημαντικοί και αξιόλογοι άνθρωποι. Η κοινωνική αποδοχή και εκτίμηση που λάμβαναν αυτοί αντιστάθμιζε και εξισορροπούσε την αρνητική εικόνα που δημιουργούσαν οι προαναφερθείσες ετερότητες.

«Εδώ μεγάλωσαν και άνθρωποι, επιστήμονες. Γιατί τα ενοίκια ήταν πιο φθηνά και μπορούσαν τα παιδιά που έπιαναν τα γράμματα κι ήταν από τα γύρω χωριά, να πάνε στο Γυμνάσιο και μετά στο Πανεπιστήμιο. Πιάναν εδώ ένα σπιτάκι μικρό κι οι οικογένειες από τα χωριά ήταν φτωχές... να μπορούν να τα πληρώνουν. Ακόμα κι από πιο κοντινά χωριά, νοίκιαζαν εδώ γιατί το αστικό ήρθε το '60. Αρκεί να σου πω ότι οι Λογγάδες επικοινωνούσαν μέσω λίμνης μέχρι τότε με τα Γιάννενα»

Εξάλλου το Κάστρο από πολύ παλιά γνώρισε την παρουσία διαφορετικών εθνοτήτων και θρησκευμάτων. Η ποικιλομορφία αυτή δημιούργησε μια σειρά αλληλεπιδράσεων, και στις περισσότερες περιπτώσεις υπήρξε αρμονική και ειρηνική, χωρίς εντάσεις και προβλήματα. Αυτό μαρτυρείται από τις περισσότερες αφηγήτριες, που θυμούνται διηγήσεις των προγόνων τους αλλά και προσωπικά τους βιώματα, από τις θρησκευτικές και φυλετικές ζυμώσεις στο Κάστρο, με τη συνύπαρξη ποικίλων ταυτοτήτων και ετεροτήτων. Από αυτές προέκυψαν πολιτιστικές δυναμικές που συνδιαμόρφωσαν την καθημερινότητα των κατοίκων, εντός του οικιστικού πυρήνα του Κάστρου καθορίζοντας τελικά και τη συλλογική τους ταυτότητα.

Αναφέρονται και οι άλλες δύο παλιές κοινότητες, η μουσουλμανική και η εβραϊκή, οι οποίες έζησαν μέσα στον οικισμό προσδίδοντάς του στοιχεία που αποτυπώθηκαν στον χαρακτήρα του. Επρόκειτο για ανθρώπους απλούς, εργατικούς, με οικογένειες και δουλειές που σχετιζόταν είτε με το εμπόριο, καθώς η αγορά της πόλης εκτείνονταν περιμετρικά του Κάστρου, στις οδούς Αβέρωφ, Κάλαρη , Ανεξαρτησίας κλπ. είτε εργάτες.

Οι μαρτυρίες των γυναικών πιστοποιούν τις ήδη γνωστές ιστορικές πληροφορίες σχετικά με την γιαννιώτικη, εβραϊκή κοινότητα . Η βιβλιογραφία αναφέρει ότι στα μέσα του αιώνα, στην πόλη των Ιωαννίνων, κατοικούν περίπου 500 εβραϊκές οικογένειες, στην συντριπτική πλειοψηφία τους, μέσα στο Κάστρο (Dalven&Stavroulakis 1990). Οι περισσότεροι από αυτούς ασχολούνται με το εμπόριο υφασμάτων, τροφίμων, ψιλικών, είτε ασκούν διάφορα επαγγέλματα, όπως αυτό του σαράφη, του ράφτη, του υποδηματοποιού, του κτηματομεσίτη και πολλά ακόμη (Σιομπότης 2005).Μέχρι την εκδίωξη και τον μαζική εξολόθρευση της εβραϊκής κοινότητας, τον Μάρτιο του 1944, οι μαρτυρίες και η βιβλιογραφική έρευνα επιβεβαιώνουν την αρμονική συνύπαρξη και συνεργασία των δύο λαών, εντός και εκτός των τειχών του Κάστρου

Οι αναφορές των αφηγητριών μας εκφράζονται ατομικά, διαμορφώνουν ωστόσο μια συλλογική μνήμη μέσα από συγκεκριμένες αναπαραστάσεις που αναβιώνουν σκηνές του παρελθόντος και παγιώνουν τις επιμέρους ατομικές μνήμες. Βασικός τόπος μνήμης και συνύπαρξης εβραίων και γιαννιωτών κατοίκων του Κάστρου, υπήρξε το σχολείο, για τις μικρότερες ηλικίες και έπειτα η γειτονιά και η αγορά.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι από τις περισσότερες μαρτυρίες, επιβεβαιώνεται η επιφυλακτικότητα των ίδιων των εβραίων γονιών απέναντι στους ντόπιους Γιαννιώτες και η αγωνία τους να παντρευτούν οι κόρες τους ομόθρησκους, διατηρώντας την εβραϊκή ταυτότητα και την παράδοση των οικογενειών τους, αναλλοίωτη.

«συμβίωσαν αρμονικά τρεις θρησκείες, τρεις πολιτισμοί. Η χριστιανική, η εβραϊκή και η μουσουλμανική, αναφερόμενοι σε τυχαία σειρά πάντα. Αυτό το πράγμα, το βλέπεις στο Κάστρο... βίωσαν πολύ αρμονικά, συνεργάστηκαν, σεβόμενοι ο καθένας, τα ήθη και τα έθιμα και τις ιδιαιτερότητες του άλλου και κατά την περίοδο που έγινε η συγκέντρωση των Εβραίων, οι χριστιανοί κράτησαν τα ιερά τους αντικείμενα και όσοι επέστρεψαν από τη θηριωδία του ναζισμού, τα βρήκαν πίσω και τους τα παρέδωσαν οι χριστιανοί με μεγάλη χαρά.»

«Παλιότεροι θυμούνται... πώς μάζεψαν τους Εβραίους στην περιοχή του Μώλου, αν δεν κάνω λάθος, ήτανε μήνας Μάρτιος, 25 Μαρτίου... θυμούνται, κάποιους προσπάθησαν να τους ειδοποιήσουν, κάποιους να τους κρύψουν, κάποιων άλλων, να κρύψουνε αντικείμενα, για να τα ζαναβρούνε...».

Παράλληλα, η συλλογική μνήμη, αναπαριστά την εικόνα ανθρώπων που ζούσαν με απλότητα, λιτά και ταπεινά, διατηρώντας μια ποικιλία ως προς την οικονομική και κοινωνική τους θέση. Οι Εβραίες χαρακτηρίζονται από τις μαρτυρίες ως καλές νοικοκυρές. Το στοιχείο αυτό αποτελούσε σημείο αναφοράς στην κοινωνία της εποχής, αναπαριστώντας ενδιαφέρουσες εικόνες του οικιακού βίου. Τόσο η καθαριότητα των σπιτιών, όσο και η μαγειρική τέχνη, αποτελούσε σημείο αναφοράς στη μνήμη των γυναικών. Τα δύο αυτά στοιχεία, σε συνδυασμό με την γενικότερη στάση και αξία της γυναίκας, στα θέματα του οίκου, σηματοδοτούσε τον βαθμό εκτίμησης και αποδοχής στην κοινωνία της εποχής.

«όπως πέρναγα εγώ αυτού από τα εβραϊκά, που ήταν οι Εβραίες, αυτές έβγαιναν πρωί πρωί να σκουπίσουν ένα αυλάκι εκεί, που έριχνε νερά η καθεμία απ' το πρωί μέσα να πλύνει το σπίτι κι έβγαιναν όζω και γίνονταν χαμός ας πούμε απ' τους τσακωμούς με τις σκούπες στα χέρια...»

«Κοίταξε να δεις, οι γυναίκες ήταν γενικώς καθαρές, οικονομολόγες, κρατούσαν πάρα πολύ τα ήθη και τα έθιμα και ξέρεις, ο Εβραίος δεν αλλάζει θρησκεία..»

Περιγράφονται ακόμη οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ των γυναικών εβραϊκής και χριστιανικής κοινότητας. Καθώς πολλές από τις γυναίκες του Κάστρου, εργάζονταν ως μοδίστρες, κάποιες από τις πελάτισσές τους, ήταν Εβραίες.

«...Παράδειγμα η μάνα μου ήταν μοδίστρα και είχε τα 2/3 των Εβραίων, πελάτες, ως μοδίστρα. Είχανε... τα 2/3 ήταν Εβραίοι και το 1/3 ήταν χριστιανοί και Τούρκοι και μάλιστα και με τους Τούρκους είχαν καλές σχέσεις, ως γειτόνοι. Άλλο τι κάνουν τα έθνη και τα συμφέροντα κι άλλο η καλή γειτονία. Έχει μεγάλη διαφορά»

«... Θα σου πω ένα απλό παράδειγμα. Οι Εβραίοι το Σάββατο το κρατούσανε πάρα πολύ. Οι μεν γυναίκες δεν άναβαν ούτε το μαγκάλι ούτε τη φουφού να μαγειρέψουν... Οι δε άντρες ούτε τα μαγαζιά άνοιγαν ούτε κάπνιζαν. Αυτοί που κάπνιζαν είχαν ένα σφυράκι μικρό και ξηρούς καρπούς στην τσέπη, λεφτόκαρα όπως τα 'λεγαν τότε, και καρύδια και αμύγδαλα, για να περάσει η ώρα τους. Τόσο πολύ φύλαγαν την ημέρα του Σαββάτου και τις γιορτές...»

«είχαν τα γλέντια τα δικά τους... Όπου έβλεπες Εβραίο, είχε ζωή η περιοχή, γιατί αυτοί ήταν κοντά στο εμπόριο, σπάνια έβρισκες τεχνίτη Εβραίο. Οι Εβραίοι συνήθως ήταν έμποροι»

«Εμείς με τους Εβραίους ζήσαμε πάρα πολύ....»

«... Η μάνα μου, δεν τα σούραγε αυτά, τους θεωρούσε δικούς της ανθρώπους, έμπαινε στα σπίτια τους. Κι όταν πήγαινε και για μοδίστρα, που πήγαινε μεροκάματο, έτρωγε.»

Μέσα, λοιπόν, από τις αφηγήσεις των γυναικών αυτών αποκαλύπτεται η συγκρότηση μιας ανεπίσημης συλλογικής μνήμης της καθημερινότητας που προσδιορίζεται από τυχαία περιστατικά, σχέσεις επικοινωνίας και επαγγελματικές σχέσεις με την εβραϊκή κοινότητα (Μπάδα 2016, σ. 235).

Ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η έλλειψη εκτενών αναφορών στο γεγονός συγκέντρωσης των Εβραίων, που οι περισσότερες γυναίκες τον θυμούνται από τις αφηγήσεις της γονιών τους. Ο σχεδόν καθολικός αφανισμός των Εβραίων στα κατοχικά Γιάννενα αποτέλεσε ιστορικό σημείο για την πόλη, καθώς έθεσε το τέλος του πολυπολιτισμικού παρελθόντος της, δεδομένης της προηγούμενης αποχώρησης της κοινότητας των Τουρκογιαννιωτών κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών που ακολούθησε τη Συνθήκη της Λωζάνης. Η μνημόνευση του γεγονότος του αφανισμού του εβραϊκού στοιχείου μέσα από τη συλλογική μνήμη άρχισε περίπου από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μετά "...με όρους επούλωσης τραύματος του ολοκαυτώματος και με τάσεις αγνόησης της ιστορίας και αποσιώπησης των συμπεριφορών και στάσεων μέρους της γιαννιώτικης κοινωνίας απέναντι στην εβραϊκή κοινότητα πριν και μετά τον εκτοπισμό της" (Μπάδα 2016, σ. 234). Στο πλαίσιο αυτής της τάσης πιθανόν εντάσσεται και η μαρτυρία που αναφέρει ότι *"...κατά την περίοδο που έγινε η συγκέντρωση των Εβραίων, οι χριστιανοί κράτησαν τα ιερά τους αντικείμενα και όσοι επέστρεψαν από τη θηριωδία του ναζισμού, τα βρήκαν πίσω και τους τα παρέδωσαν οι χριστιανοί με μεγάλη χαρά.*», καθώς είναι γεγονός ότι με τη βίαιη αποχώρηση των Εβραίων, ως επί το πλείστον, πραγματοποιήθηκαν καταπατήσεις και λεηλασίες των περιουσιών τους. Η απώθηση στοιχείων αλλά και σκόπιμη αποσιώπησή τους, χαρακτηριστικά μιας λανθάνουσας μνήμης (Πασσερίνι 1998, σ. 278), αποκτά ιδιαίτερη αξία στην αξιολόγηση των μαρτυριών και τη διερεύνηση της συγκρότησης των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων, καθώς εξίσου σημαντικό μ' αυτό που λέγεται είναι κι αυτό που δε λέγεται (Thompson 2002, σ. 224). Το τελευταίο όμως διάστημα παρατηρείται και μία άλλη τάση για "την άρση των σιωπών και την ανάγκη διερεύνησης της ιστορίας των λεηλασιών των γιαννιωτοεβραϊκών περιουσιών." (Ράπτης 2011, Μπάδα 2016, σ. 234).

Ο άνθρωπος δημιουργεί πολιτισμό προσπαθώντας να οικειοποιηθεί το φυσικό του περιβάλλον. Με τον τρόπο αυτό, η οργάνωση του χώρου αντικατοπτρίζει την πολιτισμική δραστηριότητα της κοινωνίας. Πολιτισμός μπορεί να θεωρηθεί, οτιδήποτε δημιουργεί μια κοινωνία από την στιγμή που εμφανίζεται και ξεκινά να παράγει ιστορία (Νιτσιάκος 1991,σ.13-14). Συνεπώς, η κατοικία, η υποδομή, τα εμπορεύματα και τα αγαθά συλλογικής κατανάλωσης, δηλαδή τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος και του πολεοδομικού ιστού, είναι αυτά που διαμορφώνουν την οικιστική συμπεριφορά.

Οι γυναίκες στο πεδίο της έρευνάς μας διατηρούν στη μνήμη τους εικόνες από την παιδική τους ηλικία και αναπαριστούν συχνά μέσα από τις αφηγήσεις τους στιγμές της καθημερινότητάς τους, τόσο από το δικό τους παρελθόν όσο και στοιχείων που διατηρούν στην μνήμη τους, από αφηγήσεις των δικών τους γυναικών προγόνων (μανάδων και γιαγιάδων). Οι αναπαραστάσεις της μνήμης των αφηγητριών μας φέρνουν στην επιφάνεια ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τα έθιμα και «φωτίζουν» την καθημερινότητα των κατοίκων της περιοχής του Κάστρου και ευρύτερα της πόλης των Ιωαννίνων. Οι γυναίκες έκαναν αναφορά στις καθημερινές τους ασχολίες, τα φαγητά που μαγείρευαν, τις οικιακές ασχολίες τους, στοιχεία που συνδιαμορφώνουν εικόνες από τον πολιτισμό και τα ήθη της εποχής και επιβεβαιώνουν τη σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον και τις κοινωνικές και οικονομικές δυναμικές στην πόλη.

«Τον κυπρίνο τον ψάρευε ο πατέρας μου, όποτε είχε ευκαιρία. Κατέβαινε κάτω στο 12 και για δόλωμα, έβαζε σκουλήκια, που πηγαίναμε, μας έπαιρνε μαζί του και πηγαίναμε στην Κρύα, στις πηγές εκεί και έσκαβε και σε τενεκεδάκια μετά, έβαζε χόμα, μαζί με σκουλήκια και τα είχε για δόλωμα. Ή ψωμί με λάδι, που το 'φτιαχνε έτσι σα μπαλίτσες, μικρές και ψάρευε κυπρίνια, που μας άρεσαν κι εμάς πάρα πολύ, ήταν πολύ γευστικά ψάρια, γλίνια, μαρίτσια, αυτά ήταν που μας άρεσαν κι εμάς. Τα γλίνια και τα μαρίτσια, συνήθως τα κάναμε τηγανητά. Ψάρευε και δρομίτσες, αλλά αυτές είχαν πάρα πολλά κόκαλα, εμάς δεν μας άρεσαν. Κατά καιρούς, έβρισκαν και τσίμες. Είναι πολύ μικρά ψαράκια, που τα έφτιαχνε η γιαγιά μου στο ταψί, με λίγο καλαμποκάλευρο, κοκκινοπίπερο και κρεμμύδια...»

«Από κει έκοβαν τα τρυφερά τα φύλλα οι γιαγιάδες και οι μαμάδες μας και έφτιαχναν ντολμαδάκια και... δάφνη, σίγουρα, να βάζουν και στα φαγητά, στα όσπρια εκεί, στις φακές και τα κλασικά λουλούδια, αγιόκλημα, γιασεμί, ορτανσίες... θυμάμαι μια λουλουδιασμένη αυλή, πάντα»

«Γιατί εδώ κάναμε δυσκολία, πού να μάθουμε γράμματα, πότε πηγαίναμαν στο σχολείο, πότε δεν πηγαίναμαν, πότε πηγαίναμαν ομαδικά να μαζεύουμε μ' ένα μαχαίρι στα χέρια, να μαζεύουμε λάχανα, για να κάνουμε την μπλατσαριά, με λίγο καλαμποκίσιο αλεύρι, να μην έχει λάδι να στρώσει από κάτω στο ντεψί για να μην κολλήσει. Έχω γραμμένη αυτού μια ιστορία, με την μπομπότα ας πούμε, που έκοβε τα φύλλα η μάνα μου,

κληματαριά, τα 'βαζε κάτω στο ντεψί κι από τα πλευρά, για να μη κολλάει, άμα κόλλαγε δεν έβγαινε με τίποτε...»

«Είχε ζυλοκέρατα εκεί, χαρούπια. Δηλαδή, τρώγαμε τα ζυλοκέρατα, τα οποία είναι τα λεγόμενα χαρούπια. Είχανε τους σπόρους με το μέλι μέσα, πολύ γευστικά. Κι άλλα, εδώ ειδικά το Κάστρο, δεν ήταν τόσο πυκνοκατοικημένο. Είχε πολλές αυλές και είχε και πολύ καλό έδαφος. Είχαμε πάρα πολλά οπωροφόρα δέντρα. Προσωπικά, όχι εγώ, άλλοι. Κορομηλιές, λουλούδια πολλά, συκιές και έδιναν οι γειτόνισσες, η μια στην άλλη, να φτιάξει το γλυκό του κουταλιού...»

«Φτιάχναμε μαζί τα παραδοσιακά γλυκά και τα έμαθα κι εγώ. Είχα δει κι από την πεθερά μου βέβαια, αλλά με τις φιλενάδες μου φτιάχναμε μαζί πως να σου πω και μοιραζόταν μετά στα δυο σπίτια. Κάναμε τον μπακλαβά, με χειροποίητο φύλλο και τα σιροπιαστά τα γλυκά και τα ζαχαρώνουμε. Και τα πασχαλινά τα κουλούρια και τους κουραμπιέδες. Και φαγητά. Είχαμε και πολλά ψάρια κι από την λίμνη και τρώγαμε. Και μάθαινα κι από αυτές και για άλλα έθιμα που είχαν στον κάμπο, όπως τα σπάργανα που κάναμε τα Χριστούγεννα και είναι εδώ η κυρία εκείνη που κρατά το έθιμο μέχρι σήμερα, εδώ στο Κάστρο. Αλλά το έθιμο δεν είναι του Κάστρου το έθιμο.»

«Μετά, έξω στη γειτονιά, 10ετία '70 με '80, ήμουν 10 χρονών... παίζαμε, ήμασταν πάρα πολλά παιδιά. Κάθε οικογένεια, μπορεί να είχε από 2 και 3 παιδιά και συνήθως το καλοκαίρι, ήμασταν πάντα έξω. Πάντα έξω. Δηλαδή και κάτι να θέλαμε να φάμε, πηγαίναμε γρήγορα μες στο σπίτι, κόβαμε μια φέτα ψωμί, βάζαμε πάνω νερό και ζάχαρη, ή βιτάμ με ζάχαρη και έξω πάλι. Ή κόβαμε το ψωμί, το μισόκιλο ας πούμε, στη μέση, βγάζαμε όλη την ψίχα από μέσα και χώναμε μέσα τυρί φέτα και ντομάτα, με αλάτι και έξω πάλι, παιχνίδι, απ' το πρωί μέχρι το βράδυ.»

Ενδιαφέρουσες είναι και πληροφορίες που αφορούν στο έθιμο της τζαμάλας και πώς αυτό διασώζεται στην διάρκεια των χρόνων, ξεκινώντας από τη συνοικία του Κάστρου.

«Η φωτιά του Κάστρου γινόταν στο Νάκα και ο Μ., έκανε και μια στη γειτονιά του, κάτω από το τζαμί, το Ασλάν τζαμί. Εκεί ήταν το πατρικό του Μ. και εξακολουθεί και την κάνει τώρα, μέσα στο 9^ο Σχολείο και προσφέρουν και κάποια εδέσματα, φτιάχνουμε

κι εμείς μερικά πράγματα. Τότε δεν ξέρω αν προσέφεραν, δεν θυμάμαι. Απλά πηγαίναμε και βλέπαμε και χόρευαν ο κόσμος, δεν προσέφεραν. Τώρα τελευταία όμως και οι Σύλλογοι κι εμείς θέλουμε να προσφέρουμε κάτι, μια ζυμαρόπιτα, μη θαρρείς πολλά πράγματα. Δίνει και ο Δήμος κάποια χρήματα, για φασολάδα, ή τοποθετούν και κάποιους με σουβλάκια, που τα εκμεταλλεύονται οι άνθρωποι, βγάζουν κανένα χαρτζιλίκι»

Από τις αφηγήσεις πολλών γυναικών ανιχνεύεται μία εικόνα του οικισμού όπου επικρατούν δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, φτώχεια και ανέχεια, που είχαν ως επακόλουθο την εξεύρεση ποικίλων τρόπων για την εξασφάλιση της επιβίωσης. Οι συνθήκες αυτές κατέληξαν να διαμορφώσουν μία αντίληψη υποβάθμισης για το Κάστρο αλλά και για τους κατοίκους του, που έχει αποτυπωθεί έντονα στη μνήμη των αφηγητριών.

«...Υπήρχε μια αντίληψη, στο Κάστρο κάθεται; Είσαι του πεταματού. Εγώ το βίωσα στην ηλικία αυτή. Εμένα δεν με πείραζε διότι ημανούλα μου εγκαταστάθηκε εδώ όταν ήταν 5 χρονών και το Κάστρο, δεν το άλλαζε με τίποτα»

«Λοιπόν... ήταν υποβαθμισμένη η περιοχή πάρα πολύ ...»

«...ήταν όλα περιορισμένα, γιατί υπήρχε μεγάλη φτώχεια. Μέχρι το '50 και μετά, ήταν φτώχεια μεγάλη. Ήταν κόσμος κι εδώ μέσα στο Κάστρο, φτωχός. Μετά το '60 άρχισαν κάπως τα πράγματα να γίνονται καλύτερα...»

«...Και είχε και φτώχεια το Κάστρο. Υπήρχε ανάγκη για το μεροκάματο στην οικογένεια και αυτό οδηγούσε και τα κορίτσια τα νεαρά τότε σε μια τέχνη, μια πρακτική, πώς να στο πω...»

«..Η τουαλέτα, ο καμπινές όπως τον έχουμε συνηθίσει να τον λέμε εμείς, βρισκόταν στο πιο απομακρυσμένο σημείο της αυλής. Ήτανε δύο τουαλέτες, τούρκικες όπως τις λέγαμε, τις οποίες ασβέστωναν και καθάριζαν με χλωρίνες οι γυναίκες της αυλής και ερχότανε κάθε μήνα, τουλάχιστον μια φορά, κάποιος απ' το Δήμο, απ' το Υγειονομικό, με μια ψεκαστήρα στην πλάτη και τις απολύμανε, όχι μόνο αυτές, ακόμα και τις σχάρες απ' τα

όμβρια, στο δρόμο, έξω. Το καλοκαίρι νομίζω πιο συχνά. Τα σπίτια, τα θερμαίναμε, ή με τζάκια, τα οποία εγώ, στη δεκαετία του '70, δεν πρόλαβα να τα δουλεύουν οι δικοί μου, γιατί είχανε πάει ή στις ζυλόσομπες ή στις σόμπες που έκαιγαν πριονίδι...»

Οι ανθρώπινες κοινωνίες, χαρακτηρίζονται από τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων που μοιράζονται έναν κοινό πολιτισμό. Η κοινωνία αποτελεί στην ουσία το άθροισμα διαφορετικών σχέσεων μεταξύ των μελών. Βασική έννοια, αποτελούν οι σχέσεις μεταξύ που αποκτούν οντότητα, καθώς αυτές συναρθρώνονται ανάμεσα στα κοινωνικά γεγονότα και στο σύνολο των φαινομένων που εμφανίζονται στις κοινωνίες (Ρόκου 2005,σ.150). Συνεπώς, οι σχέσεις και οι επαφές μεταξύ των ανθρώπων συνδιαμορφώνονται από τις συνθήκες γειτνίασης, τα κοινά ενδιαφέροντα και την αλληλεπίδραση μεταξύ κατοίκων.

«Έξω στη γειτονιά, να γυρίσω πάλι εκεί, πάντα, το απόγευμα τουλάχιστον, υπήρχαν οι γιαγιάδες, στα πεζούλια, που καθόταν εκεί. Κάποια ίσως έπαιρνε κι ένα πλεχτό και δεν φεύγαμε απ' τα μάτια τους με τίποτα. Αν οι μανάδες έβγαιναν έξω και έψαχναν κάποιον, οι γιαγιάδες ήξεραν προς τα που πήγε, με ποιόν πήγε... δεν υπήρχε περίπτωση να ξεφύγουμε. Τα πρωινά που κι εκείνες βοηθούσαν στο νοικοκυριό, παίζαμε συνήθως μέσα στις αυλές. Η δική μας η αυλή που ήταν μακρόστενη, όπως είπα και πριν, είχε πάρα πολλά δέντρα, όπως και όλα τα σπίτια μέσα στο Κάστρο, όπως και όλες οι παλιές γειτονιές στην πόλη, είχαν πάντα δέντρα και λουλούδια. Εμείς είχαμε μια κυδωνιά, δύο κορομηλιές, μια μουριά, μια κερασιά, είχαμε μια κληματαριά.»

«Εκείνο που θυμάμαι πάρα πολύ ήταν ένα σπίτι γωνιακό που είχε μια πολύ μεγάλη αυλή και μια κληματαριά με γλυσίνα που κρεμότανε τα λουλούδια της σαν τσαμπιά από σταφύλια, όταν ήμασταν μικρά, πηγαίναμε και κόβαμε και ρουφούσαμε τον χυμό τους. Μας άρεσε πάρα πολύ αυτό. Κι ήταν γεμάτη με τριανταφυλλίες. Αλλά οι ιδιοκτήτες δεν μας άφηναν ποτέ να κόβουμε ούτε ένα λουλούδι, και περιμέναμε πότε να νυχτώσει, για να πάμε να κόψουμε ένα τριαντάφυλλο.»

Περιγράφονται σκηνές του καθημερινού βίου, που μαρτυρούν τη δυναμική που αναπτύσσεται στις σχέσεις μεταξύ των γυναικών του Κάστρου. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται η γειτονιά και οι αυλές των σπιτιών ως τόποι αλληλεπίδρασης. Παράλληλα, από τις προσωπικές μαρτυρίες περιδιαβαίνουμε με τις αφηγήτριές μας

μέσα στις γειτονιές του Κάστρου του 20^{ου} αιώνα και γινόμαστε κοινωνοί των εθίμων, περπατάμε στις αυλές των σπιτιών και συνθέτουμε μαζί το παζλ των αναμνήσεών τους.

Οι αφηγήσεις τους μας δίνουν πληροφορίες, πέρα από τις σχέσεις και για ζητήματα που αφορούν την γενικότερη εικόνα στις γειτονιές του, πληροφορίες περί διαμόρφωσης του οικιστικού περιβάλλοντος, τους συνηθέστερους φόβους και ανησυχίες των γονιών για την ασφάλεια των παιδιών τους και τα παιχνίδια των παιδιών στις γειτονιές.

«Είχαμε καλή γειτονιά όμως, πολύ καλή γειτονιά. Τα σπίτια μας ήταν ανοιχτές οι πόρτες, δεν φοβόμασταν από τίποτα, χωματόδρομοι παντού, το Κάστρο εγκαταλελειμμένο. Δηλαδή, να σου παρουσιάσω εγώ ότι ο φόβος για τους γονείς μου, για μένα, ήτανε το Κάστρο και η λίμνη.»

«Δηλαδή, να μην ανεβώ στο Κάστρο και πέσω και να μην πάω στη λίμνη και πνιγώ. Η λίμνη δεν είναι όπως είναι τώρα. Η λίμνη έφτανε μέχρι παρακάτω απ' τα τείχη του Κάστρου. Βλυχάδα. Τότε δεν είχαμε τις νεροτριβιές για να πλύνουμε, είχαμε βέβαια πηγάδια στο σπίτι, δεν τα χρησιμοποιούσαμε όμως για να πλύνουμε τα μάλλινα ρούχα.»

«Δεν υπήρχε παραλίμνιος δρόμος, ήτανε βλυχάδα. Πώς είναι η θάλασσα... Σαν αμμουδιά, Πώς ήταν η θάλασσα. Γι' αυτό ήταν και καθαρή η λίμνη, διότι έβγαζε τα απόβλητα προς τα έξω κι εκεί πλέναμε τα ρούχα, αντί για νεροτριβιά, εκεί πλέναμε τα ρούχα, τα χειμωνιάτικα.»

«Θυμάμαι που παίζαμε στις γειτονιές. Εδώ παρά πέρα, είναι μια συνοικία... εκεί το έλεγαν στου Νάκα. Εκεί είχε εγκατασταθεί μια οικογένεια από το Μέτσοβο, Νάκα και είχε καθιερωθεί, «που είναι τα παιδιά, στου Νάκα, παίζουν.»

«Εκεί έπαιζαν, ναι... εγώ δεν πήγαινα. Δεν μ' άφηναν πολύ οι γονείς μου και λόγω νοοτροπίας, κορίτσι. Απλά αρκούμουν στη γειτονιά μου, εκεί στο σπίτι, που ήταν όλα με χώματα...»

« Είχε έρθει πολύς υπόκοσμος εδώ, πέρα απ' τους... τώρα τι να σου πω εγώ, για του δικούς μου νοικοκυραίους, όχι, γενικά ήτανε νοικοκυραίοι, αλλά ήταν και κάποιοι που

μας φύλαγαν οι γονείς μας. Εμένα ο πατέρας μου δεν μ' άφηνε να πάω σε μπακάλικο να ψωνίσω. Εγκαταστάθηκαν και κάποιοι άνθρωποι, ίσως φθηνά ενοίκια, φθηνά σπίτια, δεν ξέρω τι να σου πω.»

Μέσα από τις βιωματικές αφηγήσεις και περιγραφές της καθημερινότητας των γυναικών αυτών, άλλα και τα έμφυλα νοήματα που οι ίδιες προσδίδουν στα καθημερινά τους καθήκοντα, προκύπτουν ενδιαφέροντα εθνογραφικά ευρήματα για τις επιτελέσεις του φύλου σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια και τους τρόπους διαπραγμάτευσης των κοινωνικών επιταγών της θηλυκότητας και του ανδρισμού στον οικιακό και εξω-οικιακό χώρο.

Όσον αφορά στα σχολικά τους χρόνια και το μορφωτικό τους επίπεδο, οι περισσότερες από τις γυναίκες αυτές αναφέρουν στα δύο δημοτικά σχολεία που εξυπηρετούσαν τους μαθητές του Κάστρου Ιωαννίνων. Επρόκειτο για το Μαρούτσειο και την τότε Καπλάνειο Σχολή, στο σημερινό ιστορικό κέντρο της πόλης. Στην πλειονότητά τους οι γυναίκες εγκατέλειπαν το σχολείο μετά την ολοκλήρωση του δημοτικού, καθώς οι δυναμικές της εποχής και οι οικογενειακές και κοινωνικές συνθήκες, τις οδηγούσαν στην ανάληψη ρόλων εντός του οίκου.

«Σχολείο είχαμε το Μαρούτσειο, το οποίο ήτανε κάτω απ' τα Λιθαρίτσια, ήταν το σχολείο μου και το 9^ο, το οποίο είναι εδώ, στην είσοδο απ' την κυρα Φροσύνη. Ήτανε διπλή βάρδια. στη Συναγωγή την εβραϊκή, που είναι ο δρόμος Γιωσέφ Ελιγιά που βγαίναμε για κάτω, εκεί ήτανε το σχολείο μας. Δεν υπήρχε δρόμος εκεί. Εκεί ήτανε κλειστό από τη Συναγωγή, με την αυλή και πηγαίναμε εκ περιτροπής, πρωί ή απόγευμα...»

«Εγώ πήγα Δημοτικό στην Καπλάνειο Σχολή και μετά στην Ζωσιμαία Σχολή που φοίτησα 4 χρόνια, μέχρι την Στ' τάξη που ήταν τότε...»

«Γυμνάσιο τότε λίγα κορίτσια πηγαίναν...»

«Εγώ είμαι 77 χρόνια μέσα στο Κάστρο. Γεννημένη και μεγαλωμένη εδώ. Πηγαίναμε σχολείο στο Μαρούτσειο, που στεγαζόταν στη Εβραϊκή Συναγωγή, η οποία ήτανε στο δρόμο Γιωσέφ Ελιγιά. Αυτού ήτανε η Συναγωγή. Και είχαμε το 9^ο το Σχολείο, το οποίο τώρα στεγάζεται σε δικό του κτίριο... πηγαίνοντας για την Κυρά Φροσύνη, ήτανε το

κανονικό το σχολείο, το δικό μας. ...πρωί και απόγευμα, διότι δεν ήταν οι εγκαταστάσεις που να αρκούσαν για να είμαστε όλα τα παιδιά μαζί ή όλοι το απόγευμα»

Γίνεται αναφορά σε όλες τις μορφές των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, είτε αυτές είναι αρμονικές είτε όχι, καθώς και στην εικόνα που ο καθένας είχε για τον γείτονα και τον διπλανό του, αλλά και τους παράγοντες που την επηρέαζαν.

«Εμείς είχαμε σχέση με τη γειτονιά... Το ζήσαμε απλά, με τις αξίες μας. Υπήρχαν και οι κακοί γειτόνοι και οι καλοί. Απέναντί μου, καθόταν η οικογένεια Λ., που σου είπα, απ' το Νησί, αρχόντοι αυτοί. Διότι τότε ήταν ή του ύψους ή του βάθους, τώρα υπάρχει και η μέση τάξη, η οποία δεν ξέρω αν εξαφανιστεί με όλα τα τούτα. Ήταν όμως πάρα πολύ καλοί γειτόνοι, ούτε το 'παιζαν τι ήταν ούτε τίποτε. Είχαμε και μια γειτόνισσα, η οποία φυλαγόμασταν»

Η συλλογική μνήμη των γυναικών καταγράφει συχνά τις σχέσεις συνύπαρξης και ανταγωνισμού μεταξύ των ανθρώπων. Ο σημαντικότερος τόπος για τη δημιουργία των σχέσεων αυτών είναι η αγορά της πόλης, γιατί εκεί τελούνται οι βασικότερες οικονομικές και εμπορικές συναλλαγές. Στις περισσότερες κοινωνίες της εποχής, οι οικονομικές σχέσεις εξαρτώνται και από τις κοινωνικές. Στην περίπτωση του Κάστρου, η οικονομική και εμπορική δραστηριότητα είναι συνυφασμένη τόσο με την αγροτική παραγωγή και την κτηνοτροφία, που αποτελούν βασικό οικονομικό μοχλό της ευρύτερης περιοχής, όσο και με το εμπόριο που ακμάζει έξω από το Κάστρο, στις γειτονιές που συνορεύουν με τα τείχη του. Χριστιανοί και Εβραίοι, δραστηριοποιούνται εμπορικά σε προϊόντα όπως υφάσματα, καπνός, ασημικά και άλλα. Αναφέρονται έμποροι καιπραματευτάδες στην ευρύτερη περιοχή, ενώ εκφράζεται η εκτίμηση των ντόπιων, για τις εμπορικές ικανότητες της εβραϊκής κοινότητας.

«.... Ερχόταν πολλοί μικροπωλητές. Έτσι ήταν τότε το εμπόριο. Ήταν και μαγαζιά, αλλά ήταν και οι περιπλανώμενοι, που πήγαιναν στα σπίτια. Και τώρα είναι αυτοί ακόμα. Τότε περισσότερο.»

«Όλα τότε ... ολόκληρη η πόλη ήταν εδώ, πως να στο πω. Παλιότερα η αγορά ήταν μόνο στο Κουρμανιό, δεν υπήρχε τίποτα παραπάνω... Ήταν η Αβέρωφ, η οποία απ' τη μέση και κάτω ήταν τα μεσιτικά γραφεία κι από κει και πάνω ήταν τα χρυσοχοΐα. Η αγορά της Αβέρωφ έκλεινε στις οκτώ το απόγευμα και μετά ήταν τα μεσιτικά γραφεία, τα οπωροκηπευτικά, τα οποία άνοιγαν 4 το πρωί και μέχρι το μεσημέρι ήταν τελειωμένα. Εδώ ήταν οι χαμάλες, στην Εθνικής Αντιστάσεως, οι οποίοι αυτοί με τις χαμάλες, πήραν άδεια για φορτοταξί μετά. Οι χαμάλες ήταν ένα άλογο με καρότσι, που μετέφεραν την πραμάτεια τους. Ο πατέρας μου που ήταν έμπορος, τις χρησιμοποιούσε για να μεταφερθούν τα εμπορεύματα από μαγαζί σε μαγαζί. Και μετά σε αυτούς τους ανθρώπους είχαν δώσει άδεια για φορτοταξί»

«Η Καλάρη ήταν εμπορική οδός, ήταν γεμάτη μαγαζιά. Εδώ ήταν όλη η αγορά.»

«Έμειναν σαν τσιγκούνηδες, αν και ήταν φιλόξενοι και περιποιητικοί. Ήταν και δουλενταράδες. Ο Εβραίος, άμα πας να αγοράσεις ένα σπίτι. Να 'ρθει από χριστιανό, να μου πει εμένα, «πούθε το 'χεις; Απ' τη μάνα σου, απ' τον πατέρα σου ή το 'φτιαξες εσύ; Αν το 'φτιαξες εσύ, δεν το αγοράζω. Αν το πήρες απ' τον πατέρα σου, θα σου κάνει παζάρι και στα θέματα της καλλιέργειας και της υδροδότησης των λαχανικών, υπάρχει το λεγόμενο εβραϊκό σύστημα... όταν είχανε γιορτές οι Εβραίοι μου έλεγε η μάνα μου, έβγαινε εδώ στο Κουρμανιό με τις τούπιες, με τις λίρες, με τα χρυσαφικά τους και τ' αυτά, αρχόντισσες. Ήταν και οι φτωχοί οι Εβραίοι βέβαια, που τους είχαν οι ίδιοι ως παρακατιανούς... Οι εβραίοι μετά δεν γίνονται τεχνίτες, σπάνιοι, είναι συνήθως έμποροι»

«... Εγώ είχα φιλενάδες Εβραίες και γειτόνισσες βέβαια, αλλά και συμμαθήτριες. Πηγαίναμε βόλτες μαζί, παίζαμε σαν παιδιά εδώ μέσα στο Κάστρο. Διαβάζαμε μαζί, πηγαίναμε σχολείο και πολλά άλλα. Κι έτσι μάθαμε κι εμείς εδώ οι Καστρινοί, πολλά έθιμα και παραδόσεις των Εβραίων. Ήταν φιλήσυχος λαός. Είχαν έρθει από την Ισπανία. Εδώ στο Κουρμανιό είχαν όλοι μαγαζιά με Εβραίους. Το μπακάλικο, το γαλακτοπωλείο στη Καλάρη, του Εγήρ»

Οι γυναίκες αναλαμβάνουν ουσιαστικά την πλήρη ευθύνη του οικιακού βίου και της μητρότητας, Οι δράσεις των γυναικών αποκαλύπτουν τις κοινωνικές συνθήκες. Για τον λόγο αυτό, το ενδιαφέρον στρέφεται στις σχέσεις των γυναικών με τους άνδρες, τον τρόπο που εσωτερικεύουν νοοτροπίες και αξίες, ώστε τελικά να

αναδειχθεί η συμμετοχή τους στην κοινωνική εξέλιξη και αλλαγή. Η δράση των γυναικών είναι πολυδιάστατη και επεκτείνεται τόσο εντός όσο και εκτός τους οίκου. Αρχικά γίνεται αναφορά στις μνήμες των γυναικών από τις δικές τους μητέρες και πληροφορίες για την ζωή γυναικών των αρχών του αιώνα.

Έχουμε αναφορές σχετικές με την κατασκευή πλιθαριών, τη ραπτική, αλλά και της παραδοσιακής τέχνης των συρμακέσηδων.

«Η μάνα μου ζήμωνε πλιθάρια. Από το πρωί μέχρι το βράδυ να βγάζει νερό απ' το πηγάδι με τον κουβά, να σκάβει, να βγάζει χώμα, να τα ζυμώνει, να κόβει άχυρο ας πούμε, βόηθαγαν και τα παιδιά, ότι μπορούσαμε ας πούμε, κάναμε κι εμείς ας πούμε. Το άχυρο, για οπλισμό το 'βαζαν το άχυρο μέσα στη λάσπη. Να κόβει πλιθάρια, να τα γυρνάν απ' την άλλη μεριά την επομένη μέρα, κι αυτά, ήταν δουλειά, πνίγονταν στη δουλειά, δεν ευκαιρούσαν να κάτσουν να διηγηθούν στα παιδιά τους ας πούμε το τί και πώς ας πούμε και ψάχνω να τα βρω κι εγώ ας πούμε. Εν πάση περιπτώσει, αυτή ήταν η ζωή των προσφύγων τότε...»

■

«η μάνα μου ήταν γνωστή σαν η Αρετή του Συρμακέση⁷. Διότι πρέπει να ξέρετε ότι στα Γιάννενα, οι χρυσοκεντητάδες, ήταν οι Τερζήδες και οι Συρμακέσηδες. Ονομάστηκαν Συρμακέσηδες αυτοί, επειδή κατεργαζόταν το σύρμα, το ασήμι και το χρυσό. Τα κάδρα εκείνα, αν θα πας από κοντά, είναι κεντημένα απ' τη γιαγιά μου, με χρυσό, απέναντι, απέναντι... που είναι το μπαλόκι, από κει, αν θες να πας από κοντά... Το οποίο ήταν ένα τελάρο, χαμηλό, το οποίο καθόταν με σταυροπόδι οι γυναίκες κάτω και έβαζαν το ύφασμα. Όχι αυτό το τελάρο που έπαιρναν πρόσφατα και κεντούσαν στο χέρι και περνούσαν την κλωστή πάνω κάτω, ήταν άλλη δουλειά εκείνη και την έλεγαν, η Αρετή του Συρμακέση, επειδή δούλευε στους Συρμακέσηδες, ήταν υπάλληλος, βέβαια...»

«Η μάνα της μάνας μου, η μάνα μου ήταν μοδίστρα. Και με τις Τουρκάλες είχανε πάρα πολύ καλές σχέσεις»

«Η μαμά μου ως μοδίστρα ναι, πέρασε φτώχεια ... Δεν έπαιρνε χρήματα, σιτάρι, καλαμπόκι, λαχανικά, να μπορούν να φαν και τροφοδοτούσε και τη οικογένειά της, τη μάνα της που είχε...»

⁷ Το προσωνύμιο δημοσιεύεται κατόπιν έγκρισης της αφηγήτριας.

Οι περισσότερες από αυτές εγκατέλειψαν το σχολείο μετά το Δημοτικό, προκειμένου να ασχοληθούν με κάποια τέχνη και να συνεισφέρουν οικονομικά στις ανάγκες της οικογένειας. Στην πλειονότητά τους οι γυναίκες μάθαιναν κοντά σε πιο έμπειρες, την τέχνη της ραπτικής ή της κομμωτικής, την οποία στη συνέχεια εξασκούσαν επαγγελματικά, είτε δίπλα στις γυναίκες αυτές είτε σε δικούς τους χώρους, συνήθως εντός του οίκου τους. Αυτό συνέβαινε καθώς, όπως οι ίδιες αναφέρουν, ήταν ένας τρόπος να απασχολούνται με ένα αντικείμενο που τους άρεσε, ενώ ταυτόχρονα συνέβαλλαν στον οικογενειακό προϋπολογισμό, χωρίς να απουσιάζουν από την ανατροφή των παιδιών και τη διεκπεραίωση των οικογενειακών υποχρεώσεων.

Οι μαρτυρίες των γυναικών αυτών και οι βιοϊστορίες τους, μέσα από τις οποίες εντοπίζονται οι επιλογές εργασιακής απασχόλησης για επιβίωση και βελτίωση της οικονομικής οικογενειακής κατάστασης, συντελούν στην διερεύνηση του κοινωνικού πλαισίου της γυναικείας εργασίας (Μπάδα 2015). Η διαδικασία της καταγραφής των αφηγήσεων προσφέρει φωνή σε αυτά τα πρόσωπα που έως κάποια εποχή τουλάχιστον ήταν υποτιμημένα. Η επιλογή της μοδιστρικής τέχνης τότε αποτελούσε μονόδρομο για τις γυναίκες της ελληνικής κοινωνίας, από το τέλος του 19ου αι. έως το 1970, αποκαλύπτοντας το έμφυλο αλλά και το ταξικό στοιχείο της εργασίας εντός του καπιταλιστικού συστήματος. Η εργασία της μοδίστρας ήταν συνδεδεμένη με μία φτωχότερη κοινωνική τάξη, και αρχικά δε θεωρούνταν κανονική εργασία, καθώς πραγματοποιούνταν εντός του σπιτιού. Οι ιστορίες που καταγράφηκαν με την παρούσα έρευνα αποκαλύπτουν επαναλαμβανόμενα κοινωνικά μοτίβα που διαμορφώνουν κοινές μηνύες και συλλογικές ταυτότητες, όπου τα πρόσωπα προβάλλουν με αξιοπρέπεια την άτυπη εργασία τους, αποδίδοντάς της κοινωνικές και πολιτισμικές νοηματικές προεκτάσεις.

«Ο πατέρας μου διατηρούσε ταβέρνα κι εγώ με τα αδέρφια και την μάνα μας δουλεύαμε εκεί. Εγώ για 20 χρόνια μαγείρευα στην κουζίνα με την μάνα μου κι άλλες δουλειές εκεί στην ταβέρνα και τα αδέρφια μου το ίδιο»

«Το Κάστρο ήταν γεμάτο με μοδίστρες και κομμώτριες είχε και κάποιες πήγαν στο Γυμνάσιο και λιγότερες ακόμα, πήγαν και παραπάνω...»

«...Και κάποιες δούλευαν κιόλας από μικρές μιας και σταμάταγαν στο δημοτικό... και μάθαιναν να γίνουν μοδίστρες, κομμώτριες και πήγαιναν σε άλλες έμπειρες, εδώ μέσα στο Κάστρο κι πιο έξω και μάθαιναν την τέχνη»

«Που λες είχαμε κι επαγγέλματα άλλα, εμείς οι γυναίκες. Ήταν κομμώτριες και μοδίστρες και μάλιστα οι πιο πολλές από αυτές είχαν ένα δωματιάκι μέσα στα σπίτια και βγάναν ένα μεροκάματο και μεγάλωναν και τα παιδιά τους. Αλλά ήταν κι άλλες, όπως εγώ που δούλευαν σε οικογενειακή όπως λέμε επιχείρηση, εγώ είχαμε την ταβέρνα, άλλες είχαν καταστήματα διάφορα και φουρνάρισσες είχαμε στο Κάστρο και με παραδοσιακά πως τα λέμε σουβενίρ είχαν στην Αβέρωφ και δασκάλες γίναν πολλές κι άλλες βέβαια που κάνανε οικογένειες και δεν δουλέψαν.»

Οι σχέσεις με τους συζύγους τους ήταν αρμονικές και ισοροπημένες, με ρόλους ξεκάθαρους και αμφότερα αποδεκτούς. Οι άντρες, ανεξάρτητα από τη επαγγελματική δράση τους, παρουσιάζονται στις περισσότερες περιπτώσεις, ως σωστοί οικογενειάρχες, υποστηρικτικοί απέναντι στις συζύγους τους και συνεπείς στην ανατροφή των παιδιών τους.

Τα μέλη των οικογενειών λειτουργούν ομαδικά σε όλα τα επίπεδα και ο ρόλος του καθενός προσδιορίζεται από την ηλικία και το φύλο και η οικογένεια διαθέτει ένα σύστημα αξιών που πρέπει να μεταφερθεί αναλλοίωτο από γενιά σε γενιά.

«...Εμένα ο πατέρας μου είχε άλλη νοοτροπία. Ήθελε να πάρω εφόδια και να μάθω όσο πιο πολλά γράμματα μπορούσα...»

«Εκείνα τα χρόνια οι γυναίκες ήταν πιο περιορισμένες κι από μόνες τους δηλαδή. Ήταν αφιερωμένες στην οικογένεια. Φρόντιζαν τον άντρα και τα παιδιά. Οι πιο πολλές είχαν και τα πεθερικά ή γονείς μέσα στο σπίτι κι είχαν να φροντίσουν και πολλούς... Όλοι μαζί και ο ένας σέβονταν τον άλλο.»

«Κοίταξε τότε εμείς ... ήταν κι άλλα τα χρόνια. Εμείς τα κορίτσια δεν είχαμε ανέσεις που είχαν οι άντρες. Πρώτα ο πατέρας και μετά ο άντρας ήταν. Εγώ τον άντρα μου τον αγάπαγα κι ήταν καλός. Μου τον έφερε όμως ο πατέρας μου κι είπε «κοίταξε, αυτός εδώ είναι , θα τον πάρεις...». Και τον πήρα. Αλλά ήταν καλός και φτιάξαμε καλή οικογένεια και περάσαμε κι ωραία.»

Παρά την υπάρχουσα πολυπολιτισμικότητα και την αρμονική ζύμωση ετεροτήτων δεν έλειπαν και οι εξαιρέσεις. Μια από τις αφηγήτριές μας, που έζησε στο Κάστρο ερχόμενη ως νύφη από την περιοχή της Μακεδονίας, μας αφηγείται την αρνητική και άδικη στάση της πεθεράς της που δεν αποδέχτηκε ποτέ την απουσία εντοπιότητας της νύφης της και λειτουργούσε συνεχώς επικριτικά απέναντί της.

«Εγώ είμαι από οικογένεια προσφύγων κι ήρθα νύφη εδώ στο Κάστρο, πριν από 50 χρόνια. ...Τότε οι πιο πολλοί καστρινοί, έμεναν με τις οικογένειες μέσα στα σπίτια μαζί με τους γονείς. Κι αυτοί στο ίδιο σπίτι, όλοι. Εγώ ήμουν μικρό κοριτσάκι και είχα έρθει από ένα χωριό απομακρυσμένο, από τη Μακεδονία. Εδώ υπήρχε ζωή ... και η πεθερά μου... εκείνη δεν με ήθελε ποτέ. Ήθελε να πάρει ο γιος της μια καστρινή και το έλεγε συνέχεια και σε μένα... Δεν μιλούσα. Κοιτούσα τη δουλειά μου, το σπίτι και τα παιδιά μου»

Οι αφηγήσεις στιγμών της καθημερινότητας των γυναικών του Κάστρου, προκύπτουν και κάποιες πληροφορίες λαογραφικού περιεχομένου, που επίσης συνδράμουν στη διαμόρφωση μιας πιο εμπειριστατωμένης εικόνας της λαϊκής παράδοσης και των καθημερινών συνηθειών της εποχής. Κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η τακτική καθαριότητα και συγκέντρωση απορριμμάτων από τον αρμόδιο εργάτη που περνούσε με το άλογο, το ψήσιμο γλυκών και φαγητών στον φούρνο του Κάστρου και βενζινάκατος που εκτελούσε τις μετακινήσεις των ανθρώπων από τα γύρω χωριά, στο παραλίμνιο.

«Είχαμε τον σκουπιδιάρη, ας μου επιτρέψει να πω, που περνούσε μ' ένα άλογο και μια καρότσα και μάζευε τα σκουπίδια και υπήρχε ένα έθιμο, πάντα. Χριστούγεννα, Απόκριες, Πάσχα, του δίνουμε ό, τι φτιάχναμε, έτσι για φιλοδώρημα... Ένα γλυκό, αυτά... έτσι το θέλαμε, όχι ότι είχε ανάγκη ο άνθρωπος, ούτε το ζητούσε. Απλά επειδή μας εξυπηρετούσε. Δεν θυμάμαι βέβαια, αν πληρώναμε στο δήμο κάτι»

«Μέσα στο Κάστρο υπήρχε ένας φούρνος κι εκεί, μέχρι κάποια χρονολογία, οι μητέρες μας έψηναν και το φαγητό... Ή τα κουλούρια μας το Πάσχα.»

Εδώ γίνεται αναφορά στη βενζινάκατο που μετακινούσε τον κόσμο προς το Νησί, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο οι κάτοικοι των γύρω χωριών έστελναν

τρόφιμα στα παιδιά τους που ζούσαν μέσα στο Κάστρο, ως φοιτητές ή μαθητές Γυμνασίου, καθώς η πρόσβαση σε αυτό ήταν δύσκολη.

«Θυμάμαι εδώ στα Ναυτάκια ήταν το λιμάνι ερχόταν η βενζινάκατος, η «βενζίνα» που έλεγαν αυτοί από την Αδρομήστα, με την πραμάτεια τους. Μάλιστα υπήρχε ένα δέντρο που είχε πρόκες πάνω κι έβαζαν ο καθένας τον τροβά του παιδιού του με φαγώσιμα κι ερχόταν τα παιδιά από μέσα από το Κάστρο. Βέβαια το λιμανάκι αυτό διαμορφώθηκε πιο μετά...»

■

«Λεωφορεία δεν υπήρχαν τότε, είχανε σουστές με τα αλογάκια και τα χάνια, δεν ξέρω κάθε πόσα μέτρα, μεταξύ Άρτας και Ιωαννίνων ας πούμε, πρέπει να 'ταν κι ένα Χάνι κάπου στη Φιλιπιάδα. Έτσι ήταν το... μέχρι να φτάσουμε στην Αθήνα, κάποια απόσταση, άλλο Χάνι εκεί. Για να 'ρθουν στα Γιάννενα, έκαναν 2 μέρες»

■

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο τρόπος με τον οποίο προμηθεύονταν το νερό την εποχή εκείνη αλλά και η μέθοδος συντήρησης τροφίμων, χωρίς ψυγείο.

«Ήταν πολύ ήσυχα εδώ στο Κάστρο παλιά. Ησυχία απόλυτη. Εγώ μένω κι εδώ στην είσοδο και θυμάμαι άκουγα το κουδούνι από το ποδήλατο, όποιον έμπαινε στην πύλη του Κάστρου. Υπήρχε αυτή η πλατεία η μικρή εδώ απέναντι που την έλεγαν Τζούνοβα, από μια Γιάννενα και υπήρχε μια βρύση που υδροδοτούνταν το Κάστρο. Και πήγαιναν όλες με τα κιούμια, πριν υδροδοτηθούν τα σπίτια. Και εκτός από τη βρύση, υπήρχαν και στα σπίτια πηγάδι. Εκεί βάζαμε το καρπούζι, το πεπόνι να μείνουν δροσερά και άλλα τρόφιμα και το κιούμι για να παίρνουμε νερό»

Όπως είναι φυσικό, οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες επηρέαζαν σε μεγάλο βαθμό την καθημερινότητα των κατοίκων και διαμόρφωναν τις συνθήκες ζωής και τις δυναμικές των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Οι γηραιότερες αφηγήτριες θυμούνται ακόμη τα δύσκολα χρόνια της Κατοχής, τη φτώχεια και τις αντιξοότητες που διαγράφηκαν στη μνήμη τους και καθόρισαν την ταυτότητά τους.

«...Μας βρήκε και η Κατοχή, δηλαδή άλλη καρπαζιά η Κατοχή...»

«Έφτιαχναν καφέ μες στο καταφύγιο μέχρι να λήξει ο συναγερμός. Κι εμείς, ας πούμε, όταν πήγαμαν τελικά μέσα στο Κάστρο, μπαίναμαν απ' αυτή την πύλη εδώ πίσω, σ' ένα

κρεβάτι, έρχονταν η στιγμή, κοιμόμασταν 7 άνθρωποι. Όλη η οικογένεια απάν σ' ένα κρεβάτι, 7 άτομα»

«Εκεί που ήμαν μες στο καταφύγιο εγώ μια φορά ας πούμε, μου 'ρθε ένα απ' τα θραύσματα αυτά που γίνονταν οι πυροβολισμοί απάνω, ένα κομμάτι αλουμίνιο ας πούμε, ήρθε κι έπεσε δίπλα μου»

Σήμερα το Κάστρο και ο εντός αυτού οικισμός καλύπτει σήμερα ένα ιδιαίτερα ζωτικό και σημαντικό μέρος της σύγχρονης πόλης των Ιωαννίνων, όπου η σύγχρονη ζωή συνυφαίνεται μαζί με την ιστορικότητα.

«Σήμερα έχουμε μόνο το ΚΑΠΗ, που κάπως κρατάμε με αγώνα να μην κλείσει και αυτό είναι το σημείο συνάντησης για τους κατοίκους και κυρίως τις γυναίκες. Εδώ κάνουμε διάφορα προγράμματα, όπως ζωγραφική, μουσική, γυμναστική κι έρχεται κι ο γιατρός μια φορά την εβδομάδα και είναι και μια ευκαιρία για εμάς και συναντιόμαστε, λέμε τις κουβέντες μας, τα προβλήματά μας... οι πιο πολλές μένουν εδώ στο Κάστρο, αλλά είναι κι άλλες εκτός Κάστρου που έρχονται, γιατί τώρα κλείσανε πολλά άλλα ΚΑΠΗ».

Συμπεράσματα

Ως μνημονικός τόπος το Κάστρο των Ιωαννίνων, στην έρευνά μας, συγκροτεί και διαιωνίζει τη μνήμη μιας συγκεκριμένης ομάδας. Αποτελεί τον τόπο που κινητοποιεί την μνήμη της συγκεκριμένης κοινότητας και διαμόρφωσε το σκηνικό, μέσα στο οποίο οι αφηγητές μας μοιράστηκαν και επανέφεραν στη μνήμη τους στιγμές του παρελθόντος, γνώσεις και εμπειρίες.

Λόγω της άρρηκτης σύνδεσης της συλλογικής μνήμης με τον χώρο και της νοηματοδότησής της μέσα από αυτόν, ξεκινούμε από τη θέση ότι ο οικισμός του Κάστρου των Ιωαννίνων αποτελεί μία σήμανση χώρου που προσδιορίζεται πολιτιστικά ως κατεξοχήν τόπος έκφρασης κοινωνικών διαδικασιών. Με αυτό ως αφετηρία προχωρήσαμε στη διερεύνηση της συλλογικής μνήμης αυτών των γυναικών, κατοίκων του Κάστρου των Ιωαννίνων. (Μπάδα 2016, σ. 231).

Στο πλαίσιο διαμόρφωσης του κατάλληλου κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης και εκτίμησης, οι επαφές με τις αφηγήτριές μας ξεπέρασαν την απλή σχέση

πληροφοριοδότη και ερευνητή. Απέκτησαν προσωπικό χαρακτήρα και δημιούργησαν μια σημαντική και ουσιαστική επαφή και διαδραστικότητα. Η συνθήκη αυτή συντέλεσε στη συγκέντρωση πληροφοριών που μας βοήθησαν να κατασκευάσουμε και να ανακατασκευάσουμε τα νοήματα, που συνδέονται με την συλλογική μνήμη, καθώς η τελευταία είναι «τόπος παραγωγής κοινά αναγνωρισμένων νοημάτων» (Σταυρίδης 2006, σ.13). Στην περίπτωση μας, οι βιοαφηγήσεις αυτές, μέσω της ανάκλησης εμπειριών και καταστάσεων, εμπεριέχουν το στοιχείο της μνήμης όπως αυτή ορίζεται με τους πολιτισμικούς κανόνες (Μπενβενίστε 1999) και επηρεάζεται από τις συνθήκες και την κοινωνική ζωή του καθενός.

Το σύνολο των διαφορετικών εικόνων και στοιχείων της μνήμης μας βοήθησε να διαμορφώσουμε λοιπόν μια συνολική εικόνα για την συλλογική μνήμη και τις πληροφορίες που εξάγουμε, προκειμένου να διαμορφώσουμε εικόνες και όψεις του παρελθόντος στο συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο.

Μέσα από αυτές τις ιστορίες ζωής των αφηγητριών μας, το υποκειμενικό στοιχείο που τις χαρακτηρίζει, ο συναισθηματικός χαρακτήρας, η ατομική αντίληψη και βιωμένη εμπειρία της καθεμιάς, συνθέτουν στο σύνολό τους τη συλλογική μνήμη και την εξιχνίαση σχέσεων και δυναμικών στους κατοίκους του τόπου αυτού, αυτή που ο Σταυρίδης περιγράφει ως «τόπος παραγωγής κοινά αναγνωρισμένων νοημάτων» (Σταυρίδης 2006, σ.13).

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν γυναίκες όλων των ηλικιακών ομάδων που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στο Κάστρο, κουβαλώντας τις δικές τους μνήμες, αλλά και όσες διατηρήθηκαν από τις αφηγήσεις των προγόνων τους. Οι μνήμες αυτές αφορούν τόσο τα θέματα του ιδιωτικού όσο και του δημόσιου βίου, και στις περισσότερες περιπτώσεις οι απόψεις, οι μνήμες και οι αναπαραστάσεις είναι κοινές και αλληλοεπιβεβαιώνονται.

Η έρευνα παρουσιάζει την αμφίδρομη και διαλεκτική σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στο Κάστρο ως ιστορικού τόπου αλλά και ως τόπου καθημερινότητας, και στις γυναίκες που έζησαν σ' αυτό. Διερευνήθηκε πώς ο τόπος με την ιστορικότητά του διαμόρφωσε τις ατομικές και συλλογικές μνήμες των αφηγητριών, και πώς το οικογενειακό και κοινωνικό πλαίσιο εκείνων επέδρασε στην εξέλιξη της ταυτότητας του χώρου μέσα στον χρόνο.

Από την ανάλυση, λοιπόν, προκύπτει ότι το Κάστρο γίνεται αντιληπτό ως τόπος ιστορικής παρουσίας και συνέχειας, ως εμβληματικό τοπόσημο της πόλης - ιδίως η περιοχή του Ιτς Καλέ, το τζαμί και οι πύλες - αλλά και ως τόπος καθημερινότητας, που κλείνει όμως τα όρια δραστηριοποίησης των κατοίκων του καθορίζοντας τη σχέση τους με τον έξω κόσμο. Μέσα σ' αυτό το μικροτοπικό πλαίσιο, ωστόσο, καταγράφεται μία σημαντική κινητικότητα πληθυσμών, κι ένα έντονο χαρακτηριστικό φτώχειας που οδηγεί στην ανάγκη ανάπτυξης διάφορων πρακτικών επιβίωσης. Παράλληλα διαφαίνεται και μία άλλη δυναμική, αυτή που εκφράζεται με συμβολικές και πραγματικές αντιπαραθέσεις των καστρινών απέναντι στις εξουσιαστικές αρχές για την ανάδειξη του κατόχου της ιστορίας του μικρού αυτού τόπου· συχνά η έρευνα δείχνει ότι οι μικροκοινωνίες είναι "υπόφορες" του πολιτισμού του τοπικού τους πλαισίου, με αποτέλεσμα να εκδηλώνουν την αντίδρασή τους απέναντι στην ιστορική μεταβολή με διαφορετικό τρόπο.

Στη συνέχεια, μέσω των αφηγήσεων ζωής φωτίζεται η συμβολή των γυναικών στο ιστορικό γίνεσθαι και αποκαλύπτονται οι ποικίλες ταυτότητές τους. Ουσιαστικά, μέσω της μνήμης αποκαλύπτεται η ταυτότητα που τελικά αποδέχονταν οι γυναίκες μέσα στις διάφορες κοινότητες, και σε σχέση με τους άνδρες και σε σχέση με τις άλλες γυναίκες. Στην έρευνά μας, οι γυναίκες αναπαριστούν τις μνήμες του παρελθόντος, όπως αυτές καταγράφονται στη μνήμη τους, αλλά και πληροφορίες που ανασύρουν από το παρελθόν των δικών τους συγγενικών προσώπων.

Με τον τρόπο αυτό συγκροτείται η γυναικεία ταυτότητα, καθώς εντοπίζουμε τον βαθμό συμμετοχής των γυναικών στη διαμόρφωση της τοπικής κοινωνίας και του πολιτισμού που την διέπει. Συνολικά οι επιμέρους ατομικές μνήμες, συνδιαμορφώνουν την συλλογική μνήμη για την θέση και τον ρόλο τους, στο συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο. Μέσα σ' αυτό αποκαλύπτονται οι σχέσεις συνοχής, αλληλεγγύης, υποστήριξης όλων ανεξαρτήτως θρησκείας ή καταγωγής, η φροντίδα της οικογένειας, η συμμετοχή στον καθημερινό αγώνα επιβίωσης και συμπλήρωσης του οικογενειακού εισοδήματος με τη δική τους εργασία.

Παρατηρούμε, λοιπόν, πως οι γυναίκες αναλαμβάνουν ουσιαστικά την πλήρη ευθύνη του οικιακού βίου και της μητρότητας. Παράλληλα, η γυναικεία ταυτότητα, συγκροτείται μέσα από τις σχέσεις τους με τους άνδρες αλλά και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας και της κοινότητας. Ο τρόπος με τον οποίο εσωτερικεύουν

νοοτροπίες και αξίες, είναι τελικά αυτός που καθορίζει τον βαθμό συμμετοχής τους στην κοινωνική εξέλιξη και αλλαγή.

Στην περίπτωση των γυναικών του Κάστρου Ιωαννίνων, όπως και σε ανάλογες περιπτώσεις την εποχή εκείνη, η μητρότητα και η ανατροφή των παιδιών, αλλά και ευρύτερα η φροντίδα του οίκου, αποτελεί βασικό στοιχείο της έμφυλης κοινωνικής διαφοροποίησης και αναδείχθηκε ως οικουμενικό χαρακτηριστικό, αποτελώντας τη βάση των κοινωνικών διαιρέσεων και έμφυλων σχέσεων. Για τις αφηγήτριές μας μέσω της μητρότητας σηματοδοτείται η αποκλειστική φροντίδα της οικογένειας και καθορίζονται οι έμφυλοι ρόλοι μέσα σ' αυτή. Ωστόσο, παρατηρούμε ότι τα μέλη των οικογενειών λειτουργούν ομαδικά σε όλα τα επίπεδα. Ο ρόλος του καθενός προσδιορίζεται από την ηλικία και το φύλο, ενώ στην οικογένεια λειτουργεί ένα σύστημα αξιών που οι άνθρωποι οφείλουν να μεταφέρουν σ' ένα βαθμό αναλλοίωτο από γενιά σε γενιά.

Οι αφηγήσεις που συλλέξαμε αντανακλούν ένα σύνολο εμπειριών που προέρχονται από την κοινωνική τους προέλευση, αναδεικνύοντας τόσο τις δομές στις οποίες έμμεσα αναφέρονται, ανακαλώντας στη μνήμη τους, προσωπικά βιώματα, όσο και την δική τους θέση σ' αυτό το κοινωνικό και πολιτισμικό οικοδόμημα. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι γυναίκες με τις οποίες συνομιλήσαμε, έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στο Κάστρο και δημιούργησαν εκεί, τις δικές τους οικογένειες. Παρέμειναν στα πατρικά σπίτια, τα οποία επέκτειναν ή διατήρησαν στην αρχική τους μορφή. Συχνά, μάλιστα, συγκατοίκησαν με τον γονέα που βρισκόταν εν ζωή, ακόμη και μετά τον γάμο και τη δημιουργία οικογένειας.

Μέσω της βιογραφικής προσέγγισης και του μεθοδολογικού εργαλείου των συνεντεύξεων κατέστη δυνατή η γνωριμία μ' αυτές, μέσα στον ατομικό, ιδιωτικό και προσωπικό τους χώρο. Ακούστηκαν οι φωνές τους, απεικονίστηκαν οι δικές τους αναπαραστάσεις, φωτίστηκαν οι απόψεις τους, σχετικά με θέματα που αφορούν στην καθημερινότητά τους, τις μεταξύ τους σχέσεις, την ταυτότητα και τα μνήμες τους. Παρατηρούμε λοιπόν ότι οι γυναίκες αυτές βιώνουν την καθημερινότητά τους στο πλαίσιο του οίκου, αναλαμβάνοντας την φροντίδα των μελών του, νεότερων και γηραιότερων, αλλά και του συζύγου που επιφορτίζεται με την εργασία εκτός οίκου. Αυτό πραγματώνεται στο πλαίσιο του μοντέλου του "νοικοκυριού", που αποτελεί "...μία διαδικασία μέσα από την οποία γυναίκες και άνδρες πραγματοποιούν τις

αντίστοιχες "φύσεις" τους..." καθορίζοντας το σκεπτικό με το οποίο ενεργούν. Μέσα στον κόσμο του νοικοκυριού που διασφαλίζει την ευταξία στην καθημερινότητα των υποκειμένων, η γυναίκα επιτελεί έναν συγκεκριμένο ρόλο που συνιστά, στην ουσία, "...πρότυπο του οικονομικού ανθρώπου". (Παπαταξιάρχης 1996, σ. 9-10).

Επιπλέον, από τις αφηγήσεις, προκύπτουν σημαντικές πληροφορίες για τις δυναμικές που αναπτύσσονται στον οικονομικό και εμπορικό τομέα και ουσιαστικά διαμορφώνουν την εικόνα της κοινωνίας την εποχή εκείνη. Καθώς το Κάστρο αποτελεί τον βασικό οικιστικό και οικονομικό πυρήνα της πόλης, οι γυναίκες ζουν και δραστηριοποιούνται αναπόφευκτα σε ένα περιβάλλον ενεργό και ζωντανό. Τα εμπορικά καταστήματα της περιοχής, οι πλανόδιοι πρματευτάδες και οι λαϊκές αγορές, διαμορφώνουν ένα ζωντανό περιβάλλον, ενεργά μέλη του οποίου είναι και οι γυναίκες, είτε με τον ρόλο της νοικοκυράς που φροντίζει τον οίκο, είτε με τον ρόλο της μοδίστρας, κομμώτριας ή κάποιου άλλου επαγγέλματος, που τους δίνει έναν ακόμη πιο ενεργό ρόλο και διαφοροποιεί τις δυναμικές που συγκροτούνται στις εμπορικές και κοινωνικές σχέσεις.

Αναλύοντας περεταίρω το ζήτημα της γυναικείας εργασίας, θα λέγαμε ότι οι επιτελέσεις του φύλου αναδύονται μέσω μιας συγκεκριμένης όψης της έμφυλης δημόσιας σχέσης, που αναπτύσσεται στην περίπτωση των γυναικών που επιλέγουν να εργαστούν εντός ή και εκτός του οίκου τους, κυρίως ως μοδίστρες ή κομμώτριες. Ακριβώς αυτή είναι και η συνθήκη που διαμορφώνει τον βαθμό επιρροής της γυναίκας στην οικογένεια. Οι ανδρικές υποχρεώσεις περιλαμβάνουν την εργασία τους εκτός σπιτιού, αλλά και τις κοινωνικές επιτελέσεις που λαμβάνουν χώρα εκτός αυτού. Στις περισσότερες ωστόσο περιπτώσεις, οι γυναίκες μας αφηγήθηκαν ότι πέραν τις εργασίας, οι άνδρες συνήθιζαν να συνοδεύονται από τις συζύγους τους, σε άλλες κοινωνικές επιτελέσεις, τουλάχιστον τον τελευταίο αιώνα. Θα λέγαμε μάλιστα, ότι εξαιτίας της απουσίας των ανδρών στην εργασία τους, εκτός Κάστρου στις περισσότερες περιπτώσεις, περισσότερο κοινωνικοποιούνται οι γυναίκες και λιγότερο οι άνδρες.

Γενικότερα, όπως συμβαίνει και στην υπόλοιπη Ελλάδα, επικρατεί κι εδώ το μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας και οι γυναίκες διαχειρίζονται ανεπίσημα την δύναμη (καθώς είναι απαραίτητες για την διατήρηση της τιμής της οικογένειας) και την επιρροή τους στις αποφάσεις που σχετίζονται σε θέματα νοικοκυριού. Σύμφωνα

με την Dubisch το προσωπικό κύρος της γυναίκας είναι ευάλωτο και καθορίζεται από πληθώρα συνθηκών όπως από την περιουσία της (σε σχέση με αυτή του άνδρα της) από τον χαρακτήρα της και από το γενικότερο οικονομικό και βιοτικό επίπεδο του τόπου καταγωγής της. Ωστόσο, η οικιακή δύναμη των γυναικών διαμορφώνεται μέσω της δημόσιας δράσης τους και της ενεργούς εμπλοκής τους στις θρησκευτικές τελετουργίες ως εκπρόσωποι της οικογένειας (Παπαταξιάρχης 1998, σ.57).

Στην περίπτωση μας μάλιστα, η δράση αυτή είναι αλληλένδετη και με μια ιδιαίτερη πολιτισμική ζύμωση, που προκύπτει από την συνύπαρξη διαφορετικών θρησκευτικών και πολιτισμικών επιτελέσεων, από χριστιανούς, εβραίους και μουσουλμάνους. Οι γυναίκες έχουν μία δυναμική εμπλοκή στο δημόσιο χώρο της γειτονιάς και επιτρέπουν δράσεις και αλληλεπιδράσεις σε κοινωνικό, θρησκευτικό, επίπεδο, έθιμα, ανατροφή παιδιών και άλλα. Η εμπλοκή αυτή ενισχύεται επιπλέον στην περίπτωση που ασκούν κάποιο επάγγελμα, εντός του οίκου, ή εκτός αυτού, σπάνια. Η συνθήκη αυτή, ενδυναμώνει την έμφυλη επιτέλεσή τους, καθώς και τον βαθμό ανεξαρτησίας και αυτονομίας τους. Δεν είναι λίγες μάλιστα οι περιπτώσεις που οι ίδιοι οι σύζυγοι βοηθούν και στηρίζουν την απόφασή τους να εργαστούν σε κάτι που αγαπούν εντός σπιτιού.

«Ο άντρας μου έδωσε τότε χρήματα και αγόρασε την ραπτομηχανή, μαζί με όλα τα απαραίτητα σύνεργα. Ήξερε ότι αγαπώ πολύ την δουλειά αυτή, μου άρεσε να ράβω και να αγαπούσα να καταπιάνομαι με υφάσματα, έτσι έστησα ένα μικρό ραφτάδικο στο σπίτι, στο πίσω δωματιάκι.. κι αυτό του δίνε μεγάλη χαρά, μετά... όταν μεγάλωσαν λίγο τα παιδιά και πήγαιναν σχολείο, είχα κι εγώ μια απασχόληση, έβγαινε κι ένα μεροκάματο»

«Δούλευα σε μια κομμώτρια, εδώ μέσα στο Κάστρο... είχε πολύ καλή πελατεία αυτή και πολλή δουλειά. Εγώ βοηθούσα και ήμουν καλή, με ήθελαν τότε και οι πελάτισσες. Μετά κάτι συνέβη στην αφεντικίνα αυτή κι αποφάσισε να φύγει στην Αμερική, μαζί με τα παιδιά της. Και μου είπε «έλα δω.. εγώ έχω την πελατεία μου και όλα τα απαραίτητα.. θα τα πουλήσω σε ξένο άνθρωπο; Πάρ' τα εσύ με όλη την αγάπη μου και δούλεψε.. λίγα πράγματα τα πούλησε. Εγώ με μια καρέκλα και δυο πράγματα, έστησα ένα μικρό κομμωτήριο εδώ στο σπίτι μου. Είχα τα παιδιά, πολλές υποχρεώσεις, δεν προλάβαινα να δουλέψω πολύ, αλλά έβγαζα ένα μεροκάματο με λίγες, καλές πελάτισσες»

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας είναι πολύ σημαντικό να αναφερθεί ότι τουλάχιστον κατά το παρελθόν, οι περιορισμένες ευκαιρίες δημόσιας δράσης των γυναικών, εντός Κάστρου, αφορούν τις συναναστροφές τους με την γειτονιά αλλά και τις επισκέψεις τους σε φιλικά-οικογενειακά σπίτια, εντός ή εκτός Κάστρου, με ή χωρίς την συνοδεία του συζύγου. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον στο σημείο αυτό, είναι το ζήτημα των ετεροτήτων που ζουν και δρουν εντός του συγκεκριμένου οικιστικού πυρήνα.

Οι αφηγήτριές μας, στο σύνολό τους, αναφέρονται σε μια αρμονική συνύπαρξη και αλληλεπίδραση με τα μέλη της εβραϊκής κοινότητας, με τα οποία στις περισσότερες μαρτυρίες, αναπαρίστανται εικόνες φιλικής αλληλεπίδρασης, με σχέσεις σεβασμού και ζεστασιάς. Επιπλέον μαρτυρούνται σημαντικές εμπορικές και οικονομικές συνδιαλλαγές, μεταξύ γυναικών, καθώς οι Εβραίες υπήρξαν πελάτισσες των καστρινών γυναικών που εργαζόταν ως μοδίστρες ή κομμώτριες. Μάλιστα χαρακτηρίζονται και περιγράφονται από τις αφηγήτριές μας, ως συμπαθείς, περιποιημένες και ευγενείς. Ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η μνημονική μόνο αναφορά στο γεγονός του αφανισμού των Εβραίων από λίγες γυναίκες, στοιχείο που είναι ενδεικτικό της τάσης αποσιώπησης της ιστορίας από τη γιαννιώτικη κοινωνία συνολικά.

Στις αφηγήσεις αυτές, οι γυναίκες, ως δρώντα κοινωνικά πρόσωπα, συγκροτούν μέσω της μνήμης, των πολιτισμικών ταυτοτήτων, των συλλογικών αναπαραστάσεων, των εικόνων του εαυτού και μέσω συγκεκριμένων κοινωνικών και συμβολικών πρακτικών, την πολιτισμική τους ταυτότητα ως στυλοβάτες του νοικοκυριού και της οικογένειας. Συνεπώς, ως φορείς κοινωνικής δράσης, καταδεικνύουν τις σχέσεις με το κοινωνικό σύνολο, στον οικιακό και τον δημόσιο χώρο. Αντίστοιχα αναπαρίστανται και οι σχέσεις των γυναικών του Κάστρου μεταξύ τους. Καθώς οι περισσότερες είναι επιφορτισμένες με τις οικιακές υποχρεώσεις, είναι συχνές οι αναφορές σε μνήμες από την γειτονιά, τις αυλές των σπιτιών, αλλά και τις επιτελέσεις που συνδέονται με ήθη και έθιμα και θρησκευτικές ή πολιτιστικές δράσεις.

Σήμερα, οι κάτοικοι του Κάστρου αποτελούν μια κοινωνία απολύτως εναρμονισμένη με την εκτός Κάστρου πόλη. Διαφοροποιούνται σε σχέση με το παρελθόν, ως προς την προέλευσή τους, καθώς πέρα από τους παλαιότερους

κατοίκους που γεννήθηκαν και συνεχίζουν να ζουν εδώ, ο πληθυσμός συνεχώς ποικίλει και ανασυγκροτείται. Παράλληλα, καθώς το Κάστρο αποτελεί πλέον έναν βασικό πόλο έλξης επισκεπτών, εξαιτίας της ιστορικότητάς του, φιλοξενεί έναν σημαντικό αριθμό μικρών ξενοδοχειακών μονάδων, που ενισχύουν και διευκολύνουν σημαντικά την επισκεψιμότητα στα ιστορικά μνημεία και τον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο. Οι δυναμικές που συγκροτούνται έχουν πλέον αναδιαμορφωθεί και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο οι κάτοικοί του προσλαμβάνουν και οικειοποιούνται τη νέα αυτή εικόνα του Κάστρου, ως σημαντικού τουριστικού προορισμού της πόλης των Ιωαννίνων, που επιβάλλει πλέον εκ νέου τους δικούς του όρους στη ζωή του οικισμού.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1

Όνοματεπώνυμο Αφηγητή: Π. Σ. , ετών 51
Ημερομηνία διεξαγωγής συνέντευξης: 10/06/2021
Τόπος διεξαγωγής συνέντευξης: Ιωάννινα, Μώλος

Με λένε Π. Σ., είμαι 51 χρονών, έχω 3 παιδιά και ζω μέσα στο Κάστρο, απ' όταν γεννήθηκα. Πώς βρέθηκα εκεί... Ο προπαππούς μου, με τα λεφτά απ' την προίκα της γιαγιάς μου, της νύφης του δηλαδή, αγόρασε ένα οικόπεδο μέσα στο Κάστρο. Εκεί έβοσκαν αγελάδες τότε. Και μέσα στο οικόπεδο, έχτισαν σπίτια, όχι μόνο ο προπαππούς μου και η γιαγιά μου, αλλά και τα αδέρφια του παππού μου. Σπίτια μικρά, με δύο δωμάτια και κουζίνα, κατά μήκος της αυλής, από 'δω κι από κει και στο βάθος της, υπήρχε ένα πηγάδι, που εκεί η προγιαγιά μου, το καλοκαίρι, κατέβαζε μ' έναν κουβά, δεμένο με τριχιά, καρπούζια και πεπόνια, για δροσιά. Τα σπίτια αυτά, δεν είχανε εξωτερικές τουαλέτες. Η τουαλέτα, ο καμπινές όπως τον έχουμε συνηθίσει να τον λέμε εμείς, βρισκόταν στο πιο απομακρυσμένο σημείο της αυλής. Ήτανε δύο τουαλέτες, τούρκικες όπως τις λέγαμε, τις οποίες ασβέστωνα και καθάριζαν με χλωρίνες οι γυναίκες της αυλής και ερχότανε κάθε μήνα, τουλάχιστον μια φορά, κάποιος απ' το Δήμο, απ' το Υγειονομικό, με μια ψεκαστήρα στην πλάτη και τις απολύμανε, όχι μόνο αυτές, ακόμα και τις σχάρες απ' τα όμβρια, στο δρόμο, έξω. Το καλοκαίρι νομίζω πιο συχνά. Τα σπίτια, τα θερμαίναμε, ή με τζάκια, τα οποία εγώ, στη δεκαετία του '70, δεν πρόλαβα να τα δουλεύουν οι δικοί μου, γιατί είχανε πάει ή στις ξυλόσομπες ή στις σόμπες που έκαιγαν πριονίδι. Στο πατρικό μου καίγαμε πριονίδι. Ερχόταν το καλοκαίρι, τις πιο ζεστές μέρες, απ' το εργοστάσιο ας πούμε, του Ζιαμπίρη, ένα μεγάλο φορτηγό, που η καρότσα του ήταν γεμάτη πριονίδι και μας την άδειαζε έξω απ' το σπίτι. Τότε, όλοι, μικροί μεγάλοι, βοηθούσαμε, με φτυάρια, με κουβάδες, με λεκάνες, με καροτσάκια οικοδομικά, να τις μεταφέρουμε στα υπόγεια των σπιτιών, που ήταν μια καταπακτή που υπήρχε στο χωλ και αδειάζαμε από κει μέσα, ή απ' τα παράθυρα που υπήρχαν στην μπροστινή πλευρά των σπιτιών. Στην αρχή βοηθούσαμε στην εξωτερική δουλειά εμείς και μετά, επειδή μας άρεσε πάρα πολύ σαν παιδιά, κατεβαίναμε κάτω στο υπόγειο και προωθούσαμε το πριονίδι από τα παράθυρα προς την απέναντι πλευρά. Τώρα, ήταν η μεγαλύτερη ευχαρίστηση αυτή, μέχρι τη μέση, μες στο πριονίδι. Ήταν σα να παίζαμε, σαν παιδότοπος αυτό το

πράγμα. Οι σόμπες του πριονιδιού, είναι στρογγυλές κι έχουν μέσα ένα άλλο μεταλλικό κουβά, τον οποίον, τον παίρνεις, τον γεμίζεις, βάζοντας μέσα ένα ξύλο στη μέση, από πάνω μέχρι κάτω και μετά πατάς το πριονίδι πάρα πολύ, για να μη χωνεύει εύκολα όταν καίγεται, να κρατάει πάρα πολλή ώρα και όταν το τοποθετείς μέσα στην σόμπα πια, βγάζεις αυτό το ξύλο και υπάρχει μια τρύπα, από πάνω μέχρι κάτω. Ανοίγεις το συρταράκι από κάτω και βάζεις ή προσάναμμα, δαδί, ή αν είχαμε οινόπνευμα με βαμβάκι, δεν θυμάμαι τώρα πώς τ' ανάβαμε αυτό και η φωτιά καίει σιγά σιγά από κάτω προς τα πάνω και τρώγεται το πριονίδι. Σ' όλο αυτό το διάστημα, μπορείς να συμπληρώνεις πριονίδι, δεν είναι ανάγκη δηλαδή ή έχεις έτοιμο έναν άλλο τέτοιο κάδο. Εκεί το Χειμώνα, ζεσταίναμε νερό, το αραιώναμε μετά και κάναμε μπάνιο, μπροστά στη σόμπα ή στην κουζίνα, το καλοκαίρι. Εμείς τα παιδιά, το καλοκαίρι και έξω στην αυλή μας έκαναν μπάνιο.

Είχαμε γκάζι. Κουζίνα, δεν θυμάμαι, ηλεκτρική, τότε είχαμε στο σπίτι κι ένα μικρό, ηλεκτρικό φουρνάκι, από εκείνα τα στρογγυλά, που τα 'βάζαν στις πρίζες και είχαν από πάνω, ένα γυάλινο, ένα γυαλί, για να μπορείς να βλέπεις το φαγητό μέσα. Θυμάμαι σ' αυτό το μικρό φουρνάκι, η μητέρα μου να μαγειρεύει κυπρίνο, πλακί, με πατάτες, σκορδάκι, μπαχαρικά, σκόρδο, κρεμμύδι, ντοματούλα...

Τον κυπρίνο τον ψάρευε ο πατέρας μου, όποτε είχε ευκαιρία. Κατέβαινε κάτω στο 12 και για δόλωμα, έβαζε σκουλήκια, που πηγαίναμε, μας έπαιρνε μαζί του και πηγαίναμε στην Κρύα, στις πηγές εκεί και έσκαβε και σε τενεκεδάκια μετά, έβαζε χόμα, μαζί με σκουλήκια και τα είχε για δόλωμα. Ή ψωμί με λάδι, που το 'φτιαχνε έτσι σα μπαλίτσες, μικρές και ψάρευε κυπρίνια, που μας άρεσαν κι εμάς πάρα πολύ, ήταν πολύ γευστικά ψάρια, γλίνια, μαρίτσια, αυτά ήταν που μας άρεσαν κι εμάς. Τα γλίνια και τα μαρίτσια, συνήθως τα κάναμε τηγανητά. Ψάρευε και δρομίτσες, αλλά αυτές είχαν πάρα πολλά κόκαλα, εμάς δεν μας άρεσαν. Κατά καιρούς, έβρισκαν και τσίμες. Είναι πολύ μικρά ψαράκια, που τα έφτιαχνε η γιαγιά μου στο ταψί, με λίγο καλαμποκάλευρο, κοκκινοπίπερο και κρεμμύδια. Ήταν πάρα πολύ νόστιμα κι αυτά. Μάλιστα η προγιαγιά μου, σ' αυτό το φουρνάκι κάποτε, ήθελε να ψήσει μια ζυμαρόπιτα, για το γιο της που θα 'ρχοταν απ' την Αθήνα, το ζήτησε στη μαμά. Κάποια στιγμή τη φωνάζει, Σταματία, Σταματία, έλα γρήγορα. Πηγαίνει η μητέρα μου στο σπίτι, βλέπει αφροί να βγαίνουν απ' το φουρνάκι και της μύριζε κάτι, σαπούνι. Τι είχε κάνει η γιαγιά; Είχε μπερδέψει το αλεύρι, με το τριμμένο το σαπούνι, τα είχε μέσα στο ίδιο το ντουλάπι κι έκανε βιολογικό πλύσιμο στο φούρνο.

Ναι... ο θεός, θα 'φαγε αυγά μάτια, φαίνεται τότε. Η προγιαγιά μου έζησε μέχρι 106 χρονών. Είχε μια ξυλόσομπα στη μέση του δωματίου της και δυο κρεβάτια από 'κεινα τα παλιά, τα ξύλινα, που είχανε σομιέδες. Κάτι πλεγμένα ελατήρια και στρώματα απ' αυτά τα πολύ... μαλλί είχαν μέσα, δεν ξέρω τι είχαν και χειμώνα, καλοκαίρι, στρωμένα πάνω, βελέντζες στείρες, απ' αυτές που δεν είχαν φλόκια κι εγώ με τις 3 τις ξαδερφές μου, πηγαίναμε και μας άρεσε πολύ να της καθαρίζουμε το δωμάτιο. Σκουπίζαμε, τις τινάζαμε και μετά παίρναμε και τον Χειμώνα τα τετράδιά μας, βάζαμε ξύλα στη σόμπα και καθόμασταν το μεσημέρι και γράφαμε εκεί και η γιαγιά, κοιμόταν. Εκείνο που μετανιώνω, είναι ότι, ήμουν και πολύ μικρή ίσως, δεν την έχω ρωτήσει για τη ζωή της, ποτέ. Δεν πρόλαβα να τη ρωτήσω και τώρα το μετανιώνω... Μετά, έξω στη γειτονιά, 10ετία '70 με '80, ήμουν 10 χρονών... παίζαμε, ήμασταν πάρα πολλά παιδιά. Κάθε οικογένεια, μπορεί να είχε από 2 και 3 παιδιά και συνήθως το καλοκαίρι, ήμασταν πάντα έξω. Πάντα έξω. Δηλαδή και κάτι να θέλαμε να φάμε, πηγαίναμε γρήγορα μες στο σπίτι, κόβαμε μια φέτα ψωμί, βάζαμε πάνω νερό και ζάχαρη, ή βιτάμ με ζάχαρη και έξω πάλι. Ή κόβαμε το ψωμί, το μισόκιλο ας πούμε, στη μέση, βγάζαμε όλη την ψίχα από μέσα και χώναμε μέσα τυρί φέτα και ντομάτα, με αλάτι και έξω πάλι, παιχνίδι, απ' το πρωί μέχρι το βράδυ.

Είχαμε μαγαζί λαϊκής τέχνης στην Αβέρωφ και ήταν ανοιχτό από τις 9 το πρωί, μέχρι τις 12 το βράδυ, κυρίως τα καλοκαίρια. Η μαμά, αφού ετοιμάζε το φαγητό στο σπίτι, πήγαινε κι εκείνη και βοηθούσε εκεί κι εμείς όταν μεγαλώσαμε και γνωρίζαμε αγγλικά, πάντα τα καλοκαίρια, κάποιες ώρες, συνήθως πρωινές, τις περνούσαμε εκεί, να μιλάμε με τους τουρίστες. Ήτανε πολύ ωραία εμπειρία αυτή. Η αγορά ας πούμε, τη θυμάμαι με νοσταλγία, μου άρεσε πάρα πολύ. Έξω στη γειτονιά, να γυρίσω πάλι εκεί, πάντα, το απόγευμα τουλάχιστον, υπήρχαν οι γιαγιάδες, στα πεζούλια, που καθόταν εκεί. Κάποια ίσως έπαιρνε κι ένα πλεχτό και δεν φεύγαμε απ'τα μάτια τους με τίποτα. Αν οι μαμάδες έβγαιναν έξω και έψαχναν κάποιον, οι γιαγιάδες ήξεραν προς τα που πήγε, με ποιόν πήγε... δεν υπήρχε περίπτωση να ξεφύγουμε. Τα πρωινά που κι εκείνες βοηθούσαν στο νοικοκυριό, παίζαμε συνήθως μέσα στις αυλές. Η δική μας η αυλή που ήταν μακρόστενη, όπως είπα και πριν, είχε πάρα πολλά δέντρα, όπως και όλα τα σπίτια μέσα στο Κάστρο, όπως και όλες οι παλιές γειτονίες στην πόλη, είχαν πάντα δέντρα και λουλούδια. Εμείς είχαμε μια κυδωνιά, δύο κορομηλιές, μια μουριά, μια κερασιά, είχαμε μια κληματαριά. Από κει έκοβαν τα τρυφερά τα φύλλα οι γιαγιάδες και οι μαμάδες μας και έφτιαχναν ντολμαδάκια και... δάφνη, σίγουρα, να βάζουν και στα φαγητά, στα όσπρια εκεί, στις φακές και τα κλασικά λουλούδια,

αγιόκλιμα, γιασεμί, ορτανσίες... θυμάμαι μια λουλουδιασμένη αυλή, πάντα. Εκεί, τα καλοκαίρια, στρώνουμε κάτω κουρελούδες και παίζαμε, ανάλογα. Πότε και μαζί με τα αδέρφια μας, τα αγόρια, πότε οι φίλες μας, πότε πηγαίναμε εμείς στις δικές τους τις αυλές, με κούκλες κυρίως. Είχαν βγει και τα playmobil τότε βέβαια, μ' αυτά, μπορούσα κι έπαιζα και με τα αδέρφια μου και μετά ποδήλατο, πολύ ποδήλατο

Μέσα στο Κάστρο, ναι, έξω δεν μας άφηναν να βγούμε, γιατί φοβόταν ότι θα πνιγεί κάποιος στη λίμνη. Μια φορά, παρεξηγήθηκε η γιαγιά μου με τον πατέρα μου, ήμουν παντρεμένη εγώ τότε βέβαια και σηκώνεται η γιαγιά και φεύγει και την ψάχνουμε. Είχε πει αυτή την κουβέντα στον πατέρα μου πριν. Λέμε σίγουρα πήγε προς τη λίμνη, παίρνει ο πατέρας μου το αυτοκίνητο, προς τη λίμνη. Παίρνει ο πατέρας μου το αυτοκίνητο, με τον αδερφό μου, την βρίσκουν, σιγά μη πνιγόταν βέβαια, αλλά φαντάσου τώρα, το μυαλό ήθελε να κάνει το δικό της αυτή, να πάει εκεί. Και η γιαγιά να' χει πιαστεί από ένα πλατάνι και ο πατέρας μου, με τον αδερφό μου να προσπαθούν να την πάρουν κι ο κόσμος να κοιτάει, να σου λένε, τι συμβαίνει εδώ πέρα με τη γιαγιά. Και μετά, στο σπίτι, δεν μίλαγε, δεν έτρωγε... με φώναζαν εμένα από το σπίτι μου, να πάω εκεί, να της πω «έλα γιαγιά, μην κάνεις τέτοια πράγματα τώρα...», ήμουν και έγκυος εγώ τότε θυμάμαι. Τέτοια ευτράπελα, διάφορα είχαμε. Εκείνο που θυμάμαι πάρα πολύ, ήταν ένα σπίτι γωνιακό, που είχε μια πολύ μεγάλη αυλή και μια κληματαριά με γλυσίνα, που κρεμότανε τα λουλούδια της σαν τσαμπιά από σταφύλια, όταν ήμασταν μικρά, πηγαίναμε και κόβαμε και ρουφούσαμε τον χυμό τους. Μας άρεσε πάρα πολύ αυτό. Κι ήταν γεμάτη με τριανταφυλλιές. Αλλά οι ιδιοκτήτες, δεν μας άφηναν ποτέ να κόβουμε ούτε ένα λουλούδι και περιμέναμε πότε να νυχτώσει, για να πάμε να κόψουμε ένα τριαντάφυλλο. Τώρα τι μας έβαζε κι εμάς ...

Το απαγορευμένο, ναι. Έλα που και τα βράδια, πολλές φορές καθόταν, σα να φύλαγαν την αυλή και παραμόνευαν και μας τσάκωναν. Άρχιζε ολόκληρη φασαρία, ότι κόβουμε τα λουλούδια. Άλλες φορές, έβρισκαν κομμένα λουλούδια και μας έλεγαν ότι το κάναμε εμείς, χωρίς να το 'χουμε κάνει. Μου θύμιζε αυτό το πράγμα, το παραμύθι του Όσκαρ Γουάιλντ, νομίζω, με τον Γίγαντα, που δεν άφηνε τα παιδιά στην αρχή, να παίζουν στην αυλή τέτοιοι ήταν αυτή η οικογένεια. Και υπήρχε και στην έξοδο της νοτιοανατολικής πύλης να την πω αυτή του Κάστρου, που βγαίνουμε προς τα Ναυτάκια, όλος αυτός ο χώρος εκεί, που τώρα είναι διαμορφωμένος με πλακόστρωτα, με πεζούλια κλπ, ήταν μια ανηφόρα, με χώμα, το οποίο απ 'το πολύ ποδόσφαιρό, είχε γίνει σα παραλία. Ήταν τόσο λεπτό το χώμα εκεί. Εκεί μπορεί αν

πηγαίναμε και να παίζαμε μήλα, όποτε τα αγόρια δεν το χρησιμοποιούσαν ή ακόμα και οι μεγαλύτεροι, 18,20,25 χρονών. Ή θα πηγαίναμε να καθίσουμε σε μια γωνιά και να μιλάμε και να βλέπουμε τους άλλους να παίζουν. Το λέγαμε, πάμε στο Νάκα, γιατί η οικογένεια των Νακαίων είχε εκεί σπίτι. Ακόμα και τώρα έτσι το λέμε και την πύλη, τη λέμε πύλη του Νάκα, εμείς αυτή.

Στη γειτονιά παίζαμε πάρα πολλά παιχνίδια. Κάποια ήταν κοριτσίστικα, σε κάποια μπορούσαμε να παίζουμε αγόρια και κορίτσια μαζί. Εμείς σαν κορίτσια, παίζαμε πολύ σκοινάκι και λάστιχο, μαζί με τα αγόρια παίζαμε κρυφτό, κρυφτοντενεκέ ή κρυφτομπάλα. Τι γινόταν σ' αυτό; Κλωτσούσαμε μια μπάλα ή έναν ντενεκέ, όσο πιο μακριά γινόταν και αυτός που τα φυλούσε, μέχρι να πάει να το βρει, εμείς κρυβόμασταν. Παίζαμε μακριά γαϊδούρα, μακριά γομάρα, πώς το λένε. Και μακριά γαϊδούρα, βαρελάκι. Εκεί οι γιαγιάδες μας κοίταγαν με μισό μάτι που εμείς καβαλούσαμε τα αγόρια ας πούμε και τι είναι αυτά τα πράγματα που παίζετε... κάτι άλλα παιχνιδάκια, «βασιλιά, βασιλιά τι ώρα είναι...;» δεν θυμάμαι καλά τώρα... και κυνηγητό, πολύ ποδήλατο... αργότερα στο Γυμνάσιο, μπορούσαμε και σε μεγάλες παρέες να κάνουμε και τον γύρο της λίμνης με τα ποδήλατα, μέχρι εκεί όμως. Δεν βγαίναμε πιο έξω, ίσως γιατί μας αρκούσε αυτός ο μικρόκοσμος. Βέβαια εμείς σαν κορίτσια, είχαμε και μια σχετική αυστηρότητα απ' τους γονείς μας και ήμασταν και ήσυχα παιδιά, δεν θέλαμε να κάνουμε πολλές ζαβολιές. Μέσα στην αυλή, παίζαμε κυνηγητό γύρω απ' το πηγάδι. Κάποια στιγμή έπρεπε να πάμε τουαλέτα. Ποιος να πρωτοπρολάβει... βάζαμε αγώνα ποιος θα φτάσει πρώτος στην τουαλέτα. Τα καταφέρνει ο αδερφός μου, που είναι ένα χρόνο μικρότερος από μένα, αλλά, του γλιστράει το πόδι, του μπαίνει μέσα στην τρύπα της τουαλέτας, χάνει το πέδιλό του, πηγαίνοντας να βγάλει το πόδι προς τα πάνω, τον πιάνουν τα κλάματα, εμείς να πάμε στη μάνα μας, να της πούμε αμέσως τι έγινε. Εκείνη βρήκε μια μεγάλη σακούλα, το φόρεσε αμέσως, μέχρι πάνω το μπράτσο, κατάφερε και το έβγαλε το πέδιλο και το έπλυνε καλά, δεν ξέρω κι εγώ με τι και το κρέμασε σ' ένα καρφί στην αυλή. Εμείς οι υπόλοιποι είχαμε πεθάνει στο γέλιο και ο αδερφός μου έκλαιγε και δεν σταμάταγε. Δεν γινόταν και να το πετάξει, γιατί δεν υπήρχε η οικονομική δυνατότητα να αγοράσεις άλλο ζευγάρι πέδιλα. Οι μικρότεροι φόραγαν τα ρούχα των μεγαλύτερων και αν θέλαμε κάτι, το ζητούσαμε απ' το νονό μας, τα Χριστούγεννα ή το Πάσχα, που ευτυχώς ήταν καλός νονός. Βέβαια κι εμείς δεν του ζητούσαμε τον ουρανό με τα άστρα. Κάτι που ξέραμε ότι θα μπορούσε εκείνος να το πάρει και ήταν δύσκολο να το πάρουν οι γονείς μας. Πέρα από τα παιχνίδια όμως, μας έστελναν οι γονείς μας και

για θελήματα. Όχι μόνο οι δικοί μας, αν κάποια γιαγιά στη γειτονιά ήθελε ψωμί, πηγαίναμε και το αγοράζαμε ας πούμε. Ή στους μπακάληδες. Εκεί δεν πηγαίναμε ποτέ μόνοι μας και στα μπακάλικα και στους φούρνους έξω απ' το Κάστρο...

Μέσα στο Κάστρο υπήρχε ένας φούρνος κι εκεί, μέχρι κάποια χρονολογία οι μητέρες μας έψηναν και το φαγητό. Δηλαδή μπορεί να είχαν κοτόπουλο με πατάτες ή γεμιστά. Ήταν φούρνος με ξύλα και τα φαγητά γινόταν πεντανόστιμα εκεί. Ή τα κουλούρια μας το Πάσχα. Που εκεί πέρα ήταν ολόκληρη ιεροτελεστία το πώς θα πηγαίναμε να τα ψήσουμε. Συνήθως φτιάχναμε τη ζύμη στο σπίτι και μέχρι κάποια χρονολογία. Μέχρι ας πούμε γύρω στο 1980, πηγαίναμε στο φούρνο κανονίζαμε από πριν βέβαια ότι την τάδε μέρα θέλαμε να ψήσουμε εμείς. Παίρναμε τις μεγάλες τις λαμαρίνες, τις μαύρες απ' το φούρνο, τις πηγαίναμε σπίτι. Οι μαμάδες έπλαθαν τα κουλούρια μέσα, τις ξαναπηγαίναμε στο φούρνο. Αυτό δεν ξέρω πώς βόλευε και πως το είχαν ξεκινήσει, κάποια στιγμή, παίρναμε τη ζύμη, μαζί με τα βούτυρα, τις ποδιές, παιδιά, γιαγιάδες και πηγαίναμε όλο το σόι μαζί στον φούρνο και μέσα στο εργαστήριο εκεί όλοι βοηθούσαμε να φτιάξουμε τα κουλούρια και μάλιστα βάζαμε και χαρτί με το όνομά μας μέσα στις λαμαρίνες, μη μπερδευτούν με καμιάς άλλης νοικοκυράς και έχουμε θέματα. Κι εκεί γινόταν ο χαμός, πειράγματα με τις γυναίκες, πώς το 'κανες έτσι αυτό το κουλούρι και τι σχήμα έδωσες στο άλλο και βάλε μας σ' ένα μικρό ταπάκι να δοκιμάσουμε τη ζύμη, μήπως χρειάζεται περισσότερο αλεύρι, να δούμε πώς βγει. Καμιά φορά ο φούρναρης εκεί με τα πειράγματα, με τις γυναίκες, ξέχναγε και καμιά λαμαρίνα κι έβγαινε λίγο αρπαγμένη και οι γυναίκες του άρχιζαν τις φωνές. Αυτά με τους φούρνους... Έρχεται λοιπόν η στιγμή, να αγοράσει κάποιος απ' το σόι, τηλεόραση. Θυμάμαι ήταν γύρω στο 1980. Ο αδερφός της μαμάς μου αγοράζει την πρώτη τηλεόραση μέσα στην αυλή και μαζευόμαστε όλοι μαζί τώρα σ' ένα δωμάτιο, γύρω στα 20 άτομα, να δούμε διάφορες σειρές, να δούμε τις ειδήσεις, οι άντρες, αθλητικά. Αργότερα που αγοράσαμε κι εμείς τηλεόραση, θυμάμαι κάθε Κυριακή μεσημέρι να έρχονται οι φίλοι του πατέρα μου για να παρακολουθήσουν τον ποδοσφαιρικό αγώνα. Τότε μας έπιαναν τα νεύρα μας, εμένα με τον αδερφό μου, γιατί σίγουρα το άλλο κανάλι θα είχε κάτι που θέλαμε να παρακολουθήσουμε εμείς και το χάναμε. Υπήρχαν δύο ασπρόμαυρα κανάλια, τα κρατικά, Η ENNEΔ και η ΕΡΤ. Βλέπαμε αμερικάνικες σειρές, αλλά το πιο πολύ, εκείνο που μας άρεσε πιο πολύ, ήταν οι ελληνικές ταινίες. Απ' ότι θυμάμαι το ένα κανάλι έδειχνε μια Σάββατο βράδυ και το άλλο κανάλι, Κυριακή μεσημέρι και τότε ο πατέρας μου το είχε σαν έθιμο, να μας αγοράζει ξηρούς καρπούς απ' το μαγαζί του Έμπη του Σβόλη, που είναι στην

αρχή της Γιοσέφ Ελιγιά και να καθόμαστε μπροστά απ'την τηλεόραση και να τρώμε, πασατέμπο, φιστίκια, αμύγδαλα, τα οποία όμως είχαμε μια ιεροτελεστία να τα μοιράσουμε, να μην πάρει κάποιος περισσότερο. Τα μοιράζαμε μ' ένα φλιτζανάκι, ισάξια και ισότιμα. Μέχρι κι εκεί πέρα δηλαδή, είχαμε θέμα, να μην πάρει κάποιος κάτι παραπάνω απ' τον άλλον.

Δικαιοσύνη... ή άλλο ένα έθιμο ας πούμε, οικογενειακό ήταν, Σάββατο βράδυ... ο μπαμπάς γυρνώντας απ' τη δουλειά, μας έφερνε μια μικρή σοκολάτα ION στον καθένα και από μια τσιχλίτσα, φυλλαράκι, πώς τις έλεγαν αυτές τότε, τις οποίες αν έτυχε και κοιμόμασταν εμείς, τις βρίσκαμε δίπλα απ' το μαξιλάρι μας το πρωί. Ένα μικρό δωράκι, αλλά το θυμάμαι έτσι, με πολλή αγάπη. Ή τις Κυριακές το μεσημέρι, που συνήθως το φαγητό ήταν αρνί στο φούρνο, με πατάτες ή με ρύζι, ηπειρωτικό φαγητό, μας έπαιρνε με τη βέσπα του και πηγαίναμε πάνω στο Ίτς Καλέ και παίζαμε, ανεβαίναμε στα κανόνια, χαζεύαμε τη λίμνη τριγύρω... το Ίτς Καλέ πάντα ήταν ένα σημείο αναφοράς για 'μας από τα παιδικά μας χρόνια, τα εφηβικά μας, μετά με τις οικογένειές μας, έπρεπε πάντα να το επισκεπτόμαστε.

Υπήρχε, υπήρχε κι εμείς χαιρόμασταν να μιλάμε με ξένους, τουρίστες, να τους δίνουμε οδηγίες για το πώς θα παν στα τζαμιά. Τότε ήταν μόνο τα τζαμιά, ούτε βυζαντινά μουσεία, ούτε ο χώρος ήταν και πολύ περιποιημένος. Μπορούσες να ανεβείς όπου θες, παντού, γύρω στα τείχη του Κάστρου. Εκεί δεν τα φοβόταν οι γονείς μας, μήπως πέσουμε απ' το Κάστρο, φοβόταν μήπως πνιγούμε στη λίμνη όμως...

Ήξεραν, αφού τους χαιρετούσαμε καμιά φορά απ' τα τείχη, πάνω απ' τη γειτονιά. Εκεί οι γιαγιάδες μας πάθαιναν ένα εγκεφαλικό. Φώναζαν, ακουγότανε σ' όλο το Κάστρο, να κατεβούμε. Και τα αγόρια εκεί είχαν τριγυρίσει τα πάντα, μέσα, όλες τις κατακόμβες που λέγαμε εμείς τότε και κυρίως το χώρο που τώρα στεγάζεται το Μουσείο Αργυροτεχνίας. Αν πήγαιναν αγόρια, εντάξει, πηγαίναμε κι εμείς καμιά φορά μαζί τους, αλλά σαν κορίτσια, φοβόμασταν να πάμε εκεί κι εκείνο που βρίσκαμε, ήταν από περιθωριακούς, μπουκάλια από μύρες, μέχρι και σύριγγες από χρήστες ναρκωτικών... ευτυχώς που αξιοποιήθηκε αυτό το κομμάτι του Κάστρου. Ο πατέρας μου είχε ένα αυτοκινητάκι, γιουγκοσλαβικό, το ZASTAVA. Το λέγαμε ταρζάν, γιατί έστω κι αν ήταν μικρό, μας πήγαινε μια 5μελή οικογένεια, όπου μπορείς να φανταστείς. Ανέβαινε ανηφόρες, μέχρι και στο Λουτράκι φτάσαμε μ' αυτό, να πάμε να συναντήσουμε εκεί, στο εξοχικό της την αδερφή του πατέρα μου. Μ' αυτό λοιπόν, πηγαίναμε εκδρομές, Πρωτομαγιά ή καθαρά Δευτέρα, κυρίως προς τα

Ζαγόρια. Την Καθαρά Δευτέρα, κυρίως το πιο συνηθέστερο ήταν προς τη Βρύση του πασά, να περνάμε εκεί και ντυμένοι με τα αποκριάτικα ακόμη κι εκείνη την μέρα. Και τώρα που είπα για Αποκριές, τότε μες στο Κάστρο, σχεδόν η κάθε γειτονιά είχε τη δική της φωτιά, τη δική της τζαμάλα που λέμε. Τα ξύλα δεν ξέρω από πού τα προμηθευότανε, όμως τα φύλαγε κάποιος ο οποίος είχε μεγάλη αυλή, γιατί έκλεβε η μια γειτονιά τα ξύλα της άλλης. Κι όταν έφτανε το μεγάλο βράδυ της Απόκριας, να την ανάψουν, όταν νύχτωνε, για να φαίνεται και η φωτιά και τριγύρναγαν τα αγόρια στα σπίτια, να πάρουν λίγο πετρέλαιο, για να 'χουν για προσάναμμα, να μπορέσουν να την ανάψουν. Ε και γινόταν ο χαμός. Απ' το πρωί, μέχρι να στήσουν τη φωτιά, μέχρι το βράδυ, με τραγούδια, με χαρτοπόλεμο, με σερπαντίνες, με όπλα, με τα κίκια αυτά, με στρακαστρούκες, με όλα αυτά, γινόταν ένας πανικός, φαντάζομαι όχι μόνο μέσα στο Κάστρο, αλλά και σ' όλες τις παλιές γειτονιές της πόλης. Αλλά σε 'μας ήταν λίγο πιο έντονο το στοιχείο. Τριγυρνούσαμε και στις άλλες γειτονιές, μασκαρεμένοι απ' το πρωί, αλλά πάντα γυρνούσαμε στη βάση μας. Δεν θυμάμαι τώρα ποια χρονολογία, νομίζω στα τέλη του '80, γύρω στο '90 πια, απ' το Δήμο, ξεκίνησε να γίνεται μια μεγάλη φωτιά, μπαίνοντας απ' την κεντρική πύλη του Κάστρου και τροφοδοτούσανε εκείνοι πια με ξύλα και νομίζω και κρασιά, δεν ξέρω, κάτι τέτοια και πάντα αυτό το έθιμο, έχει ενδιαφέρον και για τους ξένους. Έχει πολύ τουρισμό εκείνη την εποχή στα Γιάννενα.

Μέσα στο Κάστρο, δεν είχαμε Δημοτικό Σχολείο. Συστεγαζόμασταν, εγώ στα πρώτα χρόνια, στα πρώτα σχολικά μου χρόνια, στο Ελισαβέτειο, μέχρι Γ' Δημοτικού και μετά μας παρέπεμψαν στο Μαρούτσειο, στο 3ο Δημοτικό Σχολείο των Ιωαννίνων. Επειδή υπήρχαν λίγα σχολικά συγκροτήματα και πάρα πολλά παιδιά, πηγαίναμε σχολείο μια βδομάδα πρωί, μια απόγευμα. Εγώ πήγαινα έτσι, μέχρι και που τέλειωσα την σχολική μου ζωή, μέχρι και το Λύκειο. Νομίζω ότι και μετά το '90 όμως, ότι κάποια σχολεία, άρχισαν να λειτουργούνε έτσι...

Στο Γυμνάσιο, ξεκινάμε φορώντας ποδιά. Καταργήθηκε μετά τα Χριστούγεννα νομίζω, τη χρονιά που πήγα εγώ και καλά έκανε και καταργήθηκε κατά τη γνώμη μου, γιατί κι εκεί υπήρχαν και οι ακριβές και οι φτηνές ποδιές. Όπως υπάρχουν και τα ακριβά και τα φτηνά ρούχα. Εκείνο που θυμάμαι είναι ότι δεν μας άφηναν να πηγαίνουμε με τα αθλητικά μας, τη μέρα που είχαμε γυμναστική. Έπρεπε να τα πάρουμε μαζί μας, τις φόρμες μας ή στην τσάντα μας ή σε άλλη τσάντα και να αλλάξουμε στο διάλειμμα, μέσα στην αίθουσα. Εκεί γινόταν ο χαμός, γιατί τα αγόρια συνήθως κοίταγαν από το παράθυρο της πόρτας. Οπότε κάποια από μας, έβαζε το

μπουφάν της εκεί, άλλαζαν οι υπόλοιπες και μετά κάποια άλλη έκανε την ίδια δουλειά. Τότε δειλά δειλά και με παρέες απ' το σχολείο και με τις παρέες μας απ' το Κάστρο, ξεκινήσαμε να κυκλοφορούμε στην πόλη ή να πηγαίνουμε στους σχολικούς χορούς που γινόταν στις ντίσκο της πόλης τότε, την 2by2, την Taiga και προς το τέλος του Γυμνασίου, για καφεδάκι, συνήθως να πίνουμε εκεί, δίπλα απ' τα караβάκια, φραπέ, με μια μπάλα παγωτό μέσα. Ήτανε της εποχής τότε αυτό το must ας πούμε και σιγά σιγά να κάνουμε βόλτες με μηχανάκια, με τους φίλους μας ή με τα μεγαλύτερα ξαδέφια μας και κάποια στιγμή, φτάνουμε, να έχει ένας ξάδερφός μου ένα ραδιοπειρατικό σταθμό, που ήταν πολύ της μόδας τότε και από πολύ παλιότερα βέβαια. Αυτοί εξέπεμπαν στα μεσαία, αλλά την εποχή που ο ξάδερφός μου αποφάσισε να φτιάξει τον δικό του σταθμό, εξέπεμψε στα FM και υπήρχαν αρκετά παιδιά μέσα στο Κάστρο που είχαν σταθμούς, τους οποίους τους έφτιαχναν μόνοι τους. Πήγαιναν στον Μπούμπα, με τα ηλεκτρονικά, είχε στη Χαριλάου Τρικούπη αυτός κι ακόμη νομίζω, ο γιος του έχει μαγαζί και έστηναν έναν πομπό μόνοι τους ή με τη βοήθεια των παλιότερων και ξεκινούσαν τις εκπομπές, συνήθως κάθε απόγευμα με δισκάκια ή με κασέτες που γράφαμε στα δισκάδικα της πόλης και τι χαρά κάναμε, όταν από 60 διάρκεια πια, μπορούσαμε να γράψουμε 90ρες ή 120ρες κασέτες, με τις επιτυχίες της εποχής. Ο ξάδερφός μου είχε νοικιάσει το σπίτι ενός θείου μου, μέσα στην ίδια αυλή και δεν είχε τηλέφωνο όμως. Οι αφιερώσεις τότε ήταν ψεύτικες. Ή εκείνος θα αφιέρωνε σε κάποια κοπέλα που ήθελε. Αλλά, έκαναν τον ήχο ενός ξυπνητηριού, να ακούγεται για τηλέφωνο και να λεν σπάσαν τα τηλέφωνα εδώ πέρα, οι αφιερώσεις σας είναι πολλές. Κάποια στιγμή σκέφτηκε όταν τα απογεύματα φεύγει ο πατέρας μου, να βάζουμε σε μια πρίζα ντούπλεξ, τηλεφώνου, που μας εξυπηρετούσε. Να βάλουμε εκεί ένα τηλέφωνο και μαζί με το σκοινί που απλώνουμε τα ρούχα, να πάμε παράλληλα, την μπαλαντέζα ας πούμε του τηλεφώνου, μέχρι το σπίτι του και να δίνουμε αυτό τον αριθμό για αφιερώσεις. Εντάξει υπήρχαν εποχές που γινόταν ο χαμός. Εμένα με είχε να σηκώνω τα τηλέφωνα, είχε κι ένα τετράδιο, που έγραφε τις αφιερώσεις έτσι με τη σειρά και ζήταγαν τραγούδια της εποχής κάποιοι, ή απλώς ζήταγαν μια αφιέρωση, δεν τους ένοιαζε για τα τραγούδια. Κι ήταν η εποχή που άρχιζε στην τηλεόραση το μουσικόραμα, μια εκπομπή η οποία έπαιζε βίντεο από τα ποπ και ροκ τραγούδια της εποχής, ήταν ευαγγέλιο για μας , αντιγράφαμε τα πάντα από κει. Το ντύσιμο, το χτένισμα των Αμερικάνων και των Άγγλων τραγουδιστών. Περιμέναμε Παρασκευή βράδυ, πότε θα ξεκινήσει η εκπομπή, να δούμε. Κι εμείς τα κορίτσια, αγοράζαμε την Κατερίνα, σούπερ Κατερίνα, Μανίνα,

οι οποίοι είχαν και στίχους απ' τα τραγούδια, που διαβάζαμε και ξαναδιαβάζαμε, να τα μάθουμε απ' έξω και τα τραγουδούσαμε στις βόλτες στην πόλη. Σ' αυτό τον σταθμό ας πούμε του ξαδερφού μου, γνώρισα και τον άντρα μου, ο οποίος ήταν φίλος του ξαδερφού μου και του 'λεγε, κάνε ρε παιδί μου καμιά κατάσταση με τη Γιώτα. Ο ξαδερφός μου φοβόταν τον πατέρα μου, που ήξερε ότι ήταν αυστηρός. Του 'λεγε, μ' όποια θες απ' τη γειτονιά, αλλά με την ξαδερφή μου δεν μπορώ να σου κάνω τίποτε. Ε δεν ήταν ανάγκη να κάνει κάτι ο ξάδερφός μου τελικά το κάναμε μόνοι μας. Και η εποχή που μετά το σταθμό, θα έβγαιναν αυτοί βόλτες με τα μηχανάκια τους, με τα παπάκια τους. Εγώ τους κόλλαγα, πάρτε με κι εμένα καμιά βόλτα. Αυτοί καμιά φορά ήθελαν να βγουν με άλλες κοπέλες, κάπως ξίνιζαν τα μούτρα. Εντάξει σε γενικές γραμμές μου έκαναν τη χάρη, με έπαιρναν μαζί τους. Κι είχανε κάποιες πίστες στο Ροδοτόπι και το Σταυράκι που έκαναν μοτοκρός, πηγαίναμε εμείς για εξέδρα, μαζί τους. Ωραία χρόνια...

Σήμερα, έχοντας κάνει τη δική μου οικογένεια, έχω χαλαρώσει κάπως και προσπαθώ να βρω λίγο χρόνο για τον εαυτό μου. Τα τελευταία 6-7 χρόνια ασχολούμαι με τη φωτογραφία. Έχω κάνει και κάποιες εκθέσεις εδώ ή ομαδικές ή μόνη μου στην πόλη. Με ενδιαφέρουν κυρίως τα παλιά αρχοντικά της πόλης, τα οποία επισκέπτομαι μες στις εποχές, για να δω, τα αναπαλαίωσαν, έπεσαν, τα γκρέμισαν τελείως κι έφτιαξαν κάποια πολυκατοικία στη θέση τους και ψάχνω να βρω και την ιστορία των αρχοντικών. Σ' αυτό με βοηθάνε κάποιες ομάδες για τα Γιάννενα που υπάρχουν στο internet και ακόμη γράφω ιστορίες που ακούω από παλιότερους. Για το πώς ζούσαν στην εποχή τους, μεταπολεμικά κυρίως ή από παππούδες σε χωριά, γενικά μ' αρέσει πολύ να ακούω τους ανθρώπους και να τους παρατηρώ και να γράφω γι' αυτούς. Αυτά...

Όνοματεπώνυμο Αφηγητή: Α. Μ., ετών 90

Ημερομηνία διεξαγωγής συνέντευξης: 25/06/2021

Τόπος διεξαγωγής συνέντευξης: Ιωάννινα; Κάστρο

Όνομάζομαι Α. Ο πατέρας μου Ιωάννης γεννήθηκε στο Περιστέρι το 1888, το 1898. Καθώς και η μάνα μου είχε γεννηθεί στην Ρόδο. Και ο πατέρας μου, γνώρισε τη μάνα μου στην Αθήνα, όταν ήρθε με μισή αρβύλα απ' την Καταστροφή της Μικράς Ασίας κι αφού έκαναν διάφορες δουλειές, αυτός, ο πατέρας μου μ' έναν ξάδερφό του και άντρα μιας ξαδέρφης της μητρός μου και έκαναν διάφορες χειρωνακτικές εργασίες, για να τα βγάλουν πέρα ας πούμε. Αφού έπιασαν κάποια λεφτουδάκια, τους άνοιξε η όρεξη και για παντρεία.

Ο θείος μου ήταν κοσμογυρισμένος, είχε πάει... ξεκίνησε από το Περιστέρι πάνω ποδαράτος, μαζί με τα αδέρφια του πατέρα μου, τον Χ. Μ. και τον Θ.Μ. , όταν άκουσαν ότι η Γαλλία, ζητάει εργάτες. Ήταν η εποχή που η Γαλλία με τη Γερμανία ήταν σε κατάσταση πολέμου. Και ξεκίνησαν να παν απ' το Περιστέρι με τα πόδια, να φτάσουν στην Πρέβεζα, να μπουν στο καράβι για να φτάσουν στη Μασσαλία, εκεί τους έβγαλε το καράβι και ήξερε, λίγο πολύ, είχε μάθει κάποια γαλλικά ας πούμε και μπορούσε και συνεννοούνταν, όπως συνεννοήθηκε μ' έναν Γερμανό εδώ που ζητούσε στην Κατοχή ας πούμε, ζήταγε να αγοράσει πορτοκάλια, με τα γαλλικά του αυτός, συνεννοήθηκαν μια χαρά και τους έδωσαν κάτι παγωμένα πορτοκάλια που ήταν άχρηστα. Αφού δεν τους έπιασαν να τους καθαρίσουν, πάλι καλά, τη γλίτωσαν. Εν πάση περιπτώσει, παντρεύτηκαν εκεί, οι δύο υποψήφιοι γαμπροί. Ο Β.Α, είχε κάνει και στη Ρουμανία, ήξερε και ρουμανικά. Και κάποια στιγμή, δούλευε, είχε αγοράσει ένα... αφού έπιασε κάποια λεφτουδάκια, αγόρασε κι ένα αστικό λεωφορείο κι ο ίδιος έβαλε οδηγό επί πληρωμή ας πούμε και ο ίδιος έκανε τον εισπράκτορα. Έβγαλε κάποια λεφτά, αγοράζει αυτό το λεωφορείο, αλλά ήταν σαράβαλο και γέμιζε... είχε μια τσάντα, δεν μπορούσε να τη σηκώσει από τα χρήματα ας πούμε, τα κέρματα. Το βράδυ που πέραγε με την τα τσάντα γεμάτη, πείραζε και τον πατέρα μου. Ο πατέρας μου έκανε τον μανάβη, τούτα εκείνα, κάτι τέτοιες δουλειές ας πούμε, για να τα βγάλουν πέρα. Τους έλεγε αυτός, «πώς πάτε εσείς τα μαναβάκια»; Έκανε και το καλαμπούρι του ας πούμε, κατάλαβες; Λοιπόν, είπαμε ότι το λεωφορείο ήταν σαραβαλάκι. Είχαν ένα βαρέλι που 'ριχναν τα κέρματα μέσα, του 'χαν γεμίσει μέχρι

απάνω, καμιά φορά, κλατάρει το πρώτο λάστιχο, «Πιπίνα λεφτά για να πάρουμε λάστιχο», Πιπίνα ήταν η γυναίκα του, «Πιπίνα λεφτά για να φτιάξουμε τη μίζα», Πιπίνα ετούτο, Πιπίνα εκείνο, μέχρι κάποια στιγμή είχαν βάλει πολύ κόσμος μέσα και η μηχανή δεν άντεξε κι έσπασε ο στρόφαλος της μηχανής, που είναι η καρδιά της μηχανής ο στρόφαλος λοιπόν. Το πάει στο μάστορα, για κοίτα ρε μάστορα του λέει, να δεις, τι έπαθε αυτό το... τι να πάθει του είπε, ανοίγει από δω, ανοίγει από κει, καμιά φορά φτάνει και μες στην καρδιά της μηχανής, α του είπε, έχει στρόφαλο κομμένο και πόσο μας στοιχίζει τώρα να το φτιάξουμε γρήγορα, για να μην χάσουμε τα δρομολόγια. Αυτό στοιχίζει, του 'βγαλε λογαριασμό, 1200 δραχμές, εκείνη την εποχή ήταν γερά λεφτά. Βγάζει το μαντήλι ο Α., σκουπίζει τον ιδρώτα, ξανασκουπίζει, να πάω μια στιγμή στο σπίτι να δω αν έχω τα λεφτά για να το φτιάξουμε. Πηγαίνει στο σπίτι κι ακόμη γυρίζει να πάει στο μάστορα να πει τελειώσέ το, για να βάλουμε μπροστά. Εν πάση περιπτώσει, ύστερα ξανάρχισε στη Ρουμανία αυτός, έκανε τον γαλατά, είχε μάθει την τέχνη των παγωτών και με τα παγωτά στην Αθήνα έκανε πολλή δουλειά, κονόμησε πολλά λεφτά. Ξαναρχίζει πάλι, πριν πάρει το λεωφορείο έκανε παγωτά και μετά από τη ζημιά που 'παθε, πάλι ξανάρχισε τα παγωτά. Καμιά φορά η μάνα μου είδε που 'βγαζαν λεφτά ας πούμε, ενώ η τσέπη της μάνας μου ήταν πανί με πανί, δεν είχαν. Του λέει του Α. η μάνα μου σε κάποια φάση, «Βασίλη δεν δείχνεις του Γιάννη την τέχνη, να κάνουμε κι εμείς παγωτό, να πιάσουμε κανά φραγκάκι;» «Αμ κυρά μου, η τέχνη δεν πωλείται» της λέει αυτός. Κι όπως είπα, ήταν πρόσφυγες και τους τσουβάλιασαν μέσα σε κάτι παλιά εργοστάσια που ήταν εγκαταλελειμμένα, τα χώρισαν με ζάκες. Η ζάκα είναι όπως είναι τα σακιά που λέμε, αλλά είναι σε ρόλους ας πούμε, όπως είναι το ύφασμα. Από πάνω μέχρι κάτω τη ζάκα και ασβέστωμα από τη μια πλευρά κι απ' την άλλη, για να μην βλέπει η μια οικογένεια την άλλη. Αυτό ήταν το χώρισμα...

Τι κάνει αυτή τώρα; Η μάνα μου. Πήρε μια πρόκα κι έκανε μια τρυπούλα στη ζάκα αυτή. πήρε ένα χαρτί κι ένα τετράδιο, ένα τετράδιο και το στυλό ας πούμε κι έγραφε. Άκουγε τι έλεγαν από κει. Κοίταγε και με το μάτι ας πούμε ... γυναίκα, φέρε το γάλα να το βράσουμε, γυναίκα φέρε το νεσεστέ, γυναίκα φέρε τη βανίλια ας πούμε, γυναίκα φέρε τούτο, φέρε εκείνο... Τα 'γραψε όλα. Καμιά φορά, πήγαν σ' ένα μάστορα, τους ετοιμάζει ένα καροτσάκι, κάτι ωραία καροτσάκια είχαμε δει, είχαν κάνει κι εδώ στα Γιάννενα κι ο ένας κι ο άλλος. Τέντα με μπλε σιρίτι, το εθνικό χρώμα ας πούμε, άσπρο με μπλε, μπλούζα άσπρη, καπέλο άσπρο, ποδιά άσπρη. Είχαν έρθει και στα Γιάννενα και έφτιαχναν παγωτά. Καμιά φορά, αφού τα ετοίμασαν όλα

οι δικοί μου ας πούμε, ετοίμασαν και το παγωτό, έφεραν και το καροτσάκι, πρωί πρωί βρέθηκε ένα καροτσάκι του Α., του Β. του Α. κι ένα του πατέρα μου, που το ‘χαν ετοιμάσει στον μαραγκό. Βγαίνει καμιά φορά όξω ο Α., ήταν κι οι δικοί μου όξω, τρίβει τα μάτια, τα ξανατρίβει, βλέπω καλά τους είπε; Πολύ καλά βλέπεις, του είπε η μάνα μου...

Ναι, πολύ καλά βλέπεις του είπε η μάνα μου κι έτσι, βρόντηξε και η τσέπη της μάνας μου ας πούμε, απ’ τα κέρματα. Από κει ο Β. ήθελε να κάνει και ταξιδάκια, από Αθήνα-Γιάννενα, Γιάννενα-Αθήνα, κατά εποχή ας πούμε. Το καλοκαίρι έρχονταν να κάνει τα παγωτά. Προς το χειμώνα έρχονταν για τα ... έπαιρναν φρούτα, είχαν τα καροτσάκια, έπαιρναν φρούτα ο ένας, φρούτα ο άλλος απ’ την απέναντι γωνία, εδώ στις καμάρες που είναι το φανάρι που πάμε για Μητρόπολη, πλατεία, Ανεξαρτησίας, σ’ αυτό το σταυροδρόμι εκεί, σε κάθε γωνία ήταν κι ένας και καμιά φορά έκαναν και συνεταιρισμό και φώναζε ο ένας «έχω πράγμα καλό και δεν παρακαλώ», φώναζε ο άλλος από κει, «πάψε κατεργάρη, έχει μάτια ο κόσμος και βλέπει». Πανηγύρι σωστό δηλαδή γίνονταν και η δε πολυκοσμία, τότε τα χωριά δεν είχαν ούτε ένα μπακαλάκι, δεν είχαν τίποτε. Κι έρχονταν το Σάββατο ας πούμε στα Γιάννενα γίνονταν μεγάλο παζάρι ας πούμε, κόσμος τώρα... η πολιτεία είναι σαν νεκρή πολιτεία εδώ πέρα την ημέρα, το βράδυ καλά, είναι οι φοιτηταί τώρα και διασκεδάζουν. Αλλά τότε ήταν τι να σου πω, καθημερινό πανηγύρι, με τον κόσμο όλο που συσσωρεύονταν αυτού στις αγορές ας πούμε, είχαν και λαϊκή και έκαναν καλή δουλειά. Αυτός έκανε τα παγωτά εδώ πέρα, μια φορά τους έπιασε ο αστυνόμος, το ‘χω γραμμένο κανονικά, τους πήγαν και στο «φρέσκο», τους βρίσκει ένας, την ώρα που τους πήγαινε στο «φρέσκο», τους βρίσκει ένας, την ώρα που τους πήγαιναν στο «φρέσκο» στο 2^ο Αστυνομικό Τμήμα, που βρίσκεται στην το ξέχασα τώρα, είμαι 88 χρονών να σημειώσεις. Τελospάντων, αυτού στη Λόρδου Βύρωνος. Με την πόρτα έξω, είχε ένα προαύλιο, μεγάλο μέσα και ήταν η αστυνομία, το Β’ Αστυνομικό Τμήμα. Τους πήγε εκεί πέρα και παρουσιάζεται ο χωροφύλακας, τους λέει, «τους έφερα κύριε Διοικητά, πουλούσαν παγωτά, χωρίς άδεια». Ο Α., που ήταν ετοιμόλογος άνθρωπος ας πούμε και ήταν γυρισμένος ας πούμε του λέει «εμείς ήμασταν στην Αθήνα, πουλούσαμε παγωτά και δεν μας ζήτησε κανένας άδεια, τώρα που ήρθαμε στην πατρίδα μας, στα Γιάννενα, τώρα θέλουμε άδεια;» τους λέει, τι πράγματα είναι αυτά; Ήταν αυστηρός ο διοικητής εκεί, τους έβριζε, μα έχουμε παιδιά τους λέει, πώς θα τα ζήσουμε τα παιδιά μας; Να πάτε να πνιγείτε τους είπε, στο 12 κάτω και του λέει αυτός, δεν έρχεσαι εσύ μπροστά να μας δείξεις τον δρόμο; Καμιά φορά, τους πέταξαν

έξω. Βγήκαν όξω αυτοί, εντωμεταξύ, όταν πήγαιναν για το φρέσκο ας πούμε, είχαν βρει έναν Εβραίο στο δρόμο και του είπαν, να ειδοποιήσεις τις οικογένειές μας, να 'ρθουν με τα παιδιά στο τμήμα και γίνονταν εκεί χαμός όταν πήγαμε. γυναικός και τα πούλησε στο άψε σβήσε. Πήγε να βρει το γέρο για να του πει τι ήταν, φακίρης ήταν ή βοηθός φακίρη, αλλά δεν τον βρήκε τον γέρο. Η μάνα μου ζήμωνε πλιθάρια. Από το πρωί μέχρι το βράδυ να βγάζει νερό απ' το πηγάδι με τον κουβά, να σκάβει, να βγάζει χώμα, να τα ζυμώνει, να κόβει άχυρο ας πούμε, βόθησαν και τα παιδιά, ότι μπορούσαμε ας πούμε, κάναμε κι εμείς ας πούμε. Το άχυρο, για οπλισμό το 'βαζαν το άχυρο μέσα στη λάσπη. Να κόβει πλιθάρια, να τα γυρνάν απ' την άλλη μεριά την επομένη μέρα, κι αυτά, ήταν δουλειά, πνίγονταν στη δουλειά, δεν ευκαιρούσαν να κάτσουν να διηγηθούν στα παιδιά τους ας πούμε το τί και πώς ας πούμε και ψάχνω να τα βρω κι εγώ ας πούμε. Εν πάση περιπτώσει, αυτή ήταν η ζωή των προσφύγων τότε. Ήταν πολύ άσχημη η κατάσταση... να φανταστείς τώρα εγώ περπάτησα ξυπόλητος, μέχρι 10-12 χρονών, ξυποληταρία όλα τα παιδιά εδώ. Δεν ήμασταν εμείς μονάχα η οικογένεια, αλλά ήταν κι άλλη φτώχεια εδώ. Φτωχός κόσμος μέσα, αλλά ήταν πολλοί που ήταν απ' την Αλβανία. Πότε είχαν έρθει αυτοί όμως δεν ξέρω ... καμιά φορά ξεκίνησαν να τους δείξουν τα πάτρια εδάφη. Λεωφορεία δεν υπήρχαν τότε, είχανε σούστες με τα αλογάκια και τα χάνια, δεν ξέρω κάθε πόσα μέτρα, μεταξύ Άρτας και Ιωαννίνων ας πούμε, πρέπει να 'ταν κι ένα Χάνι κάπου στη Φιλιπιάδα. Έτσι ήταν το... μέχρι να φτάσουμε στην Αθήνα, κάποια απόσταση, άλλο Χάνι εκεί. Για να 'ρθουν στα Γιάννενα, έκαναν 2 μέρες. Κάποτε πήραν τις γυναίκες να 'ρθουν να παρουσιάσουν την πατρίδα. Αφού ήρθαν στα Γιάννενα, ήθελαν να παν και στο Προσβόλι απάν. Το Προσβόλι τότε, ο Άραχθος είχε 40 παρακλάδια ας πούμε για να τα περάσεις έπρεπε το καλοκαίρι να μπει μέχρι το γόνατο τουλάχιστον και τον Χειμώνα, μέχρι εδώ.00:18:40 Κάποτε είχε κάποιος Ντεβελέγκας, από κει κατάγονταν κι αυτός, είχε κάνει ένα γεφυράκι κι έδωσε το όνομά του. Η γέφυρα του Ντεβελέγκα, από κει, απ' αυτό το γεφυράκι μας πέρασε η μάνα μας όταν φτάσαμε στους πρόποδες του βουνού ας πούμε για να βγούμε στο χωριό απάν. Το δε βουνό αυτό έχει όλο πουρνάρια, δεν έχει τίποτε άλλο, πουρνάρια. Μας είχαν πάει εκεί απάνω, μας είχε πάει η μάνα μου, το '41, είχε πει στον πατέρα μου, να πάρω τα παιδιά να πάω για ένα μήνα απάνω στον παππού, μην μας πεθάνουν απ' την πείνα ας πούμε. Γιατί εδώ κάναμε δυσκολία, που να μάθουμε γράμματα, πότε πηγαίναμαν στο σχολείο, πότε δεν πηγαίναμαν, πότε πηγαίναμαν ομαδικά να μαζεύουμε μ' ένα μαχαίρι στα χέρια, να μαζεύουμε λάχανα, για να κάνουμε την μπλατσαριά, με λίγο καλαμποκίσιο αλεύρι, να

μην έχει λάδι να στρώσει από κάτω στο ντεψί για να μην κολλήσει. Έχω γραμμένη αυτού μια ιστορία, με την μπομποτά ας πούμε, που έκοβε τα φύλλα η μάνα μου, κληματαριά, τα 'βαζε κάτω στο ντεψί κι από τα πλευρά, για να μη κολλάει, άμα κόλλαγε δεν έβγαινε με τίποτε. Ε κι όπως πέρναγα εγώ αυτού από τα εβραϊκά, που ήταν οι Εβραίοι, αυτές έβγαιναν πρωί πρωί να σκουπίσουν ένα αυλάκι εκεί, που έριχνε νερά η καθεμία απ' το πρωί μέσα να πλύνει το σπίτι κι έβγαιναν όξω και γίνονταν χαμός ας πούμε απ' τους τσακωμούς με τις σκούπες στα χέρια. Κοψόχρονο η μια, κοψόχρονο η άλλη. Εντωμεταξύ με έβλεπαν κι εμένα με το ταψί στο κεφάλι κι η μάνα μ' άφηνε να φαίνεται και το φύλλο τόσο πάνω απ' το ντεψί κι έλεγαν οι Εβραίοι, τι είναι αυτό π' όχει το κοψόχρονο. Ε άκουσα εγώ που 'λεγαν αυτά ας πούμε, δεν ήθελα εγώ την άλλη μέρα να πάω το ψωμί στο φούρνο, στον Τσαμπαλίκια που ήταν στο Κουρμανιό αυτού, που είχαν κρεμάσει τον Άγιο Γεώργιο, όξω απ' το φούρνο αυτουνού... Εν πάση περιπτώσει αφού ήρθαν στα Γιάννενα τότε, αγόρασαν αυτό το οικοπεδάκι. Είχε πάρει η μάνα μου 20.000 του Γεωργίου Σταύρου ήταν τότε, ήταν γερά τα λεφτά, αλλά ο Ελευθέριος Βενιζέλος, δεν τις έδωσε κανονικά τις αποζημιώσεις, μ' έναν άλλο λόγο τους είπε πρόσφυγες μην περιμένετε αποζημιώσεις, το κράτος είναι κατεστραμμένο και ήταν κατεστραμμένο, όχι κατεστραμμένο, κατεδαφισμένο τελείως κι αυτοί που γλίτωσαν, γλίτωσαν χάρη του Πλαστήρα. Ο Πλαστήρας, ο οπισθοχώρησε κανονικότητα, αμύνονταν, οπισθοχωρούσαν οι άλλοι, όπλιζαν αυτοί που ήταν προς τα όπισθεν ας πούμε, προχώραγαν αυτοί που ήταν μπροστά ας πούμε, κανονική οπισθοχώρηση και βγήκε αυτού στα νησιά, στη Χίο κι ατά και τους είπε, με το πιστόλι το χέρι, γρήγορα, να πάτε να μάσετε τα στρατό ας πούμε κι έστειλε μαούνες που ήταν τότε, μαούνες, είχαν τα ψαροκάικα αυτά και πήγαν και αυτοί που γλίτωσαν, γύρισαν με μισή αρβύλα ας πούμε. Κακήν κακώς... είχε κάτι φειβολάν που 'βγαζαν τότε, που 'χε την προκουμαία εκεί, με αίμα, πέρα, πέρα. Τα βλέπαμε και σε κάποια ντοκιμαντέρ που δείχνουν τώρα. Αυτό το οικοπέδο που αγόρασαν εδώ τώρα, εδώ που είναι το σπίτι, ήταν ένα παλιό, βρίσκεται μέσα μια φωτογραφία αυτού πέρα με κυπέγγια, ένα παλιό μαγαζί ήταν... τούρκος το είχε, απ' τους τούρκους τ' αγόρασαν, οι εβραίοι τ' αγόρασαν όλα αυτά και τα μεταπουλούσαν μετά. Από εβραίο το πήραν οι δικοί μας. Εδώ αυτός έφτιαχνε μαρμάρινα μνημεία. Έκαναν ωραία αυτά τα πώς τα λένε αυτά, στο μάρμαρο επάνω να εξέχει το γράμμα επάνω, πώς το λέμε...

Ανάγλυφα έτσι και βρήκαν κάποια κομμάτια από αυτά και κατάλαβαν ότι εδώ ήταν μαγαζί από αυτό το πράγμα ας πούμε, έφτιαχνε αυτά. Ήταν κι ένα άλλο, πολύ παλιό

εκεί, το οποίο το κατεδάφισαν, ήταν επικίνδυνο να σκοτώσει κόσμο. Το κατεδάφισαν αυτό. Απ' το πίσω μέρος ήταν μια άλλη οικογένεια προσφύγων πάλι, αγόρασαν το πίσω και κάποια στιγμή, η μία, ήταν δυο αδερφές αυτές, η μία, εδούλευε ή στην Πολεοδομία τώρα ή στα Δικαστήρια, δεν είμαι σίγουρος, , αλλά και είχε φίλο ας πούμε κάποιον από κει μέσα. Και η κυρία τι έκανε; Έσκαβε χαμηλά για να ανοίξει πόρτες, σε δύο σημεία έσκαβε, να ανοίξει πόρτες, να βγει στην Ανδρονίκου, δεν της έκανε να βγαίνουν από πίσω, ήθελε να βγει εδώ. Κάνουν δικαστήριο οι δικοί μου ας πούμε, κέρδισαν το δικαστήριο και έβγαλαν μια απόφαση, ο Ι. Μ. να χτίσει έναν τοίχο από κάτω, εκεί που θέλει να ανοίξει πόρτες και παράθυρα αυτή, έναν τοίχο από κάτω μέχρι απάνω στα κεραμίδια ας πούμε. Βγάζουν μια άδεια τούτοι εδώ, ξεκινάν να χτίσουν το αυτό, προχωράν οι μαστόροι ας πούμε μέχρι ένα σημείο, έρχεται η αστυνομία και τους σταματάει. Τους παρουσιάζουν την άδεια τούτοι εδώ, τίποτα. Καμιά φορά, παίρνει την άδεια αυτή η μάνα μου και πηγαίνει ας πούμε στην Πολεοδομία μάλλον επήγε και λέει, έχουμε άδεια κι έρχονται και μας σταματάν. Εντωμεταξύ τα μαστόρια πληρώνονταν, έπαιρναν τα μεροκάματά τους. Τότε δεν υπήρχα μηχανικοί και τέτοια, ήτανε εμπειροτέχνες. Ούτε σχέδια, ούτε τίποτα. Ό, τι ήξερε ο εμπειροτέχνης έφτιαχνε. Καμιά φορά, πήγε για δεύτερη φορά τώρα, δεν ξέρω. Χτυπάει πάλι την πόρτα, βγαίνει ένας δικηγόρος μετά πρέπει να 'ταν αυτός, βγήκε από μέσα και της έκανε νόημα, να πας απάνω. Σ' αυτόν που πήγαινε ήταν ο φίλος της κυρίας αυτής και της είπε αυτός, να πας απάνω. Πηγαίνει απάνω, δείχνει την άδεια κι αυτά, πατάει το κουμπί αυτός και τον καλεί να πάει απάνω. Πήγε απάνω και κάθονταν προσοχή κι έτσι έφτιαξαν, χαμηλά ήταν, ένα ημιυπόγειο να το πω, ένα δωμάτιο κάτω, ένα απάνω, το ίδιο κι από κει, 4 δωμάτια ας πούμε. Τελικά το 'φτιαξαν αυτό το σπιτάκι ας πούμε, αλλά, για να πάρουν ανάσα, γιατί ήταν, καθόμασταν εδώ, σ' αυτό το ... ήταν ένα, πέρα πέρα, τούτο εδώ. Καθόμασταν εδώ η οικογένεια ας πούμε, το νοίκιαζαν να πάρουν κανά φραγκάκι ας πούμε κι αυτά τα σπιτάκια ήταν περιποιημένα ας πούμε, για την εποχή εκείνη, ήταν μια χαρά. Τα νοίκιαζαν οι αξιωματικοί που ήταν απάνω στο νοσοκομείο εδώ, νοσοκόμες, επειδή ήταν κοντά το νοσοκομείο με το σπίτι, ό, τι μπορούσαν κι έκλεβαν ας πούμε, να τα μετακομίζουν εύκολα και γρήγορα.

Να σου πω ένα παράδειγμα. Ο αξιωματικός ας πούμε, είχε ένα στρατιωτικό πιάτο, δεν ξέρω αν το 'χε δικαιωματικά αυτό, αν το δικαιούνταν ή ήταν κλεμμένο, αυτό δεν το ξέρω αλλά οι πάντες έκλεβαν. Καμιά φορά το '41 που γίνονταν, ήταν τα συσσίτια του νοσοκομείου αυτού απάν, πηγαίναμαν τα παιδιά μ' ένα πιάτο στο χέρι, να μας

βάλουν λίγο φαί. Εγώ είχα αυτό το πιάτο που ήταν απ' την οικογένεια του Κυριακίδη που ήταν αξιωματικός παλιότερα ας πούμε, το 'χε δώσει εδώ στη μάνα μου ας πούμε, με φαί έτσι, το πιάτο βρέθηκε εν πάση περιπτώσει στην οικογένεια, από κάτω είχε Ε.Σ., Ελληνικός Στρατός. Το βλέπει ο μάγειρας, το κράτησε κάτω, έρχομαι κάτω εγώ τρεχαλάτος, παίρνω ένα άλλο κατσαρολάκι, τόσο, το 'χουμε αυτού στο ... και πήγα πάλι απάνω και πήρα λίγο ...

Εν πάση περιπτώσει, με χίλιους δυο κόπους, έκαναν αυτά που έκαναν. Ύστερα είχα δυο αδερφές ας πούμε, τη Χ. και τη Σ. και σκέφτηκαν να κάνουν ένα άλλο σπιτάκι. Τώρα αυτό είναι, έχουν γκρεμιστεί, έχει φτιάξει ο...

Ο ανιψιός ας πούμε, παιδί του αδερφού μου του Δημήτρη. Ο Δημήτρης έχει σπουδάσει εν τω μεταξύ, είναι τελειόφοιτος Ανωτάτης Εμπορικής Σχολής και μόλις το τελείωσαν, ήταν η Κατοχή ας πούμε, ήρθε η Κατοχή. Το 'χαν νοικιάσει κι αυτό ας πούμε, όχι τα επίταξαν οι Γερμανοί και σε τούτο το άλλο, το πρώτο που 'χαν φτιάξει, κάτω στα ημιυπόγεια, καθίσαμεν εμείς, πάνω τα πήραν οι Γερμανοί και το καινούριο που 'χαν κάνει από 'κει, που προορίζονταν για τις κοπέλες ας πούμε. Μας βρήκε και η Κατοχή, δηλαδή άλλη καρπαζιά η Κατοχή. Περιπέτειες μεγάλες, τι να σου πω. Εντωμεταξύ, εδώ πριν ξεκινήσει ο πόλεμος, υπήρχαν κατάσκοποι πολλοί ας πούμε και Γερμανοί και Ιταλοί ας πούμε. Έλεγαν για κάποιο Βοϊδίτση ας πούμε, ο οποίος ήταν αεροπόρος και μόλις κηρύχτηκε ο πόλεμος, έφυγε στην Ιταλία αυτός. Στήνουν καμιά φορά οι δικοί μας εδώ πέρα ένα αντιαεροπορικό, που έχει του Καρυοφίλη το μαγαζί με τα χρυσοχοΐας. Στη γωνία έστησαν ένα αντιαεροπορικό κι έκοψαν κι ένα κλαδί από δέντρο και το 'βαλαν απάνω για απόκρυψη. Την άλλη μέρα, έφτασε αεροπλάνο απάνω, δυο ώρες έφερνε γύρες και φωτογράφιζε. Την μεθεπομένη το βράδυ έρχονται και το βομβάρδισαν. Η βόμβα δεν έπεσε βέβαια απάνω στο αντιαεροπορικό, έπεσε 100 μέτρα παραπέρα, αλλά και το αντιαεροπορικό πάει εν αχρηστία και ο σκοπός που ήταν εκεί σκοτώθηκε κι ένα άλογο που ήταν, Μοκ το έλεγαν, που το τάζε η προϊσταμένη, η Μαρίκα που ήταν απάνω προϊσταμένη στο φαρμακείο μέσα, στο νοσοκομείο και το τάζε λουκούμια, το άλογο αυτό... και με τους βομβαρδισμούς εντωμεταξύ κρυβόμασταν μες στα καταφύγια αυτά. Στην αρχή, δεν τους είχε καθοδηγήσει κάποιος τι να κάνουν, πώς να κρυφτούν ας πούμε, μέχρι που έριχναν τα αεροπλάνα κι εμείς μας ανέβαζαν απάνω. Είχαν φυτέψει εντωμεταξύ οι δικοί μου απάνω, είχαμεν δέντρα, κυδωνιές, συκιές και μας ανέβαζαν απάνω στα δέντρα να προφυλαχτούμε. Μέχρι κάποια μέρα άκουσαν ότι σκοτώθηκε ένα παιδί που ήταν απάν στο δέντρο και κρυβόμασταν απάν στα καταφύγια. Αλλά πριν μας

κόψει το κεφάλι να πάμε στα καταφύγια που ήταν έτοιμα ας πούμε, η μάνα μου πήρε ένα λοστάρι κι άνοιξε καταφύγιο απ' το πίσω μέρος που είναι το μαγαζί του Καρυοφίλη, στον τοίχο απ' το Κάστρο, φαίνεται... είναι ... τα 'χουν κλείσει, φαίνεται το κλείσιμο ας πούμε, η αλλαγή της πέτρας. Όχι αυτό, άνοιξαν κι άλλοι δηλαδή. Των Χαρίτων άνοιξαν ένα πάλι εκεί στον Καρυοφίλη δίπλα που είναι μια πύλη στο Κάστρο, μια μικρή πύλη είναι, στη γωνία εκεί. Εκεί δίπλα άνοιξαν αυτοί κι όταν γίνονταν, καμιά φορά τα αεροπλάνα βρίσκονταν απάνω απ' την πόλη και μετά βάραι η σειρήνα, διότι δεν είχαν τα μέσα, να επικοινωνήσει ότι ... ή κόβονταν η γραμμή, δεν ξέρω τι γινόταν κι τα αεροπλάνα βρίσκονταν από πάνω απ' τα κεφάλια μας και μετά βάραι η σειρήνα. Η δε σειρήνα πρέπει να 'ναι φωτογραφία στον υπόσταθμο που βρίσκονταν στο Κουρμανιό απάνω, της Ηλεκτρικής εταιρείας, υπόσταθμος. Ένα τετράγωνο κτίσμα, είναι πέτρινο κι απάνω εκεί ήταν η σειρήνα. Μόλις χτύπαγε η σειρήνα, η οικογένεια του Π. αυτού ξεκίναγε. Ο Παυλάκης μπροστά, η Παύλαινα κι η οικογένεια η υπόλοιπη, όσοι ήταν εδώ. Κράταγαν ο ένας το καφόμπρικο, ο άλλος το νερό, ο άλλος τον καφέ, τη ζάχαρη. Έφτιαχναν καφέ μες στο καταφύγιο μέχρι να λήξει ο συναγερμός. Κι εμείς ας πούμε όταν πήγαμαν τελικά μέσα στο Κάστρο, μπαίναμαν απ' αυτή την πύλη εδώ πίσω, σ' ένα κρεβάτι, έρχονταν η στιγμή, κοιμόμασταν 7 άνθρωποι. Όλη η οικογένεια απάν σ' ένα κρεβάτι, 7 άτομα. Σε μια στιγμή γίνονταν μια αερομαχία. Είχαν έρθει 3 ιταλικά και ήταν ή ένα ή δύο τα δικά μας τα διπλά, αυτά που είναι με τα διπλά φτερά, μάλλον ένα πρέπει να 'ταν το δικό μας και έριξε, ο δικός μας έριξε το ένα. Καμιά φορά ο άλλος ο ιταλός τον χτύπησε ας πούμε και πήρε φωτιά κι ανέβηκε κι αυτός απάνω, ψηλά κι έπεσε απάνω στον άλλον σ' αυτόν που τον πυροβόλησε ας πούμε και τον έριξε. Πρέπει να 'ταν 2 ή 3 τα αεροπλάνα, 3 πρέπει να 'ταν, αλλά τα δύο τα 'ριξε τελικά ο δικός μας, χτυπημένος έριξε και το δεύτερο. Πήγε κι έπεσε απάνω. Εκεί που ήμαν μες στο καταφύγιο εγώ μια φορά ας πούμε, μου 'ρθε ένα απ' τα θραύσματα αυτά που γίνονταν οι πυροβολισμοί απάνω, ένα κομμάτι αλουμίνιο ας πούμε, ήρθε κι έπεσε δίπλα μου. Αυτό εγώ δεν το θυμόμουν αλλά μου το θύμησε μια άλλη κοπέλα...

Όνοματεπώνυμο Αφηγητή: Κ. Ζ., ετών: 40

Ημερομηνία διεξαγωγής συνέντευξης: 28/05/2021

Τόπος διεξαγωγής συνέντευξης: Ιωάννινα, Πλατεία Μαβίλη, Μώλος

Όνομάζομαι Κ. Ζ.. Γεννήθηκα, μεγάλωσα και ακόμη ζω στα Γιάννενα. Στον αγαπημένο μου τόπο, τόσο καταγωγής, όσο και όλης μου της ζωής. Θα ξεκινήσουμε από τον τόπο που γεννήθηκα, που αποτέλεσε αφορμή, για να διαμορφωθεί εντέλει όλη η πορεία της ζωής μου. Γεννήθηκα και μεγάλωσα μέσα στο Κάστρο των Ιωαννίνων και με κάποιες περιέργες συγκυρίες, αυτό επηρέασε την υπόλοιπη πορεία μου

Βλέπω το Κάστρο σαν ένα ανοιχτό βιβλίο. Ίσως επειδή γεννήθηκα σε κάστρο και είχα συνηθίσει σ' αυτές τις εικόνες, ίσως επειδή ήταν τόσο επιβλητικά; Ίσως επειδή υπάρχουν ακόμη, τα βλέπουμε, είναι κομμάτι της ζωής και της καθημερινότητάς μας; Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά που με τράβηξε, είναι ότι τα έβλεπα σαν ζωντανό βιβλίο ιστορίας. Μπορείς να δεις στα θεμέλια την κλασική αρχαιότητα, στη συνέχεια το Βυζάντιο, πιο πάνω στις επισκευές της περιόδου των Οθωμανών και στην κορυφή επισκευές ακόμη και του ελληνικού στρατού ή βόμβες από τους βομβαρδισμούς των Ιταλών του '40. Ήταν ακριβώς σαν μια εικόνα, σαν ένα βιβλίο ιστορίας, που μπορούσε οποιοσδήποτε να το δει και εύκολα να το ερμηνεύσει.

Ο κόσμος γνώριζε κάποιες περιόδους, είναι η αλήθεια. Αυτοί που ζήσανε μέσα στο Κάστρο των Ιωαννίνων. Γνώριζαν και ξεχώριζαν κάποια πράγματα. Ας πούμε άκουγα πολύ συχνά την έκφραση η ντάπια του Αλή πασά. «Έλα να σου δείξουμε τη ντάπια του Αλή πασά», που δεν ήξερα τι είναι και απ' ότι κατάλαβα στη συνέχεια, ήθελαν να μου πουν για τις επάλξεις.

Σε κάποιους κατοίκους, τα λείψανα της ιστορίας είναι δίπλα από τα σπίτια τους, ή ακόμα βαθύτερα να το πω, είναι μέσα στις αυλές τους. Κάποιοι είχαν παρατηρήσει τις διαφορές, οι περισσότεροι τις είχαν παρατηρήσει, ωστόσο δεν ήξεραν να τις αποκρυπτογραφήσουν και ένιωσαν μεγάλη χαρά που στην αυλή τους έχουνε και ένα έτσι... αρχαιολογικό και ιστορικό εύρημα ή κρατάνε ένα κομμάτι από το παρελθόν της πόλης. Και σε κάποιες περιπτώσεις, επειδή δεν υπήρχαν κανόνες δόμησης πριν από 50-60 χρόνια και οι άνθρωποι ακουμπούσαν τα σπίτια τους στον περίβολο του Κάστρου, το τείχος ενσωματώνεται σε ιδιωτικές αυλές. Ή ακόμη καλύτερα έχουμε κι

ένα καστρόσπιτο, που η εξωτερική πλευρά του τείχους, είναι ο εξωτερικός τοίχος ενός σπιτιού και μάλιστα ανοίγεται κι ένα παράθυρο που βλέπει στη λίμνη.

Η βόλτα στο Κάστρο και πολύ περισσότερο η ζωή σε αυτό, είναι σαν ένα ταξίδι στο παρελθόν της πόλης και στο παρόν των ανθρώπων. Τι θέλω να πω με αυτό... το Κάστρο των Ιωαννίνων, δεν είναι ένα απλό μνημείο, είναι ένα ζωντανό κύτταρο της πόλης. Είναι μια συνοικία της πόλης. Μπορεί να ήταν αποκλειστικά η βυζαντινή πόλη, να ήταν μια συνοικία της οθωμανικής πόλης και σήμερα είναι μια συνοικία της σύγχρονης πόλης. Ένα από τα ελάχιστα κατοικημένα κάστρα. Περνώντας λοιπόν κάποιος την κεντρική πύλη, κάποιος επισκέπτης ή κάποιος κάτοικος, βιώνει μια αντίφαση, όπως τη βίωσα κι εγώ. Είναι σα να μπαίνεις στο παρελθόν, με τους σύγχρονους ανθρώπους, με τα σύγχρονα σπίτια, με τον σύγχρονο τρόπο ζωής και εκεί πέρα ξεδιπλώνονται όλες οι αυτές οι εικόνες στα μάτια σου και προσπαθείς να δεις που είναι το παρελθόν και που το παρόν.. Ωστόσο η ανάμνηση και μόνο έχει μείνει τόσο ζωντανή στους ανθρώπους, τους πιστεύουν ακόμη και είναι σα να υπάρχουν και σα να τους βλέπουν μπροστά τους. Πιθανώς από προφορικές μαρτυρίες, που έφτασαν μέχρι τα αυτιά τους. Δεν φαντάζομαι ότι ο κάθε απλός κάτοικος του Κάστρου, κάθισε και διάβασε τη βιβλιογραφία και ήξερε κάτι. Το περίεργο είναι αυτό όμως. Ότι αναφέρονται σα να υπάρχουν, σα να τους βλέπουν μπροστά τους και τους πιστεύουν, παρόλο που δεν έχουνε τίποτα χειροπιαστό. Ίσως είναι άνθρωποι πιστοί, που έχουν ενστερνιστεί το ρητό της θρησκείας, το να πιστεύουμε, χωρίς να βλέπουμε κάτι. Για τα ήθη και τα έθιμα... να πω και το εξής χαρακτηριστικό, ότι υπάρχει ακόμα και καστρινό λεξιλόγιο. Δηλαδή η συνοικία του κάστρου, ήταν κάτι το ιδιαίτερο για την πόλη. Κάπως είχε τα δικά της ήθη και έθιμα, το δικό της τρόπο ζωής κι όλο αυτό αποκρυσταλλώθηκε και στο καστρινό λεξιλόγιο. Νομίζω ότι είναι περισσότερο επηρεασμένο, από την εποχή της Οθωμανοκρατίας και τώρα μου δίνεις αφορμή με αυτό, ότι ένα άλλο πολύ ωραίο χαρακτηριστικό, είναι ότι λέμε πάντα για την πόλη μας, για την πόλη των Ιωαννίνων, ότι συμβίωσαν αρμονικά τρεις θρησκείες, τρεις πολιτισμοί. Η χριστιανική, η εβραϊκή και η μουσουλμανική, αναφερόμενοι σε τυχαία σειρά πάντα. Αυτό το πράγμα, το βλέπεις στο Κάστρο. Δηλαδή είναι οι χριστιανικές συνοικίες, είναι τα οθωμανικά μνημεία και είναι και οι εβραϊκές συνοικίες, που αν και δεν κατοικούνται πλέον από Εβραίους, ωστόσο έχουνε κρατήσει τα σπίτια και το χρώμα, όπως ήτανε πριν φύγουνε οι άνθρωποι για το Ολοκαύτωμα. Σε κάποια οικία βλέπεις και το αστέρι του Δαβίδ, ή βλέπεις χρονολογίες χαραγμένες. Και αυτό είναι χαρακτηριστικό της πολυπολιτισμικότητας, της ανεξίθρησκίας, που ξεκίνησε στην

πόλη, ήδη βέβαια στην βυζαντινή περίοδο, ποτέ δεν υπήρξε θέμα με τους Εβραίους, ανάμεσα σε Εβραίους και Έλληνες, αλλά και αργότερα, κατά την εποχή των Οθωμανών και την περίοδο του Αλή πασά, οι τρεις πολιτισμοί, οι τρεις θρησκείες, βίωσαν πολύ αρμονικά, συνεργάστηκαν, σεβόμενοι ο καθένας, τα ήθη και τα έθιμα και τις ιδιαιτερότητες του άλλου και κατά την περίοδο που έγινε η συγκέντρωση των Εβραίων, οι χριστιανοί κράτησαν τα ιερά τους αντικείμενα και όσοι επέστρεψαν από τη θηριωδία του ναζισμού, τα βρήκαν πίσω και τους τα παρέδωσαν οι χριστιανοί με μεγάλη χαρά. Κι ακόμη και τώρα, οι κάτοικοι του Κάστρου, αναφέρουνε ποιο σπίτι ανήκε σε ποιον, από τους Εβραίους που θυμούνται και τι απέγιναν αυτοί οι άνθρωποι. Μπαίνοντας στο Κάστρο, είναι σα να βλέπεις ένα μνημείο, με τους σύγχρονους ανθρώπους, με τον σύγχρονο τρόπο τους, που θα βγουν να ψωνίσουνε, με τα κινητά τους, με το οτιδήποτε, αλλά, που διατηρούνε τις μνήμες και υπάρχει μια ιδιαιτερότητα. Δεν ξέρω πώς να την εκφράσω, νομίζω ότι υπάρχει κάτι μαγικό στον αέρα, που συνταιριάζει τα δύο αυτά στοιχεία. Παλιότεροι θυμούνται, πώς πήγαιναν στα καταφύγια, γιατί ένα μέρος του Κάστρου, το είχανε επενδύσει με τσιμέντο και χρησίμευε για καταφύγια, πώς μάζεψαν τους Εβραίους, στην περιοχή του Μώλου, αν δεν κάνω λάθος, ήτανε μήνας Μάρτιος, 25 Μαρτίου... θυμούνται, κάποιους προσπάθησαν να του ειδοποιήσουν, κάποιους να τους κρύψουν, κάποιων άλλων, να κρύψουνε αντικείμενα, για να τα ξαναβρούνε. Πώς τους αποχαιρετούσαν με δάκρυα στα μάτια... πώς έπαιζαν ως παιδιά, μπροστά στα αρχαία. Γνωρίζοντας ότι, έλεγαν ας πούμε ότι εδώ ήταν η θέση του βασιλιά κι εμείς παίζαμε ή κάναμε την τζαμάλα της Αποκριάς... πώς ανέβαιναν στους μιναρέδες ή στα τείχη και θυμόντουσαν ότι εκεί ανέβαιναν και οι στρατιώτες, για να προστατεύσουν την πόλη. Ουσιαστικά όλα είναι μπλεγμένα σαν ένα κουβάρι, δεν μπορείς να ξεχωρίσεις το παρόν, το παρελθόν και μάλλον και το μέλλον, γιατί έτσι θα συνεχίσει...

Αποφάσισα να μιλήσω γι' αυτό το θέμα, όχι για επιστημονικούς σκοπούς και να διηγηθώ αυτή την ιστορία, γιατί νομίζω ότι... τώρα το κείμενο έχει κριθεί, κάποιοι το έχουν διαβάσει, εμένα μου έδωσε ένα μεταπτυχιακό. Δεν είναι σκοπός μου αυτός, να προβληθεί το κείμενο. Είναι να διηγηθώ την ιστορία μου και τις εμπειρίες που βγήκανε μέσα από μια έρευνα, που θα μπορούσανε να είναι εμπειρίες μέσα από οποιαδήποτε έρευνα ή κάποιο περιστατικό στη ζωή του ανθρώπου. Πώς με άλλαξαν εμένα ως άνθρωπο, αλλά και πώς κάποιες τυχαίες συγκυρίες, μπορεί να μεταβάλλουνε τη ζωή ενός ανθρώπου και να τη φέρουν κάπου διαφορετικά. Δηλαδή, τι θέλω να πω με αυτό. Ότι αν είχα αλλάξει το θέμα, ίσως η ζωή μου να ήτανε

διαφορετική, γιατί η μέχρι τώρα έρευνά μου κι ένα μεγάλο μέρος απ' ότι έχω γράψει, βασίστηκε στο Κάστρο των Ιωαννίνων. Αν είχα αλλάξει θέμα ή αν τα είχα παρατήσει, θα ήτανε πολύ διαφορετικά και ένα επεισόδιο, ένα γεγονός που έτσι μπορώ να προσθέσω, αν και είναι προς το τέλος. Με το που τελείωσα την παρουσίαση της διπλωματικής μου, ήταν η περίοδος που η Πάτρα διεκδικούσε τον τίτλο της πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης και μου ζήτησε μια συμφοιτήριά μου, ακριβώς ένα αρθράκι για το Κάστρο των Ιωαννίνων, που μόλις είχα τελειώσει την παρουσίασή του στο Πανεπιστήμιο, προκειμένου να μπει σ' ένα περιοδικό, που γινόταν ένα αφιέρωμα σε διάφορα μνημεία της χώρας. Κι από κει μπορώ να πω ότι έτσι μου δόθηκε η αφορμή να ξεκινήσω και να γράφω. Και σκέφτομαι λοιπόν ότι αν δεν είχα ασχοληθεί με το Κάστρο, πιθανότατα δεν θα μου είχαν ζητήσει να το γράψω και πιθανότατα να μην είχα ξεκινήσει και να γράφω ή να το είχα καθυστερήσει, να ήταν κάπως διαφορετικά. Οπότε ας επιστρέψουμε τώρα στην έρευνα. Ξεκινάω λοιπόν, όλο θετικά συναισθήματα και κάνω την αμιγώς αρχαιολογική έρευνα. Έλα όμως που το Κάστρο, είναι ένα ζωντανό μνημείο κι έτσι έπρεπε να μιλήσω με τους ανθρώπους, να μπω στις αυλές τους

Ναι, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι όλοι με ρωτούσαν το κλασικό ερώτημα, αν το Κάστρο είναι του Ιουστινιανού κι όταν τους έλεγα όχι, απογοητευόντουσαν πάρα πολύ και παρόλο που έφερα επιχειρήματα, η άποψή τους δεν άλλαζε και τελικά νομίζω ότι ή τους απογοήτευα ή τους θύμωνα στο τέλος. Έτσι ένα άλλο πολύ ωραίο ήτανε ότι όλοι ήταν πρόθυμοι να ανοίξουν τα σπίτια τους, ειδικά όσοι είχαν παλαιότερα σπίτια, να φωτογραφίσω κάτι και να το προσθέσω στην έρευνα μου. Παρόλο που ήταν άσχετο και δεν το χρειαζόμουνα, τους έδινε πολύ μεγάλη χαρά. Ειδικά οι μεγαλύτεροι σε ηλικία, το να μπει κάποιος ερευνητής, κάποιος που ψάχνει και να δει το σπίτι τους και να ακούσει ιστορίες από το παρελθόν τους. Επίσης θέλω να τονίσω ότι εκείνη την περίοδο, δεν είχε ξεκινήσει ακόμη η εκτεταμένη έτσι αρχαιολογική έρευνα που έγινε τα τελευταία χρόνια στο Κάστρο. Υπήρχανε τα χόρτα, ο περιδρόμος δεν ήταν προσβάσιμος, υπήρχαν δέντρα... τα τελευταία χρόνια, βέβαια αυτό δεν έχει καμία σχέση με τη διπλωματική μου, ήδη ετοιμαζόταν το πρόγραμμα για να ενταχθεί το έργο στο ΕΣΠΑ, έγιναν πάρα πολλές εργασίες, εκτεταμένες, έγιναν μελέτες, έρευνες και ανακαλύφθηκαν πολλά σημαντικά, νέα στοιχεία. Δηλαδή ανακαλύψαμε και το κλασικό παρελθόν της χερσονήσου, ότι υπήρχε ελληνιστικός οικισμός ή και παλαιότερος. Όλα αυτά τότε δεν υπήρχανε. Μπορώ να πω ότι κινήθηκα σ' ένα μεγαλύτερο σκοτάδι. Περισσότερο με

βάση τις γραπτές πηγές και το ότι υπήρχε ήδη εκτός, δεν μπορούσα να κάνω αρχαιολογικές έρευνες ή κάτι...

Μια άλλη αστεία έτσι παράμετρος της έρευνας, ήταν όταν έβγαινα με τη φωτογραφική μου και τα χαρτιά μου και το καπέλο μου φυσικά, γιατί είχε ήλιο, ήτανε καλοκαιρινή περίοδος, που πολλοί από τους κατοίκους του Κάστρου, δεν με αναγνώριζαν και με περνούσαν για τουρίστρια, με ρωτούσαν από πού είμαι, αν μπορούσαν να με εξυπηρετήσουν και όταν καταλάβαιναν ποια ήμουν, αρχίζαν άλλες ερωτήσεις του τύπου, «που πας;», «γιατί τα φοράς αυτά;» κτλ. όπως και η επαφή με διάφορους τουρίστες που κι εκείνοι με θεωρούσαν τουρίστρια, με ρωτούσαν πληροφορίες και ξεκινούσαμε την ανταλλαγή απόψεων. Αυτό ήτανε το κομμάτι έτσι που με χαλάρωνε και που με έκανε να γελάσω, να ξεφύγω λίγο από το όλο θέμα της έρευνας. Για να το κλείσω, θα ήθελα να πω για μια φορά ακόμη, να συνοψίσω μάλλον, γιατί επέλεξα να αναφερθώ στο συγκεκριμένο θέμα. Γιατί πιστεύω ότι κάποιες συγκυρίες με οδήγησαν στο να μελετήσω και το παρελθόν της πόλης, αλλά και να αλλάξω την πορεία της ζωής μου. Βέβαια δεν είναι κάτι, ούτε μεγάλες δυσκολίες αντιμετώπισα, για να αποτελέσουν παράδειγμα ή πρότυπο για κάποιους άλλους, ούτε κάτι το τρομερά διδακτικό ή επιστημονικό είχα να πω. το είπα μόνο και μόνο έχοντας ως μήνυμα ότι πάντα πρέπει να επιμένουμε και πολλές φορές να αφηνόμαστε σε αυτά που μας έρχονται και να προσπαθούμε να αξιοποιήσουμε με έναν τρόπο θετικό. Γιατί ίσως ένα τυχαίο γεγονός που το παραβλέπουμε στην καθημερινότητά μας, μπορεί να αποτελέσει καταλυτικό σημείο στην πορεία της ζωής μας.

Όνοματεπώνυμο Αφηγητή: Ε. Δ, ετών 72

Ημερομηνία διεξαγωγής συνέντευξης: 16/01/2021

Τόπος διεξαγωγής συνέντευξης: Ιωάννινα, οικία αφηγήτριας

Είμαι η Ε.Κ, είμαι 72 χρονών, γεννημένη, μεγαλωμένη στο Κάστρο. Τρία χρόνια έλειπα, που σπούδασα στη Χαροκόπειο, στην Αθήνα και είχα την τύχη να ξαναδιοριστώ στον τόπο μου και να παντρευτώ εδώ, οπότε δεν έχασα τις επαφές μου, με το περιβάλλον. Το Κάστρο που κατοικήθηκε, από τους αρχόντους γιαννιώτες, χριστιανούς κι από το 1660 και μετά, βρέθηκαν οι εβραίοι, αλλά και οι τούρκοι, μέσα στο Κάστρο. Ο λόγος ήταν ότι ο Διονύσιος Φιλόσοφος, Σκυλόσοφος, κατά τον τούρκο, ξεσήκωσε τους χριστιανούς εναντίον των Τούρκων, με αποτέλεσμα αυτόν, να τον γδάρουν ζωντανό, να τον φυλακίσουν, να τον γδάρουν ζωντανό και στη συνέχεια, να εισαγάγουν οι τούρκοι, τους εβραίους και τους τούρκους και γι' αυτό, κατά πλειονότητα τώρα, τα 2/3 των σπιτιών στο Κάστρο, είναι τούρκικα, είναι εβραϊκά, συγγνώμη, τα οποία βέβαια αγόρασαν μεταγενέστερα και γιαννιώτες χριστιανοί, τα οποία έχουνε τη μορφή, τη σημερινή Αλλά τα παλιά τα σπίτια και αυτά στα οποία μένουμε κι εγώ προσωπικά εδώ, ήταν εβραϊκό και το πατρικό μου εβραϊκό, το οποίο είναι στη Μάνθου Οικονόμου. Τα 'χτίσαν οι Εβραίοι, το 1660. Μετά μπορεί ξανά να τα ξανανανέωσαν, διότι δεν μπορούσαν από 400 χρόνια να είναι τα σπίτια αυτά...

Τα συντήρησαν και σε εμπόλεμη περίοδο, ... οι εβραίοι όμως, με τους χριστιανούς είχαν πάρα πολύ καλές σχέσεις. Ως γείτονες, ως πελάτες ας πούμε, σε διάφορους τεχνίτες. Παράδειγμα η μάνα μου ήταν μοδίστρα και είχε τα 2/3 των εβραίων, πελάτες, ως μοδίστρα. Είχανε... τα 2/3 ήταν εβραίοι και το 1/3 ήταν χριστιανοί και Τούρκοι και μάλιστα και με τους Τούρκους είχαν καλές σχέσεις, ως γειτόνοι. Άλλο τι κάνουν τα έθνη και τα συμφέροντα κι άλλο η καλή γειτονία. Έχει μεγάλη διαφορά. Θα σου πω ένα απλό παράδειγμα. Οι Εβραίοι, το Σάββατο το κρατούσανε πάρα πολύ. Οι μεν γυναίκες, δεν άναβαν ούτε το μαγκάλι, ούτε τη φουφού να μαγειρέψουν. Η φουφού δεν ξέρω αν ξέρεις τι είναι; Είναι λίγο πιο...

Ψηλό από το μαγκάλι κι εκεί μαγειρεύαν τα φαγητά τους. Το μαγκάλι το είχαν για εστία ζέστης, στα σπίτια. Τη φουφού την είχαν στην κουζίνα. Και το Σάββατο, οι εβραίισες, δεν άναβαν ούτε φωτιά για να μαγειρέψουν και φώναζαν τη γιαγιά

μου...«κυρά Αρετούλα, θα μας ανάψεις τη φουφού και το μαγκάλι». Οι δε άντρες, ούτε τα μαγαζιά άνοιγαν, ούτε κάπνιζαν. Αυτοί που κάπνιζαν είχαν, ένα σφηράκι μικρό και ξηρούς καρπούς στην τσέπη, λεφτόκαρα όπως τα 'λεγαν τότε και καρύδια και αμύγδαλα, για να περάσει η ώρα τους. Τόσο πολύ φύλαγαν την ημέρα του Σαββάτου και τις γιορτές. Πράγμα το οποίο, εμείς, την Κυριακή θα βρεθούμε να κάνουμε τις περισσότερες δουλειές, όχι τώρα και κάποια χρόνια. Όσοι αποτελούν εξαίρεση, θεωρούνται και γραφικοί. Η μάνα μου είχε πελάτισσες εβραίισσες. Ήταν πολλοί συνεργάσιμοι, δηλαδή με ποιο σκεπτικό; Το ότι ήταν άνθρωποι που τους άρεσαν τα πράγματα, δεν ήταν άνθρωποι που αντιδρούσαν αρνητικά προς τον τεχνίτη και καλοπληρωτές.

Μοδίστρα. Η μάνα μου ήταν από έναν πατέρα που τις λάτρευε, 3 κοπέλες είχε... Είχε στο Μπεζεστέν τσαρουχάδικο, με 20 καλφάδες, αλλά με την κατάσταση των χρημάτων του Γεωργίου Σταύρου και με τους εμπόρους, που τους εκμεταλλευόταν... διότι, έβαζαν τα δέρματα στο νερό, για να φουσκώσουν και να πάρουν πιο πολλά λεφτά και τα 'διναν με το ζύγι. Ο άνθρωπος δεν άντεξε κι έκλεισε αυτό τα τσαρουχάδικο που είχε εδώ στο Μπεζεστέν, που είναι οι καφετέριες και απομονώθηκε στη Γεωργίου Σταύρου, σε ένα μικρό τσαρουχάδικο, δίπλα στον παλιό τον Λύτη, παραδίπλα στον Βελογιάννη με τα λουκούμια.

Για τον παππού μου, και η γιαγιά μου, Αρετή βέβαια, την έλεγαν, η Αρετή του Συρμακέση. Διότι πρέπει να ξέρετε ότι στα Γιάννενα, οι χρυσοκεντητάδες, ήταν οι Τερζήδες και οι Συρμακέσηδες. Ονομάστηκαν Συρμακέσηδες αυτοί, επειδή κατεργαζόταν το σύρμα, το ασήμι και το χρυσό. 00:04:50 Τα κάδρα εκείνα, αν θα πας από κοντά, είναι κεντημένα απ' τη γιαγιά μου, με χρυσό, απέναντι, απέναντι...που είναι το μπαλόκι, από κει, αν θες να πας από κοντά... Το οποίο ήταν ένα τελάρο, χαμηλό, το οποίο καθόταν με σταυροπόδι οι γυναίκες κάτω και έβαζαν το ύφασμα. Όχι αυτό το τελάρο που έπαιρναν πρόσφατα και κεντούσαν στο χέρι και περνούσαν την κλωστή πάνω κάτω, ήταν άλλη δουλειά εκείνη και την έλεγαν, η Αρετή του Συρμακέση, επειδή δούλευε στους Συρμακέσηδες, ήταν υπάλληλος, βέβαια...

Η μάνα της μάνας μου, η μάνα μου ήταν μοδίστρα. Και με τις τουρκάλες είχανε πάρα πολύ καλές σχέσεις. Εν τω μεταξύ, ήρθανε και πολλοί, εγκαταστάθηκαν πολλοί μετσοβίτες στη συνέχεια, πολλοί βλάχοι και πολλοί ζαγορίσιοι εδώ στο Κάστρο και πολλοί πρόσφυγες. Εδώ μια οικογένεια ήταν η οικογένεια Φαρίδη και είχαν φέρει και την κουλτούρα τους μαζί οι πρόσφυγες τότε. Να σκεφτείς ότι... είχαν βέβαια λάμπες τότε όλοι, δεν είχε έρθει το ρεύμα ακόμη, όλοι εργαζόταν με λάμπες. Δηλαδή εγώ δεν

την βρήκα τη λάμπα, βρήκα το ρεύμα. Γεννήθηκα το 1948, απ' όταν καταλάβαινα τον εαυτό μου, δηλαδή, μέχρι το 1946 περίπου, είχανε τις λάμπες. Αλλά είχαν και οι πρόσφυγες, έφεραν την κουλτούρα τη δική τους και μια οικογένεια Φ., με την οποία συνδεόταν πάρα πολύ η μάνα μου... *Πρέπει να τον ξέρεις τον Α. τον Φ., τον αγιογράφο... ο πατέρας του...* Λοιπόν, ήρθαν αυτοί οι άνθρωποι, έτσι... ωραία οικογένεια και αυτοί είχαν τα γλέντια τα δικά τους. Άρχιζαν απ' τις 9 το βράδυ κι είχαν καλέσει και τη μάνα μου και την αδερφή της μάνας μου και λέει ο παππούς μου «τι γίνεται, που είναι τούτες οι κοπέλες τούτη την ώρα;». Και πήγε λέει «τι κάνετε εσείς εδώ πέρα λέει, τούρκικο ραμαζάνι έχετε, ναι και λέει ένας από αυτούς τους ..., είχε το μπακάλικο εδώ «μπαρμπα Χαρούσιαν, Θεοχάρη τον έλεγαν τον πατέρα μου και τον φώναζαν «μπάρμπα Χαρούσιαν, ο φεγγάριος δεν βγήκε ακόμη». Ναι είχαν ακόμη τη γλώσσα τους και αυτά, τελospάντων, πέρασαν όμως πάρα πολύ καλά. Ίσως να ήταν και η οικογένειά μου, αλλά γενικά εγώ έχω ακούσματα καλά και για τους Εβραίους και για τους Τούρκους.

Ο μπαμπάς μου ήταν από το Γερακάρι, είχε την ατυχία να χηρέψει 23 χρονών από δύο γυναίκες, με δύο κορίτσια στην αγκαλιά, το ένα πέθανε το '14, η αδερφή μου, κοντά στα 90 και η άλλη η κοπέλα του πατέρα μου, χάθηκε 20 ημερών, την πήρε η γιαγιά στο χωράφι, στη σαρμανίτσα, πήγε ένα προβατάκι, ένα κατσικάκι από πάνω, έκατσε και την πούμπωσε και πέθανε. Κι ο πατέρας μου μετά πήγε στην χωροφυλακή, όχι από συνείδηση, από ανάγκη. Πέρασε πολύ καλός ως χωροφύλακας, δεν θέλω να περιαντολογήσω, άφησε ωραία εποχή, απ' όλους τους τομείς δράσεως που πέρασε και σαν έμπορος κλπ και παντρεύτηκε με τη μάνα μου, γεννήθηκα εγώ, ήταν 45 ο πατέρας μου και 38 η μάνα μου, γι' αυτό σου λέω ότι είχε σχέσεις με τον προπάππου σου, γιατί θα ήταν 117 χρονών τώρα. Ο οποίος πήγε 37 χρονών και στην Αμερική, γιατί ήταν ένας αδερφός του πατέρα του και έπρεπε να πάει για να τον κληρονομήσει, αλλά δυστυχώς δεν βρήκε τίποτα και του άρεσε πολύ η ζωή στην Αμερική. Τα ορθάδικα λέει τότε, κάθονται τρώνε, παίρνουν ένα πρωινό κι ένα σάντουιτς και φεύγουν και δεν κουτσομπολεύουν, «ο κόσμος εργάζεται εκεί» μας έλεγε. Του άρεσε πολύ, αλλά είχε την αδερφή μου πίσω και δεν ήθελε να μείνει εκεί, του άρεσε πάρα πολύ και...

Η μαμά ως μοδίστρα ναι, πέρασε φτώχεια μετά τον πατέρα της και πήγε το '40 στην Αρδομήστα, στους σημερινούς Λογγάδες, δούλεψε, εκτιμήθηκε πάρα πολύ απ' τον κόσμο. Βέβαια όταν πήγε στην αρχή, τους έπαιρνε τα μέτρα και στίβα μάζευε τα ρούχα, τις παλιές πουκαμίσες, τα παλιά παντελόνια που έφτιαχναν... οι γυναίκες με

τα απλά τα ρούχα που φορούσαν τις ποδιές τους, οτιδήποτε και πρωτοεγκαταστάθηκε στο σπίτι του παπά Β. Ένας παπάς, ο οποίος είχε δυστυχώς, δύο αγόρια, η κόρη του ζει, τα αγόρια τα έχασε πολύ νέα και πήγε η μάνα μου εκεί, έμεινε στο σπίτι του παπά. Ξημέρωσε απόκριες και εντάξει, πήγε πέρασε καλά, δούλευε είδος με είδος και συντηρούσε και την οικογένειά της. Δεν έπαιρνε χρήματα, σιτάρι, καλαμπόκι, λαχανικά, να μπορούν να φαν και τροφοδοτούσε και τη οικογένειά της, τη μάνα της που είχε... η θεία μου νομίζω είχε παντρευτεί, η αδερφή της. Στο Κάστρο, ήρθε 5 χρονών η μητέρα μου..

Οι συνοικίες ήταν Καραβατιά, Ντετερούτσ, Λακόματα και Κάστρο. Αυτές ήταν οι αυθεντικές και η Καλούτσια. Η οποία βέβαια είχε χαρακτηριστεί ότι είχε γύφτους, δεν είμαστε ρατσιστές Ήταν άνθρωποι που ήταν γιαννιώτες, παλιοί και ξέρεις τι λέγεται Καλούτσια, βρύση αίματος έτσι; Ξέρεις πως πήρε το όνομα. Τελοσπαντων. Ο παππούς μου όμως είχε μια αδερφή και άφησε το σπίτι στην αδερφή του και πήρε την οικογένειά του και ήρθε εδώ και νοίκιασε. Ήταν της εβραϊκής κοινότητας το πατρικό το σπίτι το οποίο, πατρικό έγινε, όταν γεννήθηκα εγώ. Τότε η μάνα μου, το θεωρούσε πατρικό, αλλά πλήρωνε με το ενοικιοστάσιο. Το έβγαλε σε πλειστηριασμό η εβραϊκή κοινότητα κι έτυχε να το αγοράσουμε. Και μου έλεγε πάντα, «μη φύγεις ποτέ απ' το Κάστρο, διότι, εδώ είναι το κέντρο των Εβραίων, το Κουρμανιό». Όπου έβλεπες Εβραίο, είχε ζωή η περιοχή, γιατί αυτοί ήταν κοντά στο εμπόριο, σπάνια έβρισκες τεχνίτη Εβραίο. Οι Εβραίοι συνήθως ήταν έμποροι. Λοιπόν, «δεν θα φύγεις ποτέ από το Κάστρο», γιατί ο πατέρας μου επιχείρησε μια φορά να αγοράσει στο Γιαννιώτικο Σαλόνη, ένα οικόπεδο, στην Ανατολή, αλλά δεν τον άφησε η μάνα μου. «Εγώ δεν φεύγω απ' το Κάστρο» του 'λεγε.

Ήταν το κέντρο της πόλης και παραμένει. Μετά επεκτάθηκε η αγορά. Η Χαριλάου Τρικούπη, άγνωστη σε μας οδός. Ε... Δωδώνης... Δωδώνης ονομάστηκε και λόγω του θεάτρου της Δωδώνης, αλλά έμειναν και πολλοί από τα Δωδωνοχώρια, αγόρασαν. Γιατί οι άνθρωποι, χωριάτες κατά τους γιαννιώτες... Εγώ χωριάτη θεωρώ τον άξεστο, όχι τον άνθρωπο του χωριού, αλλά δεν ξέρω, οι γιαννιώτες τους έλεγαν, χωριάτης αυτός, χωριάτισσα αυτή. Είχαν πολύ ιδέα για τον εαυτό τους, ενώ αυτοί τακτοποιήθηκαν ανώτερα απ' τους Γιαννιώτες, αυτοί έδωσαν την αξία στην πόλη, διότι ήταν μετανάστες, είτε μετά ήρθαν από τα χωριά τους. Είχαν κάποια χρήματα και επένδυσαν και αυτή η περιοχή Δωδώνης, πρώτα για το θέατρο Δωδώνης, αλλά εγκαταστάθηκαν πολλοί από τα Δωδωνοχώρια εκεί.

Επεκτάθηκε η πόλη. Η πόλη έφτανε καμάρι μου, πως ήταν το πατρικό της γιαγιάς μου, που είναι η Στρατολογία, απέναντι ήταν ένας... λεγόταν Λούτσα εκεί η περιοχή, διότι εκεί ήταν μια βρύση, που έτρεχε συνέχεια νερό και γίνονταν Λούτσα. Λούτσα είναι η περιοχή τώρα προς τα πέρα, αλλά εκεί είναι που ήταν το πατρικό της γιαγιάς μου κι ήταν όλο χαμόσπιτα. Από κει και πέρα πήρε αξία ο τόπος, που αγόρασαν αυτοί και μετά η πολυκατοικία παρουσιάστηκε μετά το '63, που χάριν του Μυλωνά, που οι γιαννιώτες οι αγάριστοι, έχουν δώσει μια οδό μόνο 50 μέτρα. Ο Γιώργος Μυλωνάς, ήταν υπουργός Προεδρίας, επί Γέρου της Δημοκρατίας. Χάριν αυτουνού είναι το Πανεπιστήμιο εδώ.

Όλοι είχαμε μαγκάλια τότε και λίγοι είχαν ξυλόσομπες και λίγοι είχαν σόμπες με πετρέλαιο. Διότι εγώ, ήμουν φοιτήτρια και την εποχή εκείνη, όταν ήμουν 19 χρονών, πήραμε σόμπα πετρελαίου, είχαμε το μαγκάλι. Και αυτά έγιναν όλα από τον Γιώργο Μυλωνά και μετά και βρέθηκε το Πανεπιστήμιο, με τόσες σχολές και τόσο αξιόλογο Πανεπιστήμιο. Η ατόφια έμεινε η περιοχή εδώ. Κοίταξε, εδώ ήμασταν πάντα υποβαθμισμένοι... Την θεωρούσαν την περιοχή του Κάστρου, παρακατιανή... Ήτανε παρακατιανή. Ήρθανε πολλοί από την Αλβανία τότε, με την ανταλλαγή των πληθυσμών, που άλλοι δικοί μας κάθισαν μέσα και άλλοι ήρθαν εδώ. Δηλαδή, Αρβανίτες, Αρβανίτες, δεν είμαι ρατσίστρια, μιλούσαν αρβανίτικα οι άνθρωποι και μάλιστα συγκεκριμένα, πολλές γυναίκες είχανε με τατουάζ, το σταυρό στο μέτωπο, διότι είχανε διαφοροποιηθεί στη θρησκεία. Ήρθαν αυτοί, ενσωματώθηκαν κι αυτοί εδώ. Εμείς προσωπικά, ίσως η οικογένειά μου, δεν είχε διενέξεις κι εγώ τους θεωρούσα όλους καλούς γειτόνους. Δεν λέγαμε, αυτοί είναι Αρβανίτισσα και δεν την κάναμε παρέα, απλά δεν ευκαιρούσαν οι γονείς μου για να ξανοιχτούν σε πολλές παρέες και μετά είχαμε και κάποια θέματα επιλογής. Το να κάνεις παρέα με έναν ο οποίος θα σου 'ρχεται για κουτσομπολιά, τον κρατάς λίγο σε απόσταση. Εκεί ήμασταν διαφοροποιημένοι. Όχι σε ταξικά θέματα, σε θέματα συμπεριφοράς και ήθους. Θέλαμε 5 ανθρώπους που θα 'ρθουν στο σπίτι μου, να 'ρθεις εδώ, αλλά να μη φύγεις και με σχολιάσεις. Όπως κι εγώ όπου πάω, δεν θέλω να κοιτάω τι έχει ο άλλος. Θέλω, να δω τον άνθρωπο, να συζητήσω και να σηκωθώ να φύγω. Αυτή ήταν η διαφοροποίηση στην οικογένειά μου. Είχαμε καλή γειτονιά όμως, πολύ καλή γειτονιά. Τα σπίτια μας ήταν ανοιχτές οι πόρτες, δεν φοβόμασταν από τίποτα, χωματόδρομοι παντού, το Κάστρο εγκαταλελειμμένο. Δηλαδή να σου παρουσιάσω εγώ ότι ο φόβος για τους γονείς μου, για μένα, ήτανε το Κάστρο και η λίμνη.

Δηλαδή, να μην ανεβώ στο Κάστρο και πέσω και να μην πάω στη λίμνη και πνιγώ. Η λίμνη δεν είναι όπως είναι τώρα. Η λίμνη έφτανε μέχρι παρακάτω απ' τα τείχη του Κάστρου. Βλυχάδα. Τότε δεν είχαμε τις νεροτριβές για να πλύνουμε, είχαμε βέβαια πηγάδια στο σπίτι, δεν τα χρησιμοποιούσαμε όμως για να πλύνουμε τα μάλλινα ρούχα.

Δεν υπήρχε παραλίμιος δρόμος, ήτανε βλυχάδα. Πώς είναι η θάλασσα...Σαν αμμουδιά, Πώς ήταν η θάλασσα. Γι' αυτό ήταν και καθαρή η λίμνη, διότι έβγαζε τα απόβλητα προς τα έξω κι εκεί πλέναμε τα ρούχα, αντί για νεροτριβιά, εκεί πλέναμε τα ρούχα, τα χειμωνιάτικα.

Το θυμάμαι έντονα και το έζησα το '60, ήτανε, το μόνο κομμάτι που έμεινε για να πλένουμε, ήτανε, που είναι τα σημερινά Ναυτάκια. Εκεί ήταν το λιμανάκι, που επικοινωνούσε, η Καστρίτσα λιγότερο και η Αρδομήστα περισσότερο, ακτοπλοϊκώς με τα Γιάννενα. Εκεί άραζε το караβάκι και να σου πω και μια άλλη λεπτομέρεια, εκεί υπήρχε δέντρο, που είχαν βάλει καρφιά οι Αρδομηστινοί και κρέμαγαν τον τρουβά με τα τρόφιμα των παιδιών τους, που σπούδαζαν. Διότι οι περισσότεροι απ' τους Λογγάδες και από τη Βασιλική, νοίκιαζαν στο Κάστρο.

Ήταν μαθητές στο Γυμνάσιο και αξιέπαινοι, γιατί η Αρδομήστα, έβγανε πάρα πολλούς, η Πλατανιά λιγότερους νομίζω, δεν ξέρω. Πάντως η Αρδομήστα, έβγαλε πάρα πολλούς και ήταν οι περισσότεροι, κάτοικοι εδώ του Κάστρου. Και απ' την Κοσμηρά, παιδιά. Αλλά τα περισσότερα ήταν τα δικά μας τα παιδιά, τα οποία ήτανε κοντά και στο караβάκι, γιατί έφευγαν οι γονείς πάλι, γιατί έφευγε το δρομολόγιο, να μην καθίσουν και αφήναν τους τορβάδες, κρεμασμένους. Εκεί που είναι τώρα αυτό το παρκάκι, προς τον δρόμο εδώ, προς το Κάστρο, ήταν το Δασαρχείο. Ήταν ο υπάλληλος του δασαρχείου, ήταν το σπίτι που έμενε ο υπάλληλος με την οικογένειά του και μάλιστα είχε ξυλοκέρατα εκεί, χαρούπια.

Δηλαδή, τρώγαμε τα ξυλοκέρατα, τα οποία είναι τα λεγόμενα χαρούπια. Είχανε τους σπόρους με το μέλι μέσα, πολύ γευστικά. Κι άλλα, εδώ ειδικά το Κάστρο, δεν ήταν τόσο πυκνοκατοικημένο. Είχε πολλές αυλές και είχε και πολύ καλό έδαφος. Είχαμε πάρα πολλά οπωροφόρα δέντρα. Προσωπικά, όχι εγώ, άλλοι. Κορομηλιές, λουλούδια πολλά, συκιές και έδιναν οι γειτόνισσες, η μια στην άλλη, να φτιάξει το γλυκό του κουταλιού. Ήταν τέτοιες οι σχέσεις μας τότε, μ' αυτούς βέβαια που συνδεόσουν. Τώρα, σου 'πα, πλέναμε τα ρούχα...

Όνοματεπώνυμο Αφηγητή: Σ.Β., ετών 79

Ημερομηνία διεξαγωγής συνέντευξης: 25/06/2021

Τόπος διεξαγωγής συνέντευξης: Ιωάννινα, Κάστρο

Σ.Β.: Θυμάμαι που παίζαμε στις γειτονιές. Εδώ παρά πέρα, είναι μια συνοικία. Όπως μπαίνεις απ' το Κάστρο, αφού δούλευες στη Αρχαιολογία, που έγινε αυτή η γέφυρα η σιδερένια για να πάνε γύρω γύρω στο Κάστρο. Εκεί απέναντι καθόταν μια πρόσφυγα, θεός χωφέστην, η κυρα-Κυριακίτσα, η οποία καθοδόν έχασε την οικογένειά της κι έφτιαξε καινούρια οικογένεια και την ήξερες, την ξέρεις την εγγονή της, τη Γαλάτεια, την Τσιτογιάννη, πάρα πολύ καλή η Γαλάτεια. Ναι, αυτή η γιαγιά έκατσε εκεί, έφτιαξε αυτό το σπίτι. Πολύ καλή γυναίκα, δραστήρια και σπούδασαν και τα τρία τα παιδιά της, έλεγε η μάνα μου «η κυρία Κυριακίτσα, σπούδασε και τα 3 τα παιδιά. Ο γιος στον ΟΤΕ, η άλλη, η θεία της Γαλάτειας, σε οικοκυρική σχολή νομίζω και η μαμά της Γαλάτειας δασκάλα και ο μπαμπάς, δάσκαλος. Εξαιρετικοί άνθρωποι και δασκάλοι και άνθρωποι. Όπως και η Γαλάτεια είναι πολύ καλό κορίτσι. Εκεί, δίπλα στις Γαλάτειας το σπίτι, που μένει τώρα, εκεί το έλεγαν στου Νάκα. Εκεί είχε εγκατασταθεί μια οικογένεια από το Μέτσοβο, Νάκα και είχε καθιερωθεί, «που είναι τα παιδιά, στου Νάκα, παίζουν.»

Εκεί έπαιζαν, ναι... εγώ δεν πήγαινα. Δεν μ' άφηναν πολύ οι γονείς μου και λόγω νοοτροπίας, κορίτσι. Απλά αρκούμουν στη γειτονιά μου, εκεί στο σπίτι, που ήταν όλα με χώματα. Είχαμε τον σκουπιδιάρη, ας μου επιτρέψει να πω, που περνούσε μ' ένα άλογο και μια καρότσα και μάζευε τα σκουπίδια και υπήρχε ένα έθιμο, πάντα. Χριστούγεννα, Απόκριες, Πάσχα, του δίναμε ό, τι φτιάχναμε, έτσι για φιλοδώρημα... Ένα γλυκό, αυτά... έτσι το θέλαμε, όχι ό, τι είχε ανάγκη ο άνθρωπος, ούτε το ζητούσε. Απλά επειδή μας εξυπηρετούσε. Δεν θυμάμαι βέβαια, αν πληρώναμε στο δήμο κάτι. Αυτό δεν το θυμάμαι.

Με τα μαγαζιά που βρισκόταν έξω, είχαμε τις καλύτερες σχέσεις. Εμένα οι συγγενείς μου απ' τη μάνα μου, γιατί ως επί το πλείστον απ' τη μάνα μου, λιγότεροι απ' τον πατέρα μου, περισσότερο φίλοι απ' τον πατέρα μου, ήταν εκτός Κάστρου. Κι εγώ έμαθα την πόλη, μ' όλες αυτές τις ονομασίες, διότι ήμουν μοναχοπαίδι, δεν είχαν που να μ' αφήσουν κι επειδή ήταν πολλοί κοινωνικοί και αντήλλασαν κοινωνικές σχέσεις στις γιορτές κλπ, με έπαιρναν και μένα μαζί και πηγαίναμε ποδαρόδρομο,

διότι το '60 μπήκε μετά το αστικό κι όπου πήγαινε το αστικό, μπορούσαμε να το πάρουμε και φτάναμε, μέχρι την Αγία Τριάδα και από κάτω, εκεί ήταν η Καραβατιά, εκεί ήταν το πατρικό του παππού μου, είχαμε συγγενείς εκεί πηγαίναμε. Στα Λακκώματα είχαμε άλλους συγγενείς απ' το σόι της μάνας μου, στη Γρηγορίου Σακκά, είχαμε πρώτη ξαδέρφη της μάνας μου, την οικογένεια Συρμακέση. Στην Καλούτσιανη είχαμε τον θείο μου, κάτω απ' το τζαμί, ο οποίος είχε το μύλο, Κωνσταντινίδης, ο Κωστάκης και η θεία μου, η αδερφή του, η ξαδέρφη της μάνας μου κι είχα μάθει τα Γιάννενα και το γενεαλογικό δέντρο, αφού άκουγα κουβέντες εκεί και ήξερα ότι εσύ είσαι η κόρη του Σ.. Η γιαγιά σου ήταν εκείνη κι ο παππούς σου και ο άντρας σου είναι αυτός, κατάλαβες; Μ' αυτή τη συζήτηση, όχι με καμία άλλη συζήτηση. Μετά, οι δικοί μας, φυλαγόταν πάρα πολύ να σχολιάσουν ένα δυσμενές γεγονός, μπροστά σε μας.

Θυμάμαι την ημέρα, ήταν η μέρα Παρασκευή με τη Χούντα. Εγώ έδινα Ακαδημαϊκό τη χρονιά εκείνη και το Φροντιστήριο ήτανε στο Γκούμα, που είναι τώρα οι γιατροί, το Κρυσταλέρι κι εκεί, ήτανε ένα παραδοσιακό κτίριο και πρωτοεγκαταστάθηκε ο Γκούμας με το φροντιστήριο. Εκεί πρωτοπήγα, το καλύτερο φροντιστήριο, που έδωσα εξετάσεις και πήγα, είχα μάθημα. Αυτός... χώθηκε στο υπόγειο και ασχολιόταν με διάφορα κι όχι να μου πει «κοπέλα μου που πας; Αυτό κι αυτό έγινε...». Αυτός όμως, γιατί χώθηκε στο υπόγειο; Γιατί ο αδερφός του ήταν αριστερός και λέει θα πάρουν τον Μιχάλη τώρα και είχε 3 κοπέλες κι είχε στενοχώρια για τον αδερφό του και δεν... ποτέ δεν εκδηλώθηκε, να πει, να προστατέψει... κοίταξε, γι' αυτό σου λέω, δεν συζητούσαν οι γονείς μας πολιτικά. Δεν συζητούσαν κουτσομπολιστικά μπροστά μας ...

Εμείς είχαμε σχέση με τη γειτονιά... Το ζήσαμε απλά, με τις αξίες μας. Υπήρχαν και οι κακοί γειτόνοι και οι καλοί. Απέναντί μου, καθόταν η οικογένεια Λ., που σου είπα, απ' το Νησί, αρχόντοι αυτοί. Διότι τότε ήταν ή του ύψους ή του βάθους, τώρα υπάρχει και η μέση τάξη, η οποία δεν ξέρω αν εξαφανιστεί με όλα τα τούτα. Ήταν όμως πάρα πολύ καλοί γειτόνοι, ούτε το 'παιζαν τι ήταν ούτε τίποτε. Είχαμε και μια γειτόνισσα, η οποία φυλαγόμασταν.

Να σκεφτείς ότι εμείς ζούσαμε σε μεσοτοιχία, ήταν εβραϊκά τα σπίτια, δυο αδερφιών τα σπίτι. Αυτή έμενε στο διπλανό κι εμείς εδώ. Το πηγάδι μας ήταν κοινό, μεσοτοιχία. Κι ήρθε μια φορά, μια νύφη της γιαγιάς μου, η οποία ένα παιδί είχε χάσει, είχε και το 'χασε, το σκότωσαν οι Γερμανοί, γιατί βγήκε υπερ του λαού. Αν ξέρεις την οδό πίσω απ' το νεκροταφείο. Αυτός είναι ό ένας πρώτος ξάδερφος της μάνας μου. Η μάνα

αυτό το παιδί είχε. Φόρεσε την πλερέζα, δεν την ξαναέβγαλε, μέχρι που πέθανε κι ήρθε με το μάζι, με το αμάξι τότε, με το παϊτόν, διότι δεν ήταν τα ταξί. Τρία ήταν τα ταξί, ήρθε να μας επισκεφτεί και καθόμασταν στην αυλή κι ήταν μια τρύπα στον τοίχο και της έριξαν χώματα στην πλερέζα.

Ζήλευαν που είχαμε καλές σχέσεις, που είχαμε κάποιους ανθρώπους που μπαινόβγαιναν στο σπίτι. Ήταν και κακοήθειες. Άλλη μια κακοήθεια θα σου πω. Οι ρουφιάνοι που ήταν τότε, οι Γερμανοί έδρασαν με τους ρουφιάνους, που ήξεραν οι Γερμανοί, ο ρουφιάνος καθοδηγούσε... Βέβαια και μυστήρια λεγόταν ότι γινόταν και μάγια και ναρκωτικά έλεγαν, εδώ στις περιοχές που έγινε τώρα το Μουσείο το Αργυροτεχνίας, χώνονταν πολλοί νεολαίοι εκεί. Είχε έρθει πολύς υπόκοσμος εδώ Αντιγόνη μου, πέρα απ' τους... τώρα τι να σου πω εγώ, για του δικούς μου νοικοκυραίους, όχι, γενικά ήτανε νοικοκυραίοι, αλλά ήταν και κάποιοι που μας φύλαγαν οι γονείς μας. Εμένα ο πατέρας μου δεν μ' άφηνε να πάω σε μπακάλικο να ψωνίσω. Εγκαταστάθηκαν και κάποιοι άνθρωποι, ίσως φθηνά ενοίκια, φθηνά σπίτια, δεν ξέρω τι να σου πω.

Όχι ήταν εδώ στο Κάστρο, όλοι αυτοί οι Γάκηδες, οι μουσικοί ας πούμε που προέκυψαν τώρα, όλοι αυτοί, οι γονείς τους, οι παππούδες τους ήταν εδώ. Καλή οικογένεια, είχε πολύ καλές οικογένειες. Ήταν η οικογένεια του Σ., οι οποίοι πούλησαν το σπίτι τους και μένουν κάτι Περιστεριώτες και μετάνιωσαν που έφυγαν από εδώ. Εδώ ήταν η οικογένεια Λ., η οικογένεια. ήταν και καλές οικογένειες, αλλά ήταν και αυτά τα αποβράσματα... κοίταξε, υπήρχαν ας πούμε και γύφτοι μέσα στο Κάστρο, αλλά ενσωματώθηκαν κι ήταν πολύ καλές οικογένειες και δεν είχαμε ρατσισμό απ' τους δικούς μας. Δηλαδή βλέπαμε τον άλλον, όχι γιατί ήτανε γύφτος, γιατί ήτανε οργανοπαίκτης. Γιατί τότε οι καλλιτέχνες ήταν γύφτοι. Όμως, ήτανε καλές οικογένειες. Πάρα πολύ καλές οικογένειες.

Σχολείο είχαμε το Μαρούτσειο, το οποίο ήτανε κάτω απ' τα Λιθαρίτσια, ήταν το σχολείο μου και το 9^ο, το οποίο είναι εδώ, στην είσοδο απ' την κυρα Φροσύνη. Ήτανε διπλή βάρδια. Ήμασταν στη Συναγωγή την εβραϊκή, που είναι ο δρόμος Γιωσέφ Ελιγιά που βγαίναμε για κάτω, εκεί ήτανε το σχολείο μας. Δεν υπήρχε δρόμος εκεί. Εκεί ήτανε κλειστό από τη Συναγωγή, με την αυλή και πηγαίναμε εκ περιτροπής, πρωί ή απόγευμα. Του 9^{ου}, εγώ ήμουν στο Μαρούτσειο και μετά έγινε αυτή η διαμόρφωση, έγινε ο δρόμος και έκαναν τις εβραϊκές κατοικίες, δεξιά οι Εβραίοι και αριστερά πουλήθηκαν και είναι ιδιωτικά.

Η φωτιά του Κάστρου γινόταν στο Νάκα και ο Μ., έκανε και μια στη γειτονιά του, κάτω από το τζαμί, το Ασλάν τζαμί. Εκεί ήταν το πατρικό του Μ. και εξακολουθεί και την κάνει τώρα, μέσα στο 9^ο Σχολείο και προσφέρουν και κάποια εδέσματα, φτιάχνουμε κι εμείς μερικά πράγματα. Τότε δεν ξέρω αν προσέφεραν, δεν θυμάμαι. Απλά πηγαίναμε και βλέπαμε και χόρευαν ο κόσμος, δεν προσέφεραν. Τώρα τελευταία όμως και οι Σύλλογοι κι εμείς θέλουμε να προσφέρουμε κάτι, μια ζυμαρόπιτα, μη θαρρείς πολλά πράγματα. Δίνει και ο Δήμος κάποια χρήματα, για φασολάδα, ή τοποθετούν και κάποιους με σουβλάκια, που τα εκμεταλλεύονται οι άνθρωποι, βγάζουν κανένα χαρτζιλίκι. Οι σχέσεις μας ήτανε πολύ καλές, με τα δανεικά, δηλαδή, έμενα από ψωμί, θα πήγαινα στη γειτόνισσα να πάρω και το έδινα πάλι. Ο φούρνος ήτανε... και ζυμώναμε τότε, αλλά κι όταν μέναμε, πηγαίναμε στον φούρνο του Βακατσά, που είναι τώρα καφετέρια. Αυτός έφτιαχνε το καλύτερο ψωμί, διότι ο πεθερός του, ήτανε... ο παππούς του, που έχει ο γιος του την καφετέρια τώρα, ο παππούς του, ήταν απ' το Τρίστενο κι έφτιαχνε το καλύτερο ψωμί. Είχε έναν γιο, έφυγε στην Καβάλα και τον φούρνο τον άφησε στις κόρες και το συνέχισε περισσότερο η κυρα-Κούλα, η οποία, πέθανε η μάνα του, πέρυσι, 104 χρονών κι έκαναν το καλύτερο ψωμί. Μετά βγήκαν στη σύνταξη και εκεί ήταν και το σπίτι τους και ο φούρνος. Περιοριζόταν ο κόσμος τότε.

Και μέσα στο Κάστρο υπήρχε μόνο ένας φούρνος, εδώ στη γωνία, απέναντι απ' το CHEVALIER (γειτονικό καφέ), δυστυχώς όμως, όλοι οι καστρινιοί, δεν το προτιμούσαμε. Θέλαμε να βγούμε έξω από δω. Δίπλα στο CHEVALIER, ήτανε κάποιος, ο οποίος είχε παλιά μπακάλικο και μετά το κράτησαν τα παιδιά του, το διαμόρφωσαν, το 'φτιαξαν πολύ όμορφο. Παράπονα υπάρχουν από τις καινούριες καφετέριες και τα μπαράκια. Δεν σέβονται ότι είναι περιοχή κατοικημένη. Τα σπίτια είναι δίπλα, μεσοτοιχίες καμιά φορά. Δεν σέβονται τους κανόνες κοινής ησυχίας, υπάρχουν συχνά διαξιφισμοί και αστυνομία καλούμε. Είναι μέρες που δεν μπορούμε να ησυχάσουμε.

Εγώ, έτυχε αυτή η αυλίτσα μου, πώς προέκυψε; Μέχρι το '75, το Κάστρο υπαγότανε στο Δήμο. Μετά όμως υπήχθη στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Τα 'μαθε αυτά ο πατέρας μου. Αυτός ο χώρος που έχω το αυτοκίνητο εγώ, είναι ένα δωμάτιο που έχασε ο συνιδιοκτήτης κι ένα δωμάτιο που έχασα εγώ. Διότι έπρεπε αυτός ο χώρος να μείνει και θα κοβόταν και όλα τα σπίτια παρακάτω, διότι το Βυζαντινό Μουσείο, στο οποίο δουλέψατε εσείς, προοριζόταν για το Παλάτι του Βασιλιά, ο οποίος εφιλοξενείτο 21 Φλεβάρη που ερχόταν πάντα στα Γιάννενα κι έκαναν...

Και μετά... Όχι, τι κλέψιμο έγινε μετά, τι έκλεψαν... πόμολα και τουαλέτες και πράγματα ωραία και νεροχύτες... πλιάτσικο, μεγάλο πλιάτσικο. Το πήρε η αρχαιολογία, το αξιοποίησε κι έγινε ένα πολύ ωραίο πράγμα, επισκέψιμο κι είχανε σκοπό επειδή θα περνάγανε οι λιμουζίνες του Βασιλιά, να κοπούν όλα τα σπίτια αυτά. Τελοσπάντων, μαθαίνει ο πατέρας μου ότι πλέον το Κάστρο υπάγεται στην Αρχαιολογία και παίρνει από καιρό τα τσιμεντότουβλα και μέσα σε δευτερόλεπτα το πρωί, πήρε και το συνεργείο το πρωί και έχτισε τον τοίχο εδώ και το κάναμε κήπο. Βέβαια, ο γείτονάς μας, ο συνιδιοκτήτης εδώ, δυστυχώς, δεν ήταν συνεργάσιμος και πήγε και μας πρόδωσε. Κλείσαμε ευτυχώς τους μαστόρους, για να μην περάσουμε αυτόφωρο. Παρέμεινε, τον πλήρωσε όμως ο πατέρας μου, 60.000, το 1975, πήγαν στον συμβολαιογράφο, γιατί, θα βάλω το σκυλί έλεγε αυτός. Είχε ένα σκυλί, θα βάλω το μηχανάκι, ήτανπραματοπώλης και με κατοχύρωσε εμένα. Έμεινε αυτό σε μένα. Τώρα αυτό ανήκει και στα δύο τα παιδιά μου γιατί το ένα είναι της μεγάλης, το άλλο είναι της δασκάλας. Λοιπόν κι έτσι έμεινα με πάρκινγκ εγώ εδώ.

Με την Αρχαιολογική Υπηρεσία και σήμερα η σχέση των κατοίκων δεν είναι καλή, διότι δεν μας έπιασε η Αρχαιολογική Υπηρεσία, να μας εξηγήσει κάποια πράγματα. Δεν έκατσε σαν συνεργάτης, αλλά σαν εχθρός...Σαν αστυνομία. Είχε έναν άνθρωπο, υπάλληλο, κλητήρα, τι ήταν; Ο οποίος περνούσε με μια τσάντα στο χέρι κι όπου έβλεπε κάτι, το κατέδιδε και μας έπιαναν και δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτε. Να μας πιάσει... διότι εμένα το σπίτι, αν βλέπεις τις βεράντες αυτές, έγινε το '65. Οι βεράντες αυτές έγιναν το '65, όταν ήταν η Αρχαιολογική Υπηρεσία, δεν μπορούσα να τις κάνω τις βεράντες αυτές. Να μας πιάσει όμως η Αρχαιολογία, να μας πει ότι το συμφέρον σας είναι αυτό. Και να κινητοποιηθούμε. Δεν κινητοποιηθήκαμε ποτέ σύσσωμοι και χάσαμε πάρα πολλά πράγματα. Διότι αν κινητοποιούμασταν, θα παίρναμε μια επιχορήγηση για τη σκεπή, διότι η σκεπή, έβαλα σκεπή κι είδα την υγεία μου, δεν είχα ποτέ υγρασία στο σπίτι, αλλά δεν έχω και τη ζέστη που είχα πριν, με την πλάκα. Μετά πήρα κι αυτό, που το πήραμε και το ενσωματώσαμε, γιατί το σπίτι μου τώρα είναι μεγάλο για μένα. Ήταν σχετικά μικρό για την οικογένειά μου. Εδώ που καθόμαστε ήταν το καθιστικό, μέσα ήταν οι κρεβατοκάμαρες και κάτω είχα την κουζίνα. Λοιπόν, να μας πει ότι πρέπει να γίνουν αυτά τα πράγματα, να μας ενημερώσει κι εμείς, να κινητοποιηθούμε σύσσωμοι, να κερδίσουμε κάποια πράγματα. Δεν το κάναμε όμως.

Όνοματεπώνυμο Αφηγητή: Ρ. Λ., ετών 83

Ημερομηνία διεξαγωγής συνέντευξης: 25/06/2021

Τόπος διεξαγωγής συνέντευξης: Ιωάννινα; Κάστρο

Το '65 που έφτιαχνε ο πατέρας μου, δεν μου 'πεφτε εμένα λόγος. Εμείς είχαμε πλάκα και αυτή τη βεράντα, την πιο φαρδιά, την έχω εγώ, στο Κάστρο. Οι άλλοι μετά, μπήκαν σε άλλη σειρά και έκαναν παρανομίες οι άνθρωποι και μετά, αυτό τον ωχαδερφισμό, το είχαμε και γι' αυτό, θα ήμασταν πιο αξιοποιημένοι, πιο αξιοποιημένοι θα ήμασταν. Να σου πω κι ένα άλλο με τον Δήμαρχο. Εδώ δίπλα στην πλατεία, ο Βαρώτσος έκανε ένα άγαλμα, το οποίο είναι χορηγία του Μάτσα. Η πλατεία εδώ λεγότανε πλατεία της Τζούνοβας, διότι ήταν μια βρύση και ιδρυδοτείτο το Κάστρο. Τώρα την έκαναν πλατεία Μάτσα. Του είπα εγώ του ... προεκλογικά, όταν ήρθε. Του λέω γιατί πλατεία Μάτσα λέω, πρέπει να μείνουν τα τοπωνύμια, τα παλιά. Μου λέει γιατί το 'κανε ο Μάτσας λέει κι είναι του Βαρώτσου. Ξέρω ότι είναι του Βαρώτσου και δεν με ενδιαφέρει, του 'πα, αλλά γιατί να μετονομαστεί, επειδή είναι χορηγός αυτός; Γι' αυτό μπαίνουν στα μάτια του κόσμου κάποιοι. Επειδή ακριβώς θέλουν να περνάν τα δικά τους.

Εμείς με τους Εβραίους ζήσαμε πάρα πολύ. Εγώ έχω φιλενάδα στη Χαλκίδα, να προχθές μιλούσαμε, μιλάμε και μάλιστα της λέω και το σωστό, διότι η κανονική Πρωτοχρονιά Αντιγόνη μου, είναι το Σεπτέμβριο, που γιορτάζουν τον Ισάν, οι Εβραίοι. Ετούτη είναι οικονομική Πρωτοχρονιά. Το έλεγε κι ο παπα-Θανάσης, ο οποίος απ' ότι κατάλαβα, πήρε τα χνάρια του πατρο-Κοσμά, δεν είχε τόσο συμπάθεια στους Εβραίους, όχι ότι τους κατηγορούσε, αλλά... κι όμως μου λέει «νύφη μου 'λεγε εμένα», γιατί ήταν πρώτα ξαδέρφια με τον Κώστα, «νύφη, αυτή είναι η κανονική Πρωτοχρονιά κι είναι κινητή γιορτή κιάλας. Γιατί κι ο Χριστός, Εβραίος δεν ήτανε; Του Αγίου Βασιλείου, γιορτάζουμε την περιτομή του Χριστού, αν δούμε κανονικά και μετά προέκυψε και ο Άγιος Βασίλειος και η βασιλόπιτα με τα νομίσματα, διότι ο Άγιος Βασίλειος, έβαζε κι έδινε στους φτωχούς και αυτά έμειναν τώρα ως τυχερά». Ναι.

Κι εμείς, κοίταξε, πηγαίναμε. Στη γιορτή της φιλενάδας μου. Λεγόταν Εσθήρ. Αυτοί είχαν ένα σύστημα, ε... όλη μέρα έμεναν νηστικοί. Μετά τις 18.00 έτρωγε η

φιλενάδα μου. Στη γιορτή της. Το Πάσχα. Μας έδιναν τις μάτσες, τις λεγόμενες. Τα άζυμα ψωμιά, τα οποία τους ερχόταν πακέτο, απ' το Ισραήλ και έρχονται και τώρα. Και έλεγαν κάποιοι, «μη τρώτε, γιατί πήρανε αίμα απ' τους χριστιανούς και έκαναν αυτά». Η μάνα μου, δεν τα σούραγε αυτά, τους θεωρούσε δικούς της ανθρώπους, έμπαινε στα σπίτια τους. Κι όταν πήγαινε και για μοδίστρα, που πήγαινε μεροκάματο, έτρωγε.

Κοίταξε να δεις, οι γυναίκες ήτανε γενικώς καθαρές, οικονομολόγες, κρατούσαν πάρα πολύ τα ήθη και τα έθιμα και ξέρεις, ο εβραίος δεν αλλάζει θρησκεία.

Ο τούρκος μπορεί να γίνει χριστιανός, τότε που παντρευόταν κάποια ζευγάρια, ο εβραίος όχι. Όπως και ο Δήμαρχος, έχει τη γυναίκα, χριστιανή απ' την Αρίστη. Ο κύριος Λ., ο οποίος είναι καθηγητής στο Πανεπιστήμιο.

Παντρευόταν χριστιανές με πολιτικό γάμο. Ο πολιτικός γάμος, έλυσε τα χέρια στους αλλόθρησκους. Τώρα αν το καθιέρωσα κι εγώ κι εσύ ως μόδα, αλλάζει το θέμα. Αλλά αυτό ήταν καλό που έγινε. Εντάξει... και ο Λ., έχει γυναίκα απ' τα Νησί, την κυρία Γ. Έχουν δυο παιδιά. Τώρα τι γίνεται παραπέρα. Εδώ ο Ζ. ο σκοινατζής, ο αδερφός της φιλενάδας μου που είναι στη Χαλκίδα κι αυτός πήρε γυναίκα, βλάχα. Έχουν δυο παιδιά, τη Ρεβέκκα και τον Ισαάκ, τα βάφτισε αυτός τα παιδιά και έδωσε αυτά τα ονόματα, τα οποία κι εμείς, έχουμε σχέση με την Παλαιά Διαθήκη. Εντάξει; Δεν είναι τίποτα το διαφορετικό. Νηστείες είχανε κι αυτοί...

Έμειναν σαν τσιγκούνηδες, αν και ήταν φιλόξενοι και περιποιητικοί. Ήταν και δουλευταράδες. Ο εβραίος, άμα πας να αγοράσεις ένα σπίτι. Να 'ρθει από χριστιανό, να μου πει εμένα, «πούθε το 'χεις; Απ' τη μάνα σου, απ' τον πατέρα σου ή το 'φτιαξες εσύ; Αν το 'φτιαξες εσύ, δεν το αγοράζω. Αν το πήρες απ' τον πατέρα σου, θα σου κάνει παζάρι και στα θέματα της καλλιέργειας και της υδροδότησης των λαχανικών, υπάρχει το λεγόμενο εβραϊκό σύστημα. Αυτό που βλέπεις, που βάζουν τα καλοκαίρια ο κόσμος στους κήπους είναι εβραϊκό σύστημα, ήρθε απ' το Ισραήλ. Τ' αφήνεις τόσο λίγο, όσο χρειάζεται, ούτε το νερό να ξοδεύεται. Αλλά πρέπει όμως κι εμείς, να προσαρμοζόμαστε σ' αυτά τα ωραία. Δεν έχει σημασία απ' τους εβραίους, είναι καλό αυτό. Εγώ έμαθα απ' τη μάνα μου, να μην πετάω φαγητό, που τότε δεν είχαμε ψυγεία, έκανε το κουμάντο της και δεν χαλούσε τα φαγητά. Το είχαμε στο υπόγειο κι εγώ δεν μ' αρέσει να πετάω φαγητό, αν θες να πιστέψεις. Πήραμε πολλά ωραία μαθήματα από αυτούς. Αυτοί, όταν είχανε γιορτές οι Εβραίοι μου έλεγε η μάνα μου, έβγαινε εδώ στο Κουρμανιό με τις τούπιες, με τις λίρες, με τα χρυσαφικά τους και τ' αυτά, αρχόντισσες. Ήταν και οι φτωχοί οι εβραίοι βέβαια, που τους είχαν οι ίδιοι ως

παρακατιανούς. Πάντα υπάρχει σε κάθε φυλή και ο υψηλά ιστάμενος και ο παρακατιανός ας πούμε. Οι εβραίοι μετά δεν γίνονται τεχνίτες, σπάνιοι, είναι συνήθως έμποροι.

Σήμερα, πρέπει να δοθεί και μια άλλη ώθηση στο Κάστρο, πέρα από τα ξενοδοχεία. Δηλαδή κι από τους ελεύθερους επαγγελματίες. Εγώ, να σου πω την αλήθεια, δεν έχω χρήματα. Θα άνοιγα το μαγαζί κάτω, που το πήρε η κυρία και φτιάχνει κοσμήματα, θα το άνοιγα λουκουματζίδικο. Γιατί κάνω πολύ ωραίους λουκουμάδες, αλλά θέλει... κοίταξε, αυτό για να γίνει, θέλει πρώτα απ' όλα για λόγους καθαριότητας, να είναι όλα σ' ένα κέντρο εργασίας... να είναι το ζυμωτήριο, να είναι ο θερμοστάτης που να φουσκώνει το ζυμάρι, να είναι το τηγάνι, να είναι το σερβίρισμα. Και θα 'χα και την αυλή μου, που θα 'βαζα και δυο τραπεζάκια.

Όνοματεπώνυμο Αφηγητή: Ε. Κ., ετών 85
 Ημερομηνία διεξαγωγής συνέντευξης: 25/06/2021
 Τόπος διεξαγωγής συνέντευξης: Ιωάννινα; Κάστρο

Είμαι η Β.Τ. είμαι Καστρινή και είμαι 85 ετών. Ο πατέρας μου διατηρούσε ταβέρνα κι εγώ με τα αδέρφια και την μάνα μας, δουλεύαμε εκεί. Εγώ για 20 χρόνια, μαγειρεύα στην κουζίνα με την μάνα μου κι άλλες δουλειές εκεί στην ταβέρνα και τα αδέρφια μου το ίδιο. Όμως κι αυτοί γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στο Κάστρο, οι γονείς δηλαδή. Εγώ πήγα Δημοτικό στην Καπλάνειο Σχολή και μετά στην Ζωσιμαία Σχολή που φοίτησα 4 χρόνια, μέχρι την Στ΄ τάξη που ήταν τότε. Μετά άρχισα να δουλεύω στην ταβέρνα. Γυμνάσιο τότε λίγα κορίτσια πηγαίναν. Εμείς είχαμε την οικογενειακή δουλειά κι εγώ δεν τα 'παιρνα και πολύ τα γράμματα. Ήθελα και να βοηθάω τη μάνα μου, είχε κι αυτή κούραση μεγάλη και μια κόρη, περίμενε από μένα την βοήθεια. Και μένα μ'άρεσε η δουλειά, θέλω να σου πω ήμουν δουλευταρού και με το μαγείρεμα πιανόμουν από μικρή μες στα πόδια της μάνας μου και μετά στην κουζίνα, είχαμε βέβαια και βοήθεια μέσα, κι άλλους μαγείρους κι εγώ έκανα κι άλλες δουλειές και ψώνιζα και καθάριζα και σέρβιρα. Μ'άρεσε να μιλάω με τον κόσμο κι ο πατέρας μου ήταν αγαπητός σε όλους μέσα στην αγορά κι εδώ στο Κάστρο που μέναμε.

Κοίτα να δεις τότε δεν κοιτάγαμε παρέες και κόσμο. Ήταν δύσκολα τα χρόνια, υπήρχε και φτώχεια και πόλεμος κι ο κόσμος εδώ μέσα ήταν καλός κόσμος. Ήταν και κάποιοι κατώτεροι βέβαια, κι Αλβανοί και Γύφτοι και κακός κόσμος... αλλά οι περισσότεροι ήταν νοικοκυραίοι, καθαροί... κοίταγαν τις δουλειές τους, τα σπιτικά τους, τα νοικοκυριά τους. Ήταν ειρηνικός κόσμος και όλοι μαζί γειτονιά εδώ.. και χριστιανοί και εβραίοι πολλοί ήταν. Θυμάμαι και στη γειτονιά οικογένειες εβραϊκές και στο σχολειό θυμάμαι.

Εμείς καθώς είχαμν το μαγαζί, πολλές σχέσεις στη γειτονιά δεν κάναμε. Όλες τις μέρες, γιορτές, αργίες, εμείς δουλεύαμε, αλλά η μάνα μου ήταν και πολύ νοικοκυρά. Όπως όλες εδώ στο Κάστρο. Και είχαμε και την διασκέδασή μας, σε κανένα φιλικό σπίτι, μαζευόμασταν και κάναμε κανένα γλεντάκι, κανένα κλαρίνο, κανένα λαούτο, κανένα τραγούδι με το στόμα. Όλα αυτά και τα γλέντια και τα ρούχα και οι πολυτέλειες ήταν όλα περιορισμένα, γιατί υπήρχε μεγάλη φτώχεια. Μέχρι το '50 και

μετά, ήταν φτώχεια μεγάλη. Ήταν κόσμος κι εδώ μέσα στο Κάστρο, φτωχός. Μετά το '60 άρχισαν κάπως τα πράγματα να γίνονται καλύτερα.

Κοίταξε τότε εμείς ... ήταν κι άλλα τα χρόνια. Εμείς τα κορίτσια δεν είχαμε ανέσεις που είχαν οι άντρες. Πρώτα ο πατέρας και μετά ο άντρας ήταν. Εγώ τον άντρα μου τον αγάπαγα κι ήταν καλός. Μου τον έφερε όμως ο πατέρας μου κι είπε «κοίταξε, αυτός εδώ είναι , θα τον πάρεις...». Και τον πήρα. Αλλά ήταν καλός και φτιάξαμε καλή οικογένεια και περάσαμε κι ωραία.

Εδώ μετά, εμείς οι γυναίκες μεγαλώσαμε τα παιδιά μας, ήμασταν στα σπίτια μας μέσα, κάναμε τις δουλειές του σπιτιού και βοηθάγαμε και τον άντρα μ' ένα μεροκάματο πολλές, ήταν κομμώτριες, μοδίστρες. Το Κάστρο ήταν γεμάτο με μοδίστρες και κομμώτριες είχε και κάποιες πήγαν στο Γυμνάσιο και λιγότερες ακόμα, πήγαν και παραπάνω. Σεβόμασταν όμως την γειτονιά και τα παιδιά μας παίζανε στις αυλές, όλα μαζί κι εμείς θα καθόμασταν να πούμε και δυο κουβέντες. Ήταν απ' έξω από τα σπίτια μια πέτρα μεγάλη και καθεμιά καθότανε και έφτιαχνε το πλεκτό της και μίλαγε με την γειτόνισσα, έπινε τον καφέ της, κουβέντιαζαν για τα προβλήματα τους, τα παιδιά, τα οικογενειακά τους και για άλλα θέματα. Και πιο πολύ στις γιορτές, κρατούσαν και τα έθιμα. Εδώ στις Απόκριες είχαμε τις τζαμάλες και ετοιμάζαμε όλες από ένα έδεσμα και κερνούσαμε τον κόσμο που ερχόταν. Ήταν ωραία τότε τα χρόνια, δεν όχι όπως τώρα που είσαι άγνωστος.

Παρακολουθούσαμε και ποιος ανέβαινε στο Ιτς Καλέ απάνω και στρατιώτες ήταν πολλοί και είχαμε καλές σχέσεις. Καμιά φορά αυτοί θέλανε και τα κορίτσια από δω κι έχω περιπτώσεις από στρατιώτες που πήγαιναν και ζητούσαν στα σπίτια τα κορίτσια για γάμο. Τα ' βλέπαν κι απ' τα Γυμνάσια που γυρνούσαν κι από γιορτές κι επισκέψεις που πήγαιναν. Και κάποιες δούλευαν κιόλας από μικρές μιας και σταμάταγαν στο δημοτικό... και μάθαιναν να γίνουν μοδίστρες, κομμώτριες και πήγαιναν σε άλλες έμπειρες, εδώ μέσα στο Κάστρο κι πιο έξω και μάθαιναν την τέχνη.

Που λες είχαμε κι επαγγέλματα άλλα, εμείς οι γυναίκες. Ήταν κομμώτριες και μοδίστρες και μάλιστα οι πιο πολλές από αυτές είχαν ένα δωματιάκι μέσα στα σπίτια και βγάναν ένα μεροκάματο και μεγάλωναν και τα παιδιά τους. Αλλά ήταν κι άλλες, όπως εγώ που δούλευαν σε οικογενειακή όπως λέμε επιχείρηση, εγώ είχαμε την ταβέρνα, άλλες είχαν καταστήματα διάφορα και φουνάρισσες είχαμε στο Κάστρο και με παραδοσιακά πως τα λέμε σουβενίρ είχαν στην Αβέρωφ και δασκάλες γίναν πολλές κι άλλες βέβαια που κάνανε οικογένειες και δεν δούλεψαν. Εκείνα τα χρόνια οι γυναίκες ήταν πιο περιορισμένες κι από μόνες τους δηλαδή. Ήταν αφιερωμένες

στην οικογένεια. Φρόντιζαν τον άντρα και τα παιδιά. Οι πιο πολλές είχαν και τα πεθερικά ή γονείς μέσα στο σπίτι κι είχαν να φροντίσουν και πολλούς. Μα φαγητό, καθαριότητα, παιδιά. Είχαμαν όμως όλες καλούς άντρες. Οικογενειάρχες. Και βγαίναμε καμιά φορά. Κι εγώ με τον άντρα μου και σινεμά πηγαίναμε και ήταν τότε το Και σε κανένα ζαχαροπλαστείο για γλυκό και σε άλλα σπίτια πηγαίναμε για επίσκεψη και σε μας ερχόταν. Μέσα στο Κάστρο είχαμε κι εδώ φίλους και σόι είχαμε. Όλοι μαζί και ο ένας σέβονταν τον άλλο.

Δεν είχαμε κανένα πρόβλημα μεταξύ μας. και τότε δεν ήταν όπως τώρα. Ξενοδοχεία και τουρίστες και φασαρίες. Ήταν η πιο ήσυχα γειτονιά, παρά το ότι όλη η αγορά βρισκόταν απ' έξω απ' το Κάστρο. Εδώ ήταν πως το λέμε ... η πόλη. Αβέρωφ, Ανεξαρτησίας... δεν υπήρχε παραπάνω τόση ζωή, όπως εδώ.

Θυμάμαι τώρα, έρχονταν καμιά φορά ο πάγος. Δε είχαμαν τότε ψυγεία. Ήταν ένα ντουλάπι στο σπίτι σαν ψυγείο. Είχε την θέση για τον πάγο και νερό δίπλα. Κι αγοράζαμε πάγο. Ερχόταν ο άνθρωπος και πούλαγε μέσα στο Κάστρο τον πάγο κι αγοράζαμε. Ερχόταν πολλοί μικροπωλητές. Έτσι ήταν τότε το εμπόριο. Ήταν και μαγαζιά, αλλά ήταν και οι περιπλανώμενοι, που πήγαιναν στα σπίτια. Και τώρα είναι αυτοί ακόμα. Τότε περισσότερο.

Όνοματεπώνυμο Αφηγητή: Ε. Κ., ετών 77

Ημερομηνία διεξαγωγής συνέντευξης: 25/06/2021

Τόπος διεξαγωγής συνέντευξης: Ιωάννινα; Κάστρο

Εγώ είμαι 77 χρόνια μέσα στο Κάστρο. Γεννημένη και μεγαλωμένη εδώ. Πηγαίναμε σχολείο στο Μαρούτσειο, που είναι τώρα απέναντι απ' τη ΔΕΗ. Ήταν το δικό μας το σχολείο, το Δημοτικό και στεγαζόταν στη Εβραϊκή Συναγωγή, η οποία ήτανε στο δρόμο Γιωσέφ Ελιγιά. Αυτού ήτανε η Συναγωγή. Και είχαμε το 9^ο το Σχολείο, το οποίο τώρα στεγάζεται σε δικό του κτίριο... πηγαίνοντας για την Κυρά Φροσύνη, ήτανε το κανονικό το σχολείο, το δικό μας. Αλλά εμείς πηγαίναμε Μαρούτσειο κι ήμασταν 9^ο και Μαρούτσειο, πρωί και απόγευμα, διότι δεν ήταν οι εγκαταστάσεις που να αρκούσαν για να είμαστε όλα τα παιδιά μαζί ή όλοι το απόγευμα. Λοιπόν... εμείς πηγαίναμε εκεί στο σχολείο και με Εβραϊόπουλα ήμασταν συμμαθητές και γείτονες. Δεν είχαμε ιδιαίτερα προβλήματα, είχαμε πολύ καλή συνεργασία και καλούς δασκάλους γενικά είχαμε, αν και Κάστρο. Εγώ θα σου πω ότι όλες οι γυναίκες σ' αυτή την ηλικία, είμαστε του Δημοτικού. Δεν πηγαίναμε εκείνα τα χρόνια στο Γυμνάσιο. Μαθαίνανε μια τέχνη τα κορίτσια και μένανε στο σπίτι. Ήταν πολλές κομμώτριες, μοδίστρες, είχανε και μαγαζιά και δουλεύανε... άλλες σε ταβέρνα, άλλες τα μπακάλικα που λέγαμε τότε. Ήταν και πολλές που δεν δουλεύανε βέβαια και μένανε στο σπίτι, μεγαλώνανε την οικογένεια, τα παιδιά φροντίζανε κλπ.

Το Κάστρο, την εποχή που ήμουν εγώ κοριτσάκι, ήταν πολύ υποβαθμισμένο, ας είχανε του πεταματού. Άσε που ήταν ένα μέρος με τέτοια ιστορία κλπ, όχι δεν υπήρχε καμία φροντίδα για το Κάστρο. Οι Ζωσιμάδες, το σπίτι τους ήταν δίπλα από την Πύλη του Κάστρου. Πριν το 1610, ζούσε εδώ η αριστοκρατία των Ιωαννίνων και οι ντόπιοι Γιαννιώτες. Η λίμνη να σου πω ότι έφτανε ως την πύλη του Κάστρου, ξέρεις... όμως το '40, με την ανταλλαγή των πληθυσμών με τον Βόρεια Ήπειρο, με την Αλβανία, γιατί Αλβανούς τους έλεγαν από τότε τους Βορειοηπειρώτες, άλλοι μεν έμειναν εδώ κι άλλοι δικοί μας, έμειναν από κει. Ήρθε ένα τσούρμο άνθρωποι. Αυτοί λοιπόν, ήταν τα ήθη τους πολύ οξυμένα. Υπήρχε μια αντίληψη, στο Κάστρο κάθεσαι; Είσαι του πεταματού. Εγώ το βίωσα στην ηλικία αυτή. Εμένα δεν με πείραζε διότι η μανούλα μου εγκαταστάθηκε εδώ όταν ήταν 5 χρονών και το Κάστρο, δεν το άλλαζε με τίποτα. Εγώ μεγάλωσα σε σπίτια της εβραϊκής κοινότητας. Αυτό το σπίτι το πήραν

οι δικοί μου από εβραϊκή οικογένεια, πολύ πολύ ακριβό. Έτσι ήταν τότε, ήταν πολύ ακριβά τα σπίτια στο Κάστρο. Υπήρχαν και οικόπεδα γύρω στην πόλη, παντού, αλλά η μάνα μου ήθελε να μείνει στο Κάστρο, να μην φύγει από εδώ, όταν γνώρισε τον πατέρα μου. Και μετά όταν ήμουν κοπέλα για παντρεία εγώ, οι μάνα μου το Κάστρο δεν το άλλαζε με τίποτα και μου 'λεγε πάντα, κοπέλα μου θα μείνεις εδώ... μέσα στο Κάστρο, να τα έχεις όλα κοντά, να μην παιδεύεσαι. Όλα τότε ... ολόκληρη η πόλη ήταν εδώ, πως να στο πω. Παλιότερα η αγορά ήταν μόνο στο Κουρμανιό, δεν υπήρχε τίποτα παραπάνω. Ήταν η Ανεξαρτησίας, τώρα είναι νυχτερινά μπαράκια εκεί. Ήταν η Αβέρωφ, η οποία απ' τη μέση και κάτω ήταν τα μεσιτικά γραφεία κι από κει και πάνω ήταν τα χρυσοχοΐα. Η αγορά της Αβέρωφ έκλεινε στις οκτώ το απόγευμα και μετά ήταν τα μεσιτικά γραφεία, τα οπωροκηπευτικά, τα οποία άνοιγαν 4 το πρωί και μέχρι το μεσημέρι ήταν τελειωμένα. Εδώ ήταν οι χαμάλες, στην Εθνικής Αντιστάσεως, οι οποίοι αυτοί με τις χαμάλες, πήραν άδεια για φορτοταξί μετά. Οι χαμάλες ήταν ένα άλογο με καρότσι, που μετέφεραν την πραμάτεια τους. Ο πατέρας μου που ήταν έμπορος, τις χρησιμοποιούσε για να μεταφερθούν τα εμπορεύματα από μαγαζί σε μαγαζί. Και μετά σε αυτούς τους ανθρώπους είχαν δώσει άδεια για φορτοταξί.

Λοιπόν... ήταν υποβαθμισμένη η περιοχή πάρα πολύ. Οι Αλβανοί λοιπόν που είχαν εγκατασταθεί εδώ, δεν είχαν την σωστή συμπεριφορά. Η μάνα μου είχε αποστάσεις, γενικά. Δούλευε κιάλας, ήταν μοδίστρα και με τον πατέρα μου, με το εμπόριο, βοηθούσε πάρα πολύ. Ήταν δουλευταρού και δεν ήταν άνθρωπος του σοκακιού. Μόνο άμα γυρνούσε από την εκκλησία, να πήγαινε σε καμιά γειτόνισσα και μέχρι εκεί.

Μας είχανε όμως πολύ υποβαθμισμένους. Είχα και φιλενάδες που ζούσαν εκτός Κάστρου, ήμασταν συμμαθήτριες. Και καμιά φορά, σε γιορτές και τέτοια, πηγαίναμε επισκέψεις σε σπίτια. Το Κάστρο, αναβαθμίστηκε θα λέγαμε κάπως την δεκαετία του '70. Το '63, θυμάμαι ήταν όταν ο Γεώργιος Μυλωνάς, εξαιτίας αυτού έχουμε το πανεπιστήμιο εδώ. Από τότε οι Καστρινοί, άρχισαν να πουλάνε τα σπίτια τους, για να πάνε έξω στην πολυκατοικία. Ήταν η μόδα της αντιπαροχής κι έτσι δημιουργήθηκε αυτό το άσχημο τοπίο των Ιωαννίνων, με τις πολυκατοικίες, την δεκαετία του '60. Μέχρι τότε, ήταν μα πανέμορφη πόλη. Έβλεπες αυλές μπροστά και τα σπίτια πίσω. Μιλάμε ότι πουλήθηκαν τότε φοβερά σπίτια, μεγάλα, μέσα στο Κάστρο.

Και φυσικά από το '75 και μετά, που το Κάστρο ανήκε πλέον στην Αρχαιολογία κι εκεί μπήκαν κάποιοι περιορισμοί στη δόμηση και στην εξωτερική εικόνα των σπιτιών

και σωστά το έκανε. Μέχρι τότε υπαγόμασταν στον Δήμο. Αυτά που πουλήθηκαν, τα πήραν άνθρωποι από το Περιστέρι, το Μέτσοβο, την Κράψη. Εδώ μεγάλωσαν και άνθρωποι, επιστήμονες. Γιατί τα ενοίκια ήταν πιο φθηνά και μπορούσαν τα παιδιά που έπιαναν τα γράμματα κι ήταν από τα γύρω χωριά, να πάνε στο Γυμνάσιο και μετά στο Πανεπιστήμιο. Πιάναν εδώ ένα σπιτάκι μικρό κι οι οικογένειες από τα χωριά ήταν φτωχές... να μπορούνε να τα πληρώνουν. Ακόμα κι από πιο κοντινά χωριά, νοίκιαζαν εδώ γιατί το αστικό ήρθε το '60. Αρκεί να σου πω ότι οι Λογγάδες, επικοινωνούσε μέσω λίμνης μέχρι τότε με τα Γιαννενα.

Θυμάμαι εδώ στα Ναυτάκια ήταν το λιμάνι ερχόταν η βενζινάκατος, η «βενζίνα» που έλεγαν αυτοί από την Αδρομήστα, με την πραμάτεια τους. Μάλιστα υπήρχε ένα δέντρο, που είχε πρόκες πάνω κι έβαζαν ο καθένας τον τροβά του παιδιού του με φαγώσιμα κι ερχόταν τα παιδιά από μέσα από το Κάστρο. Βέβαια το λιμανάκι αυτό διαμορφώθηκε πιο μετά. Γιατί θυμάμαι εγώ το '60 πλέναμε τα ρούχα, τα χειμερινά εκεί. Και θυμάμαι συγκεκριμένα ότι μας ήρθε το χαμπέρι ότι πέθανε ο παππούς μου κι αφήσαμε τα ρούχα εκεί και φύγαμε άρον άρον. Μετά που παντρεύτηκα, εκεί ήταν λαϊκή. Ποτέ δεν είχαμε λαϊκή τη προκοπής. Λυπάμαι που το λέω αυτό.

Από το 1610, που εγκαταστάθηκαν οι Εβραίοι πλέον, γι' αυτό τα περισσότερα σπίτια εδώ είναι εβραϊκά και τούρκικα. Μετά το κίνημα του Διονυσίου Φιλοσόφου, έβαλαν τους τούρκους και τους Εβραίους εδώ. Ζήσαμε όμως αρμονικά, δεν ξέρω ίσως η μάνα μου ήταν τέτοιος άνθρωπος κι ο πατέρας μου βέβαια. Ζήσαμε αρμονικά. Δεν είχαμε ιδιαίτερα προβλήματα. Εγώ είχα φιλενάδες εβραίες και γειτόνισσες βέβαια, αλλά και συμμαθήτριες. Πηγαίναμε βόλτες μαζί, παίζαμε σαν παιδιά εδώ μέσα στο Κάστρο. Διαβάζαμε μαζί, πηγαίναμε σχολείο και πολλά άλλα. Κι έτσι μάθαμε κι εμείς εδώ οι Καστρινοί, πολλά έθιμα και παραδόσεις των Εβραίων. Ήταν φιλήσυχος λαός. Είχαν έρθει από την Ισπανία. Εδώ στο Κουρμανιό είχαν όλοι μαγαζιά με Εβραίους. Το μπακάλικο, το γαλακτοπωλείο στη Καλάρη, του Εγήρ. Η Καλάρη ήταν εμπορική οδός, ήταν γεμάτη μαγαζιά. Εδώ ήταν όλη η αγορά.

Από το '80 και μετά θυμάμαι, που δόθηκε ξανά αξία στο Κάστρο, η νοοτροπία δεν άλλαξε. Ακόμη κι εμείς οι ίδιοι δεν σεβόμαστε το Κάστρο. Πάντα ερχόταν τουρίστες να επισκεφθούν τον χώρο του Κάστρου. Αποτελεί τα 2/3 των αξιοθέατων του Κάστρου, αλλά ποτέ κανένας από τον Δήμο δεν ενδιαφέρθηκε πραγματικά για το Κάστρο. Μόνο οι ιδιώτες που είχαν τα ξενοδοχεία και τώρα είναι πολλά, πιο πολλά από παλιά. Αυτοί νοιάζονταν μόνο για την καθαριότητα και γενικά για την εικόνα του Κάστρου .

Σήμερα έχουμε μόνο το ΚΑΠΗ, που κάπως κρατάμε με αγώνα να μην κλείσει και αυτό είναι το σημείο συνάντησης για τους κατοίκους και κυρίως τις γυναίκες. Εδώ κάνουμε διάφορα προγράμματα, όπως ζωγραφική, μουσική, γυμναστική κι έρχεται κι ο γιατρός μια φορά την εβδομάδα και είναι και μια ευκαιρία για εμάς και συναντιόμαστε, λέμε τις κουβέντες μας, τα προβλήματά μας... οι πιο πολλές μένουν εδώ στο Κάστρο, αλλά είναι κι άλλες εκτός Κάστρου που έρχονται, γιατί τώρα κλείσανε πολλά άλλα ΚΑΠΗ.

Όνοματεπώνυμο Αφηγητή: Σ. Ι., ετών 75

Ημερομηνία διεξαγωγής συνέντευξης: 12/06/2021

Τόπος διεξαγωγής συνέντευξης: Ιωάννινα; Κάστρο

Εγώ είμαι από οικογένεια προσφύγων κι ήρθα νύφη εδώ στο Κάστρο, πριν από 50 χρόνια. Από τότε, δεν έχω φύγει από εδώ. Πέρασα ωραία χρόνια, δεν έχω παράπονο. Γνώρισα τον άντρα μου με προξενιό.. έτσι γινόταν εκείνα τα χρόνια κι ήρθα εδώ. Είναι καλός άνθρωπος ο άντρας μου και με πρόσεχε και πως να στο πω, με στήριζε γιατί η πεθερά μου ήταν κι αυτή μέσα στο σπίτι.

Τότε οι πιο πολλοί καστρινοί, έμεναν με τις οικογένειες μέσα στα σπίτια μαζί με τους γονείς. Κι αυτοί στο ίδιο σπίτι, όλοι. Εγώ ήμουν μικρό κοριτσάκι και είχα έρθει από ένα χωριό απομακρυσμένο, από τη Μακεδονία. Εδώ υπήρχε ζωή. Μέσα στο Κάστρο έμεναν πολλοί και γενικά ήταν ζωντανή πόλη. Είχε αγορά, είχε μικροπωλητές εδώ απ' έξω στην Πύλη και είχε και κόσμο που γνώριζε ο άντρας μου από την δουλειά του. Ήταν μάστορας. Έκανα τις δουλειές του σπιτιού, μεγάλωσα τα παιδιά μου. Έχω 4 παιδιά. Αλλά ήταν πάντα και η πεθερά μου. Δεν ήθελα εγώ βοήθεια, όλα τα έκανα μόνη μου, αλλά πάντα εκείνη ανακατεύονταν. Δεν δέχτηκε ποτέ ότι δεν ήμουν από δω, ήμουν ξενομερίτισσα. Ο άντρας μου με αγαπούσε κι εγώ το ίδιο. Αλλά εκείνη δεν με ήθελε ποτέ. Ήθελε να πάρει ο γιος της μια καστρινή και το έλεγε συνέχεια και σε μένα. Και οι αδερφές του το ίδιο, ποτέ δεν με θέλανε. Πέρασα πολλά. Είχα όμως πάντα τον άντρα μου δίπλα μου κι αυτό είναι που με κράτησε και κρατήσαμε το σπίτι μας και μεγαλώσαμε τα παιδιά μας. μπορούσα να μαλώνω όλη μέρα με τις άλλες, αλλά δεν το έκανα. Δεν μιλούσα. Κοιτούσα την δουλειά μου, το σπίτι και τα παιδιά μου. Αλλά τους απαντούσα όποτε ένιωθα ότι με έθιγαν ή με δυσκόλευαν και γι' αυτό δεν με συμπάθησαν, γιατί απαντούσα και είχα άποψη και ήμουν και δυνατή.

Όσο ήταν τα παιδιά μου μικρά, τα πρώτα χρόνια μέχρι να βγουν να πάνε σχολεία και να κάνουν παρέες, ήμουν κι εγώ πιο περιορισμένη μέσα στο σπίτι. Ήταν 4 παιδιά, δεν ήταν εύκολο και ήταν όλα κοντά στις ηλικίες. Το κακό στην αρχή ήταν ότι και οι γειτόνισσες, καστρινές, είχαν ίδια στάση πως να σου πω, με την πεθερά μου, γιατί αυτές λέγανε πολλά. Και ήταν και λίγο δύσκολοι οι άνθρωποι τότε, δεν ανοίγονταν σε κάποιον ξένο εύκολα, δεν εμπιστεύονταν. Αν και είχε στο Κάστρο κόσμο και από άλλα μέρη. Σε μένα ήταν δύσκολα. Δεν είχα κι εγώ το θάρρος στην αρχή να ανοιχτώ

και να κάνω παρέες και γιατί δεν είχα χρόνο, με τα παιδιά που ήταν μικρά, αλλά και γιατί απομονώθηκα από την συμπεριφορά των άλλων. Πάντα ξένη και πάντα κάπου έφταιγα, έτσι ήταν η πεθερά μου. Ο πεθερός μου ήταν καλός άνθρωπος και με στήριζε όπως ο άντρας μου και γι' αυτό στεκόμουν δυνατή και για τα παιδιά μου, που έκανα τα πάντα να μην καταλαβαίνουν τις αδικίες και να μην με βλέπουν στενοχωρημένη. Αλλά κάτι καταλάβαιναν, ξέρουν τα παιδιά.

Μετά... σιγά σιγά, όταν τα παιδιά πήγανε σχολείο και άρχισα να έχω λίγο χρόνο περισσότερο, άρχισα δειλά δειλά, να έχω κάποιες επαφές. Λίγο με άλλες μανάδες, που πηγαίναν μαζί τα παιδιά. Καθόμασταν σε καμιά αυλή και παίζανε τα μικρά κι εμείς είχαμε το εργόχειρο στα χέρια και κουβεντιάζαμε. Σε άλλες αυτές πηγαίναμε όχι στην δική μας, ήταν η πεθερά εκεί κέρβερος! Και με γνώρισα οι άλλες μανάδες, οι καστρινές και κατάλαβαν ότι δεν είμαι κακός, εγκληματίας. Με εκτίμησαν κοπέλα μου, είχα καλό χαρακτήρα και ήμουν πολύ δοτικός άνθρωπος κι ακόμα είμαι. Εμείς επάνω στη Μακεδονία είμαστε άνθρωποι ανοιχτοί, χαρούμενοι και κοινωνικοί. Δεν είστε έτσι εδώ. Είστε καλοί άνθρωποι ,αλλά δύσκολα ανοίγεστε σε ξένο και δεν ξέρω γιατί , αφού πάντα υπήρχαν στα Γιάννενα ξένοι.

Που λες με εκτίμησαν για τον χαρακτήρα μου και όσο πέρασαν τα χρόνια, τόσο περισσότερες σχέσεις είχα και με 2-3 φιλενάδες από δω από το Κάστρο και με τον άντρα μου πηγαίναμε καμιά βόλτα, για σινεμά ή για ένα γλυκό και εκδρομές και όλα, μαζί με τα παιδιά. Θυμάμαι καθόμασταν στην αυλή, προσέχαμε τα παιδιά που παίζανε και τρέχανε και λέγαμε κουβέντες, για μαγειρέματα για τους περαστικούς που ανέβαιναν απάνω στο Ιτς Καλέ και σε γιορτές ανταλλάζαμε επισκέψεις με γείτονες. Και πιο καλές σχέσεις είχα με 2-3 γυναίκες που είμαστε ακόμη μαζί , φιλενάδες και μου στάθηκαν και τους στάθηκα κι εγώ.

Καμιά φορά φτιάχναμε μαζί και γλυκά. Φτιάχναμε μαζί τα παραδοσιακά γλυκά και τα έμαθα κι εγώ. Είχα δει κι από την πεθερά μου βέβαια, αλλά με τις φιλενάδες μου φτιάχναμε μαζί πως να σου πω και μοιραζόταν μετά στα δυο σπίτια. Κάναμε τον μπακλαβά, με χειροποίητο φύλλο και τα σιροπιαστά τα γλυκά και τα ζαχαρώναμε. Και τα πασχαλινά τα κουλούρια και τους κουραμπιέδες. Και φαγητά. Είχαμε και πολλά ψάρια κι από την λίμνη και τρώγαμε. Και μάθαινα κι από αυτές και για άλλα έθιμα, που είχαν στον κάμπο, όπως τα σπάργανα που κάναμε τα Χριστούγεννα και είναι εδώ η κυρία εκείνη που κρατά το έθιμο μέχρι σήμερα, εδώ στο Κάστρο. Αλλά το έθιμο δεν είναι του Κάστρου το έθιμο.

Πολλές γυναίκες εδώ στο Κάστρο εκείνα τα χρόνια, ήτα μοδίστρες, κομμώτριες, μέσα στα σπίτια τους που δούλευαν ή και αλλού. Αλλά περισσότερο μέσα στο Κάστρο. Δεν πήγαιναν στο Γυμνάσιο και δεν τραβούσαν στα γράμματα, άρα ήταν μέλημα του πατέρα κλπ. να μάθουν μια τέχνη και να παντρευτούν. Τότε ήταν πιο πολύ που λες οι μοδίστρες και οι κομμώτριες και αυτό μπορούσαν να το κάνουν και μες στο σπίτι και να μεγαλώνουν τα παιδιά και να βγάζουν κι ένα μεροκάματο. Εγώ τέλειωσα το Γυμνάσιο και μετά παντρεύτηκα. Δεν δούλεψα όμως και μετάνιωσα, γιατί θα ξέφευγα κι από αυτό το κλίμα. Αλλά είχα τα παιδιά και δεν ήθελα να τα μεγαλώνει η πεθερά μου. Επειδή λοιπόν ήξερα και δυο γράμματα παραπάνω, βοηθούσα πολύ και τα δικά μου τα παιδιά και οι γειτόνισσες με ρώταγαν να βοηθάω και τα άλλα παιδιά! Ήμουν λίγο σαν τη δασκάλα εδώ στη γειτονιά κι έτσι άρχισαν και με εκτιμούσαν και μέχρι σήμερα έχω φίλες καρδιάς, παραπάνω από αδερφές. Γιατί μη ξεχνάς ότι εγώ δεν είχα και την οικογένειά μου εδώ και δεν τους έβλεπα και συχνά. Εκείνοι ποτέ δεν έρχονταν κι εγώ καμιά φορά το χρόνο πήγαινα με τον άντρα μου.

Όνοματεπώνυμο Αφηγητή: Κ. Σ. , ετών 78

Ημερομηνία διεξαγωγής συνέντευξης: 15/07/2021

Τόπος διεξαγωγής συνέντευξης: Ιωάννινα; Κάστρο

Οι πιο πολλές εδώ ήταν του Δημοτικού. Εμένα ο πατέρας μου είχε άλλη νοοτροπία. Ήθελε να πάρω εφόδια και να μάθω όσο πιο πολλά γράμματα μπορούσα. Και σκέψου με έστειλε εκείνα τα χρόνια και φροντιστήριο να πάω για βοήθεια παραπάνω και αγγλικά και πήρα εφόδια και πέρασα καλή ζωή . αμέσως βρήκα μια καλή δουλειά σαν καθηγήτρια και γνώρισα τον άντρα μου που ήταν κι αυτός καθηγητής και περάσαμε καλή ζωή. Ήταν πολύ μπροστά ο πατέρας μου αν και αγράμματος και άλλα τα χρόνια τότε. Ήταν προοδευτικός. Αλλά δεν ήταν όλοι αυτής της νοοτροπίας. Και είχε και φτώχεια το Κάστρο. Υπήρχε ανάγκη για το μεροκάματο στην οικογένεια και αυτό οδηγούσε και τα κορίτσια τα νεαρά τότε σε μια τέχνη, μια πρακτική πως να στο πω. Βρέθηκαν μερικοί με ένα σπιτάκι εδώ και ήταν και νοικιαστά σε πολλές περιπτώσεις και τούρκικα. Οι εβραίοι βέβαια ήταν και σοβινιστές και έπρεπε να πάρουν γυναίκες από την ίδια θρησκεία, όχι χριστιανές.

Σχολείο Δημοτικό, πήγαινα στο Μαρούτσειο που μετά μεταφέρθηκε στην Συναγωγή την Εβραϊκή. Υπήρχε σκέψη στην αρχή να γίνει το σχολείο στην Μπιζανίου θυμάμαι. Και κάτω εκεί που είναι το Μαρούτσειο τώρα, ήταν κτήματα που καλλιεργούσαν οι υπάλληλοι του Υπουργείου Γεωργίας. Έκαναν και πρακτικοί οι γεωπόνοι. Και ό,τι παρήγαγαν τα πουλούσαν με προτεραιότητα στους υπαλλήλους της Νομαρχίας, γιατί ήταν πολύ φτηνότερα από την αγορά και από το περίσσευμα έπαιρναν κι άλλοι. Και μετά εγκαταστάθηκε εδώ το Μαρούτσειο και το 9^ο στο Κάστρο. Και μάλιστα στο Μαρούτσειο ερχόταν παιδιά από την Καλούτσιανη. Μετά Γυμνάσιο στο Θηλέων, πέρα στο ΙΚΑ.

Ήταν πολύ ήσυχα εδώ στο Κάστρο παλιά. Ησυχία απόλυτη. Εγώ μένω κι εδώ στην είσοδο και θυμάμαι άκουγα το κουδούνι από το ποδήλατο, όποιον έμπαινε στην πύλη του Κάστρου. Υπήρχε αυτή η πλατεία η μικρή εδώ απέναντι που την έλεγαν Τζούννοβα, από μια Γιάννενα και υπήρχε μια βρύση που υδροδοτούνταν το Κάστρο. Και πήγαιναν όλες με τα κιούμια, πριν υδροδοτηθούν τα σπίτια. Και εκτός από τη βρύση, υπήρχαν και στα σπίτια πηγάδι. Εκεί βάζαμε το καρπούζι, το πεπόνι να μείνουν δροσερά και άλλα τρόφιμα και το κιούμι για να παίρνουμε νερό.

Και υπήρχε και η βρύση αυτή. Κι ήρθε ο Μάτσας κι έβαλε το γλυπτό και ονομάστηκε πλατεία Μάτσα. Γιατί; Δεν συμφώνησα ποτέ. Τα τοπωνύμια δεν αλλάζουν έτσι επειδή μπήκε ένα άγαλμα. Τζιούννοβα το ξέρανε όλοι οι καστρινοί και όχι μόνο.

Το σπίτι που έμενε η μάνα μου και ήρθε μετά ο πατέρας μου όταν παντρεύτηκαν, δεν είχε ούτε ρεύμα, ούτε νερό κι ο πατέρας μου τα έβαλε. Και του έλεγε η μάνα μου τι τα θες αφού είναι ξένο, γιατί ήταν νοικιαστό κι ο πατέρας μου έλεγε, αφού εγώ μένω εδώ, εγώ θα το φτιάξω.

Βιβλιογραφία

Abrams L. (2014). *OralHistoryTheory*, Routledge, 12

Ανδρέου Α. , Κακουριώτης Σ., Κόκκινος Γ., Λεμονίδου Ε., Παπανδρέου Ζ., Πασχαλούδη Ε. (επιμ.) (2015), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Appadurai, A. (2010)*Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα. Πολιτισμικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Bergson, H. (2013). *Ύλη και μνήμη*, μτφ. Π.Ζινδριλή-Δ.Υφαντής. Αθήνα: Ροές.

Βοσνιάδου, Τ. (2002). Από τη θεραπευτική στην ερευνητική σχέση: αφετηρίες, προσανατολισμοί, αναζητήσεις. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 107, Αθήνα.

Βουγιούκα, Α.Κ. (1999). Από στόματος άλλων ή μνημεία λόγου: Προσκύνημα, βιογραφικός λόγος και μνήμη. Στο Ρ.Μπενβενίστε & Θ.Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαννιτσιώτης, Γ. (2010). Ο Άρης Βελουχιώτης επιστρέφει στη Λαμία. Διαμάχες γύρω από έναν μνημονικό τόπο. Στο Κ. Γιαννακόπουλος, Γ. Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 274-275.

Γκέφου _Μαδιανού, Δ. (2011). *Πολιτισμός και Εθνογραφία, Από τον Εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Πατάκης.

Cauvin, T. (2016). «Public History», *A Textbook of Practice*, New York, Routledge.

Clifford, G. (1973). *The interpretation of Cultures*, New York: Basic Books Inc. Publishers.

Collard, A., (1993). Διερευνώντας την «κοινωνική μνήμη. Στο Ε. Παπαταξιάρχης. – Θ. Παραδέλλης (επιμ.). *Ανθρωπολογία και παρελθόν*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Connerton, P. (1989). *How Societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eco, U. (1998). *Πολιτισμικά Κοιτάσματα, Προτάσεις για τη διατήρηση και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς*, Αθήνα: Παρατηρητής.

Foot, Kenneth E. & Azaryahu Maoz, (2007). Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration. Στο *Journal of Political and Military Sociology*, 2007, σ. 126.

Gilmore, D.D. (1982). Anthropology of the Mediterranean area. Στο *Annual Review of Anthropology*, 11, σ. 175-205.

Goff, J.L. (1998). *Ιστορία και Μνήμη*, μτφρ. Γ. Κουμπουρλής, Αθήνα: Νεφέλη.

Θανοπούλου, Μ. – Πετρονώτη, Μ. (1987). Βιογραφική προσέγγιση: Μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας. Στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών ερευνών*. Τ.64, Αθήνα.

Halbwachs, M., (2013). *Η συλλογική μνήμη* (μτφ. Τ. Πλωτά), Αθήνα: Παπαζήση

Hodder, I. (2002). *Διαβάζοντας το παρελθόν*. Εισαγωγή Κώστας Κωτσάκης, Αθήνα: Εκδόσεις 21^ο.

Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ. (2008). *Αφηγήσεις Ζωής. Η Βιογραφική Προσέγγιση στη Σύγχρονη Λαογραφική Έρευνα*, Αθήνα: Ατραπός, σ. 25.

Καυταντζόγλου, Ρ. (2001). *Στην σκιά του Ιερού Βράχου. Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Kelley, R. (1978). Public History: Its origins, nature and prospects. *Public Historian*, Vol. 1, No. 1.

Κορδώσης, Μ. (2003). *Τα Βυζαντινά Γιάννενα. Κάστρο (πόλη) - ζώκαστρο. Κοινωνία - διοίκηση - οικονομία*. Αθήνα.

Κοτζαγεώργης, Φ. 2019. Προς μια σύνθεση της πρώιμης οθωμανικής ιστορίας των Ιωαννίνων: Ο χώρος και οι άνθρωποι. *Δωδώνη Ιστορία και Αρχαιολογία, Τόμος ΜΕ' – ΜΣΤ'*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σ. 161-182.

Κυριακίδου – Νέστορος, Α. (1989). *Μνήμη*. Αθήνα: Ίδρυμα Μωραΐτη.

Λε Γκοφ, Ζ. (1998). *Ιστορία και Μνήμη*. Αθήνα: Νεφέλη.

Lefebvre H. , (2000). *La productrion de l' espace*. Paris 2000 (1974): Anthropos.

Λιάκος, Α. (2012). *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*. Αθήνα: Πόλις

Lomas T., (1992). “Oral History and the National Curriculum”, *Oral History*3 σελ. 34-40.

Λώλης, Χ. (1998). *Βίος ατομικός και ιστορία του χωριού Λιγγιάδων*, Εισαγωγή – Επιμέλεια: Βασίλης Νιτσιάκος, Γιάννενα: Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων.

Μαντόγλου Α., (2011). *Κοινωνική Μνήμη- Κοινωνική λήθη. Έκδηλες και λανθασμένες μορφές κοινωνικής σκέψης*, Αθήνα: Πεδίο, σ. 160

Μερακλής, Μ., 1989). *Λαογραφικά Ζητήματα*, Αθήνα: Καστανιώτης.

D. Miller, “Materiality: An introduction”. (2002). Στο D. Miller (ed.), *Materiality*. Duke University Press, Durham and London, 257-272.

Μπάδα Κ. -Ματσούκη Ε. (2010) , «Προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνημονικούς τόπους». Στο Κ. Κορρέ, Γ. Κούζας (επιμ.), *Η έρευνα και διδασκαλία του*

υλικού πολιτισμού στα ελληνικά πανεπιστήμια, Πρακτικά Δημερίδας(Αθήνα 7-8 Μαΐου 2007), Πανεπιστήμιο Αθηνών Αθήνα , 375 – 399.

Μπάδα,Κ. (2016). «Σιωπές και μνήμες της πόλης των Ιωαννίνων στη δεκαετία του 1940» στο Ρ. Βαν Μπούσχοτεν κ.ά. (επιμ.), *Η μνήμη αφηγείται την πόλη. Προφορική ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*, Αθήνα: Πλέθρον, , σελ. 241.

Μπάδα, Κ.(επιμ.) (2008). *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου*. Θεσσαλονίκη.

Μπάδα, Κ. - Ματσούκη Ε. (2007). Προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνημονικούς τόπους. Στο *Η έρευνα και η διδασκαλία του υλικού πολιτισμού των νεωτέρων χρόνων στα ελληνικά πανεπιστήμια*. Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου, Αθήνα 7-8 Μαΐου 2007. σ. 375-399.

Μπακαλάκη, Α. (1994). *Ανθρωπολογία, Γυναίκες και Φύλο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Μπακαλάκη, Α. (1994α). Εισαγωγή: Από την ανθρωπολογία των γυναικών στην ανθρωπολογία των φύλων. Στο Α. Μπακαλάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο*, 13-74. Αθήνα: Αλέξανδρεια.

Μπακαλάκη, Α. (2018). Ανθρωπολογία του φύλου και φεμινισμός. *Ημερίδα Σπουδές φύλου: αφετηρίες, διαδρομές, αναπλαισιώσεις*. Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης, 19-4-2018. Έκθεση Ο φεμινισμός στα χρόνια της μεταπολίτευσης. ΟΜΜΘ, Α.Π.Θ., Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων. Αυγή της Κυριακής, 3-6-2018.

Μπενβενίστε, Ρ. (1999). Μνήμη και Ιστοριογραφία. Στο Ρ. Μπενβενίστε & Θ. Παραδέλλης, Θ. (επιμ.). *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Μπούσχοτεν Ρ.Β., (1997), *Ανάποδα χρόνια. Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*. Αθήνα: Πλέθρον.

Νιτσιάκος, Β. (2003). *Μαρτυρίες Αλβανών Μεταναστών*. Αθήνα: Οδυσσέας.

- Νιτσιάκος, Β. (2003). *Χτίζοντας τoν χώρο και τον χρόνο..* Αθήνα: Οδυσσέας.
- Νιτσιάκος, Β. (2008). *Προσανατολισμοί. Μια κριτική εισαγωγή στην λαογραφία.* Αθήνα: Κριτική.
- Νιτσιάκος, Β. (1991). *Παραδοσιακές Κοινωνικές δομές.* Αθήνα: Οδυσσέας.
- Nora, P. (1989), “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”. *Representations*. No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989).
- Πανόπουλος Θ., Παπαγγελοπούλου, Μ., Τζουνίδου, Ζ. (2017). *Η μνήμη στο χώρο πέρα από τα μνημεία.* Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.
- Παπαδοπούλου Β., (2016). Κάστρο Ιωαννίνων, Αρχαιολογικός Χώρος περ. Αρχαιολογία, τ. 122, Δεκέμβριος.
- Παπαδοπούλου, Β. (επιμ.) (2012). *Μνημεία των Ιωαννίνων.* Ιωάννινα: ΥΠΠΟΑ - 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων.
- Παπαδοπούλου, Β. & Δημητρακοπούλου, Π. (2012). Ο οικισμός του Κάστρου των Ιωαννίνων. Προβλήματα προστασίας και διατήρησης. Στο *Προστασία Παραδοσιακών Οικισμών και Σύγχρονος Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός.* Πρακτικά Ημερίδας. Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού - Συμβούλιο Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς.
- Παπαδοπούλου, Β. (επιμ.) (2009). *Το Κάστρο των Ιωαννίνων.* Ιωάννινα: ΥΠΠΟΑ - 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων.
- Παραδέλλης, Θ., - Μπενβενίστε, Ρ., (Επιμ.) (1999). *Διαδρομές και τόποι μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις* (σελ.11-26). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Παπαταξιάρχης, Ε. & Παραδέλλης, Θ., (1998). *Ταυτότητες και Φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα, Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, επιμ. Παπαταξιάρχης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Παπαταξιάρχης, Ε. & Παραδέλλης, Θ., (Επιμ.), (1998α). *Ανθρωπολογία και παρελθόν*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Παπαταξιάρχης, Π. (1993). Το παρελθόν στο παρόν. Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας. *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Αθήνα: Αλεξάνδρεια*.

Πασσερίνι Λ., (1998), “ *Σπαράγματα του 20ού αιώνα*”, *Η Ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*. Αθήνα: Νεφέλη.

Πελεκανίδης, Θ. (2015). *Μεταμοντερνισμός και Ιστοριογραφία, το Ζήτημα του Ολοκαυτώματος*, Θεσσαλονίκη.

Portelli, A. (1998). “What makes oral history different”, στο Perks & Thomson A., “*The oral history reader*”, 68.

Ράπτης, Α. (2011). Η ιταλική κατοχή στα Γιάννενα 1941-1943. *Ηπειρωτικός Αγών*, 28 Οκτωβρίου.

Riessman, C.K. (1993). *Narrative Analysis*. Newbury Park: Sage.

Rigo, A. (1998). , “Lo Horismos di Sinan Pascia, la Presa di Ioannina (1430) e la ‘Lettera’ del Sultano Murad II”. Στο *Θησαυρίσματα* 28 (1998), 57-78.).

Reiter, R. (επιμ.) |(1975). *Toward an Anthropology of Women*. New York: Monthly Review Press.

Ρόκου, Β. (2005), *Η παραδοσιακή κοινωνία, από τη μεγάλη συνέχεια στη μεγάλη διάρκεια*. Αθήνα: Ταξιδευτής.

Roberts, B. (2002). *Biographical Research*. Buckingham: Open Univeristy Press.

Σταυρίδης, Σ. (2006). Η σχέση του χώρου και του χρόνου στη συλλογική μνήμη. Στο Σ. Σταυρίδης (επιμ.) *Μνήμη και εμπειρία του χώρου* (σελ. 13-42). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Thompson P. (2009). *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία*. Κ. Μπάδα (επιμ.), Ρ. Μπουσχότεν (μεταφ.) Αθήνα: Πλέθρον.

Tonkin, E. (1992). *Narrating our pasts: The social construction of oral history*. Cambridge: Cambridge University Press.

Φλάισερ, Χ. (2008). *Πόλεμοι της Μνήμης .Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη Δημόσια ιστορία*. Αθήνα: Νεφέλη.

Χαμηλάκης, Ι. (2012). *Το έθνος και τα ερείπιά του*. Αθήνα: 21^{ος} παράλληλος.

VanBoeschoten R., Βερβενιώτη, Τ., Βουτυρά, Ε., Δαλκαβούκης, Β., Μπάδα, Κ. (2008). «Εισαγωγή». Στο R. VanBoeschoten, Τ. Βερβενιώτη, Ε. Βουτυρά, Β. Δαλκαβούκης, Κ. Μπάδα (επιμ.) *Μνήμες και Λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Wetherell, M. (2005). *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Πηγές από το Διαδίκτυο

Αθανασιάδης Χάρης (2017). *Όταν ο ιστορικός μελετά τις προσλήψεις και τις χρήσεις ενός γεγονότος κάνει δημόσια ιστορία*. 29 Δεκεμβρίου 2017. Διαθέσιμο στο <https://stagona4u.gr/index.php/component/k2/item/5914-haris-athanasiadis-when-the-historianstudies-the-recruitment-and-uses-of-an-event-he-makes-public-history> / Ανάκτηση: 21/09/2022.

Αργυρακάκη, Π. (2016) *Η μνήμη ως αλήθεια στη σύνταξη του συμβάντος. Νέοι τόποι μνήμης. Μνήμη χωρίς μνημείο.* Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. Ε.Μ.Π.

Ανάκτηση από: <http://dspace.lib.ntua.gr/handle/123456789/43724>,
<http://dx.doi.org/10.26240/heal.ntua.5843>.

Αστρινάκη, Ο. *Γυναίκες και φύλα: Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Ανάκτηση από <http://www1.aegean.gr/genderpostgraduate/Documents/%CE%9A%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF%20%CE%91%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BD%CE%AC%CE%BA%CE%B7.pdf>

Βαδαλούκας Ν., (2015). *Με το βλέμμα στην πόλη των Ιωαννίνων. Αναπαραστάσεις του αστικού τοπίου: από τη δημοφιλή κουλτούρα στο έργο του Θ. Αγγελόπουλου* (διδ. διατριβή), Ιωάννινα. Ανάκτηση από: <https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=39221>.

Gefou-Madianou, D. (1999). *Cultural polyphony and identity formation: negotiating tradition in Attica*. (Α. Ε.-4. [online], Ed.). Ανάκτηση από: http://vnweb.hwwilsonweb.com/hww/results/results_single.jhtml?nn=37

Καντσά, Β. *Ανθρωπολογία της συγγένειας και του φύλου. Ενότητα 5: Το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον για τις γυναίκες και το φύλο*. Ανοιχτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Ανάκτηση από <https://eclass.aegean.gr/modules/units/?course=SA203&id=2325>.

Λιάκος, Α. *Θεωρία της Ιστορίας*. Ανοιχτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα Πανεπιστημίου Αθηνών. Ανάκτηση: <https://opencourses.uoa.gr/modules/units/?course=ARCH9&id=604>.

Μπάδα, Κ. (2015). Από τα «μοδιστρόνια» και τις «μοδιστρούλες», στις μοδίστρες δασκάλες και πάλι πίσω». Στο *Ο κόσμος της εργασίας 2* (2015), σ. 43 – 53 Ανάκτηση από: <http://kosmos-ergasias.unit.uoi.gr/>.

Παπαταξιάρχης Ε. (1997). Το φύλο στην ανθρωπολογία (και την ιστοριογραφία): Ορισμένες γνωστικές και μεθοδολογικές προεκτάσεις. Στο *Μνήμων*, 19, 201 - 210. <https://doi.org/10.12681/mnimon296>

Παπαταξιάρχης, Ε. (2019). *Εθνογραφία της ελληνικής κοινωνίας*. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Ανάκτηση από: <https://sah.aegean.gr/wp-content/uploads/2021/10/S-syl-elethnog-22.pdf>

Παπαταξιάρχης, Ε. (1996). *Το "Νοικοκυριό", Ναι, σε εισαγωγικά: Για την "οικονομική ανθρωπολογία", την "ελληνική εθνογραφία" και την πολιτισμική συγκρότηση της οικιακής εργασίας*. Ανάκτηση από: http://www1.aegean.gr/gender-postgraduate/Documents/Fylo_Chrima_Antallagi/Fylo%20kai%20oikiaki%20ergasia-10-edraft.pdf

Ρεπούση Μ. *Τοπικές ιστορίες στο σχολείο. Από το γενικό παρελθόν στο παρελθόν του τόπου*. Ανάκτηση από : http://marrep.webpages.auth.gr/images/PUBLICATIONS_EL_REPOUSI/papers/topikes_istories_sto_sxoleio.pdf σελ 2-3. Ανάκτηση: 20/09/2022.

Noiret S. (2013). *Ο καθένας μας είναι ιστορικός του παρελθόντος*. Η Αυγή, 8 Σεπτεμβρίου 2013. Ανάκτηση από: <http://www.avgi.gr/article/10966/901393/serge-noiret-o-kathenas-mas-einai-istorikostou-parelthontos-tou> Ανάκτηση:21/09/2022